

חדש

של"ח

עלון לרכז
הטוילים

להכרת הארץ, סיורים וטוילים

גיליון מס' 9

תשרי תשפ"ג
ספטמבר 2022

מרכז נע"ם

כל ההתחלות קשות
בראשית בָּרָא בְּקֶשֶׁת
כל ההמשך פְּרָטִים
אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹקִים
פְּלֹאִים

כל ההתחלות קשות
בראשית בָּרָא בְּקֶשֶׁת
כל ההמשכים קָשִׁים
אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹקִים
לַעֲשׂוֹת

התחלות קשות
והמשכים קָשִׁים
מתחיל ומושך דבורים
לַעֲשׂוֹת

כל ההתחלות יפות
בראשית בָּרָא חֲמוּדוֹת
כל ההמשכות מְפָרְכוֹת
אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹקִים
לַעֲשׂוֹת

(אמתי צורי [רוטקוביץ])

מנהל קורס בסיסי וְחֵינֵף בְּקוֹרֶס
השָׁרְדוֹת (2012)

כל הפתיחות פּוֹתַחֹת
בראשית בָּרָא מִפְתַּחֹת
כל ההמשכים חֲדָרִים
אֲשֶׁר בָּרָא לְאֱלֹקִים
פְּתוּרִים

עורכים: ד"ר שיש אלי, חדווה בן סיני

חברי המערכת: אברגיל חיליק, ארליך אורי, בדש יהודית, גרינברג טל, ניזמן איל, פז חדד אתי, קימפלד אדוה, ורד סבאג, שניט אורית.

עריכה לשונית: אפרת חבה

הפקה: מרכז נע"ם (נוף, עם, מורשת), משה סיטבון
עיצוב והדפסה: דפוס הסביונים בע"מ יהוד

כתובת המערכת: ע.ל.ה חדש - מרכז נע"ם, רחוב קפלן 42, פתח תקווה
ע.ל.ה חדש' במרשתת: מינהלת הטיולים, של"ח וידיעת הארץ -

<https://edu.gov.il/noar/tiulim/Pages/homepage.aspx>

6	בעקבות סיפורים משפחתיים בכפר פקיעין
9	להתחיל מבראשית-בעקבות ההתחלות ההתיישבותיות בגוש עציון
12	שביל הגיתות והמערות בעבדת
15	על בית הבד הכי מסתורי בירושלים
18	דרכה של משפחה אחת מאוראן שבאלג'יר ועד לשדרות רוטשילד
21	נשאב לריח הרוח
24	משפחתולוגיה בעת הקדומה
27	הרימון עץ המלכות
29	על הדבש ועל העץ
32	משפחה לא בוחרים - משפחות וממלכות בעולם החי והצומח
35	שפן או ארנב נעלב?
38	חוויות הילדים במחנה המעצר למעפילים בעתלית
41	משפחה מלוכדת - הפיגוע בכפר יובל
44	קשרים משפחתיים מבעד לחוטי תיל דוקרניים
47	פרשת טובינסקי - מי מכיר את האיש שלא בגד?
50	להתחיל מחדש כשותף חינוכי חיוני בטבע
53	כוחו החינוכי והערכי של המסע
56	התחלה חדשה - גבוה בתי רגליים על הקרקע
59	להנגיש את ההכנות לקראת טיול משפחתי
62	איך פותחים טיול
64	לחשב מסלול מחדש
67	בוסתן ספרדי בארץ לעולם לא
69	על חצב ועל הגשמת חלומות
72	מובילים את החינוך האקלימי בישראל
75	על חידוש ועל שינוי בטבע ובסביבה במקורות ועל משמעותם למטייל
78	משולחנו של כדור הארץ (יומן אישי חשיפה ראשונה)
81	מתודה בשדה
84	ניחוחות השדה
86	חידודי התחלות
88	פתק כיס

”בראש השנה,
ליבנו ענה בתפילה נושנה
שיפה ושונה תהא השנה,
אשר מתחילה לה היום...”
נעמי שמר

מחנכים, מדריכים, קוראים יקרים,

תכלה שנה וקללותיה (ומגפותיה) תחל שנה וברכותיה ואפילו שנת הלימודים שהחלה כסדרה שולחת ברכת שנה טובה. ואנו עם הפנים ועם הלב, נעליים נוחות, כובע ומים אל האתגרים החדשים שתביא עימה שנה זו. שנה חדשה, משימות חדשות, תובנות חדשות ובעיקר הזדמנויות חדשות ליצירה.

כל שנותר לנו לעשות הוא לבחור אותן.

ברוח השנה המתחדשת ואווירת החג, בחרנו לגיליון הנוכחי את הנושא ”התחלות חדשות ומשפחתיות”, על רקע עונת הסתיו והשתקפותה בשדה.

שלל הכתבות שאוגדו לעל”ה חדש זה, מעשירות את ההתבוננות במרחב הפתוח, בנקודות מבט מגוונות, אסופת סיורים, סיפורים ורעיונות.

ואנחנו נבקש אל המרחב, ברוח שיר החצב (של נעמי שמר): זו שעת החצבים במרחבים ואנחנו: כמו חצב שהתבצר, במעבה האדמה, מחכים לסיומה של העונה הכי חמה, ואחר כך להתמר, עמודים, עמודים בלובן של פתיחת שנה, המבקשים שמועה להעביר, חגי תשרי כבר באוויר.

פעילות, טיולים וסיורים מהנים... ובטוחים!

אנו מקווים שתיהנו משלל הכתבות, הסיורים, הפעילויות והסיפורים המוצעים לכם בגיליון זה. קריאה נעימה,

בברכת שנה טובה, בריאות ושלמה,

נפגש בשבילים

חדווה בן סיני

מרכזת המערכת של”ח וידיעת הארץ

ד”ר אלי שיש

מנהל אגף של”ח וידיעת הארץ

עשינו כל שביכולתנו כדי להעניק קרדיט ליוצרי הצילומים, האיורים מפות והכתבים. אם נפלה טעות, אנא כתבו לנו ונתקן. כן נשמח לקבל מכם, הקוראים, המלצות כתבות וחומרים רלוונטיים והערות לשיפור ולהתאמת גיליונות ”על”ה חדש” לצורכיכם.

בעקבות סיפורים משפחתיים בכפר פקיעין

ליאור שמש*

אכסניית אנ"א פקיעין. צילום: אנ"א

אחרי קיץ ארוך, רוחות של סתיו מתחילות לנשב, ואיתן מתקרבת גם עונת החגים. ממש כמו הסתיו, שבו כולם מתחילים להיאסף אל בתיהם ולהיערך לקראת הגשמים והקור, כך גם החגים מאופיינים בהתכנסות משפחתית ובחיזוק החיבור למקורות, לשורשים. לכל משפחה סיפורים המיוחדים לה. בכתבה זו, נציע סיור בסמטאות הצעירות של הכפר פקיעין, אחת הפינות המסקרנות שבגליל העליון, בעקבות סיפורים משפחתיים המסתתרים בבתי הכפר.

משך הסיור: כשעה וחצי
דרגת קושי: קליל

במערה. המערה על הממצאים שבה היא אבן דרך חשובה בחקר התקופה. כדי לטעום מהווי החיים בכפר תוכלו לבקר גם בתכנית החינוכית "[שביל הזהב](#)" הפועלת באנ"א פקיעין. באמצעות מיצג אורקולי ובאמצעות תחרות ידע אינטראקטיבית, המבקרים נחשפים למורשת העדה הדרוזית ולקיום המשותף של עדות שונות זו לצד זו בפקיעין.

את הסיור נתחיל בעמדת תצפית אל הכפר, הממוקמת בצידי כביש 864, סמוך לשלט המורה למערת רשב"י. במבט דרומה ומערבה, נראה בתים פסטורליים ופינות חמד על גגותיהם. תחת סוכות הגפנים שעל גגות הבתים, המשפחות מתכנסות בלילות הקיץ. מהתצפית נבחין בטופוגרפיה המאפיינת את הכפר ואת סביבתו. פקיעין נבנתה על מדרונות הרי הגליל העליון, בגובה 600 מטר מעל פני הים, ומתחיתנו מתחת נחל פקיעין, אשר חוצה כיום את הכפר וממשיך מערבה. בזכות סלע המשקע הימי הקשה שיצר את ההרים המתנשאים מעלינו, נוצרו במרחב לאורך ההיסטוריה תופעות קרסטיות מרתקות, ביניהן גם מערת הקבורה הכלקוליתית שממצאיה מוצגים באכסניה ומעיין הכפר שאליו נגיע בהמשך.

נרד במדרגות התלולות עד שנגיע אל פתחה של מערה מסתורית ולידה עץ חרוב גדול ומרשים. עונת החגים המזמנת אפשרות להתכנסות ובלילי משותף עם בני המשפחה היא הזדמנות לגלות גם את הסיפור המשפחתי שנקשר במערה שלפנינו. לפי המסורת היהודית הסתתרו במערה זו במשך 13 שנה, התנא רבי שמעון בר יוחאי הידוע בכינויו "הרשב"י" ובנו רבי אלעזר אשר נדונו יחד למיתה, בשל התנגדותם

כנקודת מוצא או כנקודת סיום מעניינת לביקור בכפר, מומלץ להגיע [לאכסניית אנ"א פקיעין](#). בלובי האכסניה, [תצוגת ממצאים ארכיאולוגיים](#) ממערת קבורה עתיקה שהתגלתה במקרה בשנות התשעים במערת נטיפים הסמוכה לאכסניה. בתצוגה מכילי קבורה עתיקים, הקרויים גלוסקמות, ששימשו את תושבי האזור בתקופה הכלקוליתית (5,000 שנים לפנה"ס) לקבורת עצמות יקיריהם. מוצגים בה גם כלי פולחן, כלי צור וחרוזים ממכלול הממצאים שנמצאו

*מורת דרך, תכניות חינוכיות, אנ"א.

מערת הרשב"י. צילום: אושרה דיין
מתוך אתר פיקיוויקי

בעץ חרוב, כי אם בעץ תות אשר לפי מסורת עתיקה מסייע בגרוש שדים. עצי תות משמשים מזון לזחלים של טוואי המשי, שעמדו במרכזו של ענף כלכלי משמעותי בכפר במאה ה-17. זחלי הטוואי ניזונים מעלי העץ ומתגלמים בפקעת. מפקעות אלו מייצרים את המשי. סוד זה היה ידוע לכמה משפחות מקומיות שהתגוררו כאן באותה תקופה והן התפרנסו מהמוצר המבוקש. עץ התות זכה להופיע על גבי של שטר של מאה ש"ח שהוקדש לפועלו של הנשיא השני יצחק בן צבי ולפקיעין.

בכיכר המעיין, נתוודע לא רק למקור החיים והפרנסה של הכפר, כי אם גם למורשת הדרוזית ולמושאי הערצה מקומיים. את הכיכר מקשט פסל מסקרן של הסולטן באשא אל-אטרש מחזיק ברסן של סוס העומד לידו. הסולטן היה לסמל לאחר שארגן התקוממויות נגד האימפריות השונות ששלטו במרחב ברבע הראשון של המאה ה-20.

מהמעין נמשיך ללכת בסמטות ציוריות בעקבות שילוט אל בית הכנסת העתיק של פקיעין. כמה סיפורים משפחתיים נשזרו בקורות בית הכנסת. במקום נמצאות שתי אבנים ובהן מסותתים סמלים יהודיים. לפי המסורת, אבנים אלו הובאו לכאן על ידי אחת המשפחות המייסדות של בית הכנסת, משפחת כהונה שגלתה מירושלים לגליל לאחר חורבן בית המקדש. המקום שופץ כמה פעמים בעת החדשה, ובעשרות השנים האחרונות פרסה משפחת זינאתי את חסותה על המקום. המשפחה התגוררה בכפר עם משפחות יהודיות נוספות במשך זמן רב, אך המשפחות כולן עזבו את הכפר בשנות השלושים, כשהמצב הביטחוני התערער. לבסוף חזרה רק משפחת זינאתי להתגורר בכפר. לאחר שהורי המשפחה נפטרו, נשארה

לאימפריה הרומית. המסורת מספרת כי הם שרדו הודות לשתיית מי המעיין הסמוך ואכילת פירות עץ החרוב שהסתיר את פתח המערה. כל העת ששהו במערה למדו האב ובנו תורה והעלו על הכתב את סודות חוכמת הקבלה. עולי רגל יהודים רבים פקדו את המקום לאורך השנים. גם כיום הסיפור המשפחתי העתיק מושך אליו מאמינים ומבקרים רבים.

מהמערה נצעד בשביל היורד לכיוון הכפר עד שנגיע לרחוב, נפנה בו ימינה ונמשיך למעיין הכפר. כפי שראינו בתצפית, המסלע המאפיין את הגליל העליון עתיר מעיינות, וכמו במקומות רבים אחרים, גם כאן התפתח היישוב סביב המעיין. בתי הכפר נבנו סביב מקור המים המקומי, וממנו שאבו מים לבתים ולבעלי חיים, לכביסה, לחקלאות ואף להפעלת טחנת קמח. כך היה המעיין למוקד משיכה לתושבי הכפר ולמקום מפגש שבו מעבירים ידיעות ועושים עסקים. גם בימינו, המקום שוקק חיים ומסעדות ומדגים בצורה טובה כיצד בכוחו של מקור מים מקומי ליצור עוגן לחיי משפחה ולהדק קשרים בין התושבים.

רגע לפני שנתקדם, ימשוך את עינינו העץ המרשים שבכיכר המעיין. רגע לפני שנתקדם, ימשוך את עינינו העץ המרשים שבכיכר המעיין. במקרה זה לא מדובר

מעין הכפר. צילום: אני

בית הכנסת. צילום: אנ"א

בית המשפחה נמצא סמוך לבית הכנסת, ובשנים האחרונות הוקם בו מרכז מבקרים של עמותת בית זינאתי, עמותה שהקימה המשפחה במטרה לשמר את המורשת המשפחתית ואת המורשת היהודית בכפר. הסיפור המשפחתי נגע לליבו של יצחק בן צבי, נשיאה השני של מדינת ישראל אשר הרבה לעסוק בחקר ארץ ישראל, עדות, כתות וקהילות. בן צבי סייע לשפץ את בית הכנסת ואף ניסה בזמנו לשכנע את יהודי פקיעין לשוב לכפר. הוא ראה במשפחות הללו נצר ליהודי התנ"ך ואף מצא למענן אדמות. לימים, הוקם על אדמות אלו המושב פקיעין החדשה. כאמור, דמותו של בן צבי, חזית בית הכנסת העתיק ומרכז היישוב העתיק הופיעו בעבר על שטר של מאה שקלים.

את הסיור נסיים כאן, בינות לבתים עתיקים וחדשים שבהם נרקמים לאורך השנים סיפורים משפחתיים מקומיים של בני העדות השונות שבפקיעין, סיפורים אשר משתלבים במסורות ובהווי הכפר ושמחברים קהילות ותרבויות שונות לסיפור ארצישראלי ייחודי.

הבת מרגלית טפול במקום. הסיפור המשפחתי של מרגלית זינאתי זכה לחשיפה רחבה כאשר בשנת השבעים למדינת ישראל נבחרה מרגלית להדליק משואה וזכתה לעיטור כבוד מנשיא המדינה.

»

עצי תות משמשים מזון לזחלים של טוואי המשי, שעמדו במרכזו של ענף כלכלי משמעותי בכפר במאה ה-17. זחלי הטוואי ניזונים מעלי העץ ומתגלמים בפקעת. מפקעות אלו מייצרים את המשי. סוד זה היה ידוע לכמה משפחות מקומיות שהתגוררו כאן באותה תקופה והן התפרנסו מהמוצר המבוקש. עץ התות זכה להופיע על גבי של שטר של מאה ש"ח שהוקדש לפועלו של הנשיא השני יצחק בן צבי ולפקיעין.

«

להתחיל מבראשית - בעקבות ההתחלות ההתיישבותיות בגוש עציון

יעקב גרוס*

ידיעת ארץ ישראל

ארבע פעמים העפילו יהודים בעת החדשה להר חברון, בין ירושלים

וחברון, ערש האומה העברית, מולדתם של מלכים ושל נביאים, של חולמים ושל לוחמים. הר טרשי וצחיח, סוער ומושלג, עוין וקסום קידם את פניהם. המתיישבים החלוצים בנו בתים ונטעו כרמים, העמיקו שורש בסלעי ההר וראו בו חיים ונחת. חיי עמל ויצירה, חיי תורה ועבודה נרקמו בין סלעי ההר והפיחו תקוות גאולה ופדות, פריחה והשתרשות. שלוש פעמים נעקרו המתיישבים מעל אדמתם ושוב ברביעית. כמוהם עם ישראל בארץ מולדתו: שלוש פעמים עלינו לארץ ישראל, התמודדנו עם קשיים ועם מגבלות, בנינו ויצרנו. שלוש פעמים נעקרנו מארץ מולדתנו ושבתנו ודבקנו בה ברביעית

האלון הבודד בגוש עציון. צילום: דר' אבישי טייכר, מתוך אתר פיקיוויקי

לפניכם סיפורן של ארבע התחלות חדשות:

את טיולנו נתחיל בשמורת עוז וגאון, שהוקמה בתשע"ד (2014) לזכרם של שלושת הנערים (גלעד אייל ונפתלי) והקרויה על שמם. עם נספר על היישוב הראשון שהוקם בהר חברון בעת החדשה - מגדל עדר.

התחלה ראשונה - מגדל עדר

בליל הושענא רבה של שנת תרפ"ז (1927), יצאו יהודים מספר מהיישוב הישן בירושלים לצריף על אם הדרך ירושלים-חברון, מדרום מערב לצומת גוש עציון דהיום. אחרי 1,800 שנים של הפסקה ביישוב היהודי במקום, רכשה חברת "זיכרון דוד" אדמה בשטח שבין ירושלים לחברון! חברי הקבוצה לא היו חלוצים, אלא יהודים דתיים מבני היישוב הישן בירושלים. הם עברו בין שכונות ובין בתי כנסת בירושלים במטרה לצרף אנשים לחזון של קניית קרקע במקום הקדוש שבין ירושלים לחברון. חברת זיכרון דוד הקימה במקום מבנה ששימש כבית כנסת וכבית טהרה. כל אחד מהמתיישבים הקים לעצמו מבנה מגורים. סך הכול היו פזורים על המדרון כ-15 מבנים.

התחלה שנייה - חברת אל ההר

תוואי כביש 60 שימש לאורך ההיסטוריה דרך חשובה החוצה את גב ההר של ארץ ישראל מבאר שבע עד לשכם. בסוף המאה ה-19, בעקבות עלייה גדולה במספר הצליינים שהגיעו לארץ ושנעו במסעם בציר חברון- בית לחם-ירושלים, הקימו אנשי הכנסייה הרוסית מנזר בלב גוש עציון (שכמובן עוד לא היה "גוש עציון"). המנזר נקרא בערבית "דיר א-שער" והוא נועד לשמש אכסניה לעולי הרגל הנוצרים. בעקבות מלחמת העולם הראשונה, ננטש המנזר ונותר בידי חוכר ערבי.

בשנת תרצד (1934), רכשה חברת "אל ההר" של שמואל צבי הולצמן, איש חזון ומעש, את אדמות מגדל עדר ואת אדמות המנזר ואדמות נוספות. על אדמות אלו, הוקם בשנת תרצ"ה, 1935, כפר עציון - ששמו הוא תרגום שמו של המייסד הולצמן (הולץ - עץ).

כפר עציון עמד על מקומו בשנים תרצ"ה-תרצ"ז (1936-1935). המתיישבים היו אנשי השומר, עולים מכורדיסטן ואחרים. הם השתכנו במנזר הרוסי, עיבדו אדמות ופיתחו יישוב שנועד להיות גרעין לאזור התיישבות הררי פורח. עקב התנכלות הערבים ליישוב במאורעות תרצ"ו-תרצ"ט (1936-1939), נאלצו תושביו לנטוש אותו.

צילום: מתוך ארכיון בית ספר שדה כפר עציון

נמשיך בשביל העובר מצפון לסככה ונרד מההר בכיוון צפון מערב לעבר חטמ"ר עציון. נחצה בזהירות את כביש הגישה ונרד דרך מטעי הדובדבנים אל נחל שבות, נחצה אותו ונעפיל אל קיבוץ כפר עציון (דורש תיאום לפתיחת שער המטעים של הקיבוץ). בקיבוץ נספר על העלייה השלישית אל ההר.

התחלה שלישית - כפר עציון

בחורף תש"ג (ראשית 1943), רכשה הקרן הקיימת לישראל את הקרקע של כפר עציון מידי הכנסייה הגרמנית, שהחזיקה בשטח משנת 1928. קק"ל הציעה

ליישוב נבחר השם המקראי "מגדל עדר": "ויסע ישראֵל וַיֵּט אֶהְלֶה מִהַלְאָה לְמַגְדֵּל עֵדֶר" (בראשית לה, כא). על פי חלק מהחוקרים, מגדל עדר מזוהה בגבעת עוז, הגבעה הגבוהה שנמצאת ממזרח אלינו, הנקראת בערבית גם "אום א-טלעה" (אם העליות).

תנאי החיים היו קשים ביותר, המתיישבים נאלצו להתמודד עם פגעי מזג האוויר. בנוסף, לא אפשרו המשק הדל ומקורות הפרנסה קיום בכבוד. ציוד וכלים חקלאיים לא עמדו לרשותם, אף לא תקציב ראשוני לביסוס המשק. אך למרות כל זאת ועל אף כל הקשיים, שרד היישוב כשנתיים.

צילום: מתוך ארכיון בית ספר שדה כפר עציון

לאחר סיבוב בשמורה, נרד דרך הקצה הצפוני מערבי שלה במדרגות אל צומת גוש עציון. את חציית הצומת עלינו לבצע בזהירות מרבית ובהתאם לכללי הבטיחות. נסיים לספר את סיפורו של מגדל עדר:

לאחר התמודדויות עם אתגרים רבים, בשנת תרפ"ט (1929), בצילן של פרעות הדמים, נאלצו תושבי מגדל עדר לעזוב את ביתם, ומהיישוב לא שרד כמעט דבר. האגדה מספרת שמקווה היישוב עמד במקומו של סניף רמי לוי של ימינו. לעומת זאת, בריכת מים מנדטורית - הנמצאת בסמוך למקום שבו אנו עומדים, שהוקמה בשנת 1918 במטרה להזרים מים ממעינות אל ערוב לירושלים והייתה סמוכה מאוד למגדל עדר - עדיין קיימת. לצערם של תושבי מגדל עדר, לא הסכימו הבריטים להעביר מים מהבריכה אל היישוב.

מהפינה החמה לחיילים, נמשיך דרומה לעבר חניית השופרסל ונצעד דרומה ומערבה בשביל כורכר בצמוד לגדר המקיפה את המתחם, נבחר בשביל הפונה דרומה (שמאלה) ונטפס דרך הכרמים אל ההר הרוסי. בדרך נעבור ליד שרידי שער המנזר ונעצור תחת הסככה שבראש הגבעה.

על תרומתם האדירה של אנשי
גוש עציון למדינה, אמר דוד בן
גוריון: "מגני גוש עציון הצילו את
ירושלים... אם קיימת ירושלים
עברית... אזי התודה הראשונה
של ההיסטוריה הישראלית ושל
העם כולו נתונה על כך בראש
ובראשונה ללוחמי גוש עציון"
(הספד למגיני גוש עציון תש"ט, 1949)

התחלה רביעית - כפר עציון

בכ"ב באלול תשכ"ז (27.9.1967), כארבעה חודשים
לאחר שחרור גוש עציון במלחמת ששת הימים, יושב
כפר עציון מחדש בידי קבוצה של בני הכפר - אותם
ילדים שפונו מהקיבוץ שבו והקימו על חורבות כפר
עציון את כפר עציון של היום.

ימיו הראשונים של הקיבוץ לא היו קלים. את המים
הביאו המתיישבים ממחנה צבאי סמוך, חשמל לא היה,
החורף של גוש עציון קר וסוער, התנכלויות של ערביי
הסביבה המשיכו כל העת, ואתגרים רבים נוספים עמדו
בפני המתיישבים.

עם זאת, לאט, היה ההר החרב לקיבוץ פורח מלא חיים.
בני כפר עציון חלמו לאורך שנים והם לא התייאשו ולא
הפסיקו לחלום ובסופו של דבר זכו להגשים את חלומם
ולחזור למקום שבו נפלו רבים ממשפחותיהם.

כיום, יש במועצה האזורית גוש עציון כעשרים יישובים
ובהם מתגוררים כ-25,447 תושבים (הלמ"ס 2021).

מתוך:
מפת סימון
שבילים
מבואות
ירושלים
מס' 9.
באדיבות
החברה
להגנת
הטבע.

צילום: בית
ספר שדה
כפר עציון

את השטח כמקום התיישבות ל"קבוצת אברהם" של
הפועל המזרחי, ששכנה עד אז במחנה זמני בקרבת כפר
פינס. ואכן, כבר בכ"ח בניסן תש"ג (1943), עלו לקרקע
ראשוני המתיישבים. השם "כפר עציון" השתמר מניסיון
ההתיישבות הקודם.

הקיבוץ הצעיר עמד בפני בעיות קשות מאוד: חיים בלב
סביבה ערבית עוינת, בידוד מכל יישוב יהודי, מחסור
חמור באדמה חקלאית טובה, אדמה טרשית, העדר כל
ניסיון בחקלאות הררית, מחסור במים וחורף קשה. אבל
אט אט, במאמץ רב, הוסרו המכשולים: הוכשרו קרקעות,
ניטעו מטעים, הוקמו רפת ולול, נבנה בית הבראה גדול,
הוקמו בתי מלאכה, והבידוד הוקל במקצת עם הקמת
שלושה יישובים נוספים בסביבה.

במלחמת העצמאות, תש"ח (1948), הוטל מצור על גוש
עציון. הנגשים והילדים פונו לירושלים. דם לוחמים ניגר
במשעולי ההרים. כוחות אויב גדולים התגייסו למערכה.
מולם ניצב קומץ מתיישבים ולוחמי ההגנה, מועטים אך
נחושים, חדורי מסירות ואמונה, איתנות וגבורה. הם
חסמו בגופם את הדרך לירושלים ומסרו נפשם למענה.
על סף תקומת מדינת ישראל, בימים ג'ה' באייר תש"ח
(12-14 במאי 1948), עמדו מגני גוש עציון בקרב נואש.
כפר עציון הוכרע, רבים ממגניו נפלו בקרב. שאר המגנים
הלכו בשבי. 240 לוחמים נפלו בהגנת גוש עציון, הי"ד.

מגיני כפר עציון בתפילה בעמדה בפתח "נווה עובדיה" בכפר
עציון 1948. צילום: מתוך ארכיון בית ספר שדה כפר עציון

על תרומתם האדירה של אנשי גוש עציון למדינה, אמר
דוד בן גוריון: "מגני גוש עציון הצילו את ירושלים...
אם קיימת ירושלים עברית... אזי התודה הראשונה של
ההיסטוריה הישראלית ושל העם כולו נתונה על כך
בראש ובראשונה ללוחמי גוש עציון" (הספד למגיני גוש
עציון תש"ט, 1949).

י"ט שנים עמד גוש עציון בחורבנו. במלחמת ששת
הימים, נגאל גוש עציון ושחרר מידי האויב.

שביל הגיתות והמערות בעבדת

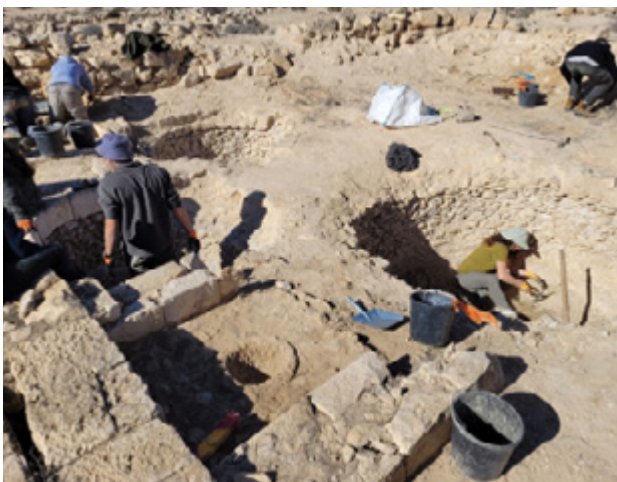

ליאור שוימר*

עבדת: יישוב עירוני נבטי-ביזנטי בלב הר הנגב. האתר נחפר על ידי אברהם נגב בסוף שנות החמישים ועל ידי טלי גיני ופטר פביאן בשנות התשעים של המאה ה-20. בשנת 2005, הוכרז המקום כאתר מורשת עולמית של אונסק"ו, כחלק מדרך הבשמים בערי המדבר בנגב.

גן לאומי עבדת. צילום: אריאל מנור, מתוך אתר פיקיויקי

הרומיות שפטרלו לאורך דרכי הגבול המזרחי של האימפריה הרומית. בתקופה הביזנטית, במאות הרביעית עד השביעית לספירה, נהיה הכפר ליישוב עירוני ובו רובעי מגורים, חומה, כנסיות ומרחב חקלאי היקפי רחב ממדים שכלל מעל ל-10,000 דונם של שטחים מעובדים בערוצי הנחלים, ברדיוס של כמה קילומטרים סביב היישוב.

ראשית ההתיישבות באתר היא מהמאה הראשונה לפני הספירה, אז הוקם כאן חאן נבטי ומקדש על דרך הבשמים. בשלב זה, הייתה עבדת אחת התחנות המרכזיות על דרך בינלאומית שדרכה הובילו בשמים, כגון מור ולבונה; תבלינים, כגון פלפל וקינמון; ואבנים יקרות מערב ומהודו דרך המדבר הערבי לים התיכון ומשם ליוון ולרומא. לאחר סיפוח הממלכה הנבטית על ידי רומא בראשית המאה השנייה לספירה, החל תהליך של בניית בתי קבע במקום, ובהמשך נבנו גם מחנה צבא ומגדלי תצפית. תושבי המקום התפרנסו ממתן שירותים ליחידות הצבא

עבודות חפירה ושימור בגת הדרומית, צילום: ליאור שוימר

*ממונה מורשת במחוז דרום, רט"ג

**הענבים שגדלו בכרמים השתולים
בין הטרסות היו נבצרים ומובלים
לגיתות לדריכה. התירוש היה
מסונן ונאסף לכדים, ואלו אוחסנו
בתנאי קירור יחסי במאות מערות
שנחצבו בסלע הקרטון המרכיב
את הגבעה שעליה עבדת יושבת.
מעבר לתצרוכת מקומית, יועד
היין גם ליצוא, וכדי יין מהר הנגב
נמצאו בכמה אתרים לאורך חופי
הים התיכון בדרום אירופה.**

החקלאות התבססה על מי נגר מגשמי החורף, שנאספו על ידי תעלות מן המדרונות ונסכרו בעזרת אלפי סכרים וטרסות. מערכת זאת הייתה אחד המפעלים הגדולים של החקלאות המדברית בעולם העתיק. הגידול המרכזי היה של גפנים ליין, ועל כך מעידות גיתות תעשייתיות גדולות ומשוכללות ביישוב ובשוליו.

הענבים שגדלו בכרמים השתולים בין הטרסות היו נבצרים ומובלים לגיתות לדריכה. התירוש היה מסונן ונאסף לכדים, ואלו אוחסנו בתנאי קירור יחסי במאות מערות שנחצבו בסלע הקרטון המרכיב את הגבעה שעליה עבדת יושבת. מעבר לתצרוכת מקומית, יועד היין גם ליצוא, וכדי יין מהר הנגב נמצאו בכמה אתרים לאורך חופי הים התיכון בדרום אירופה.

ההתיישבות הביזנטית בהר הנגב מספקת כר פורה להדרכות בנושאים שונים:

אקלים - מדבר, גבול מדבר, משקעים, נגר עילי, שיטפונות

יזמות - הנבטים מיסדו את דרך הבשמים. הדרך עברה בעבדת והייתה נתיב מסחרי חשוב שחיבר בין ערב ובין הודו לאגן הים התיכון ולאירופה. מאוחר יותר, בתקופה הביזנטית, הם הקימו בהר הנגב המדברי מעצמה חקלאית בעזרת מניפולציות על זרימת מי נגר עילי.

ליחידת שטח, אך הענבים היו מתוקים יותר, והיין שהופק מהם משובח וייחודי.

מערך חקלאי מופלא זה באזור מדברי צחיח למחצה זוכה בימים אלו להדגשה במערך חדש של שבילים בגן לאומי עבדת, אשר מתווסף למסלול הטיוול הקיים הכולל את אתרי במת ההר והאקרופוליס - בהם מחנה צבא רומי אשר נחפר בחלקו, בית יוצר לקרמיקה ושרידי מקדש מהתקופה הנבטית, מגדל תצפית רומי, מצודה משומרת היטב, רחובות ומבנים. וכן את אתרי תחתית ההר - בהם בית מרחץ ביזנטי ובאר עמוקה.

מערך השבילים החדש מתבסס ברובו על שביל הגיתות, שנפרץ בעזרת חניכי מכינת הנגב בשנת 2021, והוא מספק מגוון גדול של אפשרויות טיול חדשות בעבדת.

שביל הגיתות מאפשר טיול מעגלי של כשלוש-ארבע שעות בעבדת ובסביבתה. השביל מתחיל בחניה של מבואת הכניסה לעבדת ומתפתל בין שרידי חוות, טרסות ומכלאות צאן, אשר בליבם יושבת הגת הדרומית. בגת שני משטחי דריכה אשר מתנקזים לשלושה בורות אגירה בנפח כולל של כשישה קוב.

מהגת, השביל מטפס במעלה הגבעה עד למערת הקבורה הרומית ומשם, דרך מדרון תלול שבו מעקה ומדרגות אבן, אל הווילה הרומית המשקיפה אל כל מרחב הר הנגב. בנקודה זאת, השביל מתחבר למערך השבילים הקיים של במת ההר בעבדת ומאפשר ביקור בגת בית החווה, בגת המרכזית שמול שער המצודה ובאקרופוליס עצמו, הכולל בורות מים, כנסיות ביזנטיות ומקדש נבטי. השביל יורד מבמת ההר באמצעות גרם מדרגות למתחם

עבודות על שביל הגיתות בעזרת חניכי מכינת הנגב, צילום: ליאור שוימר

כלכלה ותיירות - ניצול מקסימלי של יתרונות המיקום הגיאוגרפי, כגון: פיתוח דרכים לעולי רגל מירושלים לסיני ויצירת פולחן קדושים מקומי. אלו הובילו לבניית אכסניות ולהעסקת מורי דרך ומלווי קבוצות.

חקלאות - טיוב זני ענבים אשר מתאימים לאקלים מדברי. תנאי הגידול המדבריים סיפקו פחות תוצר

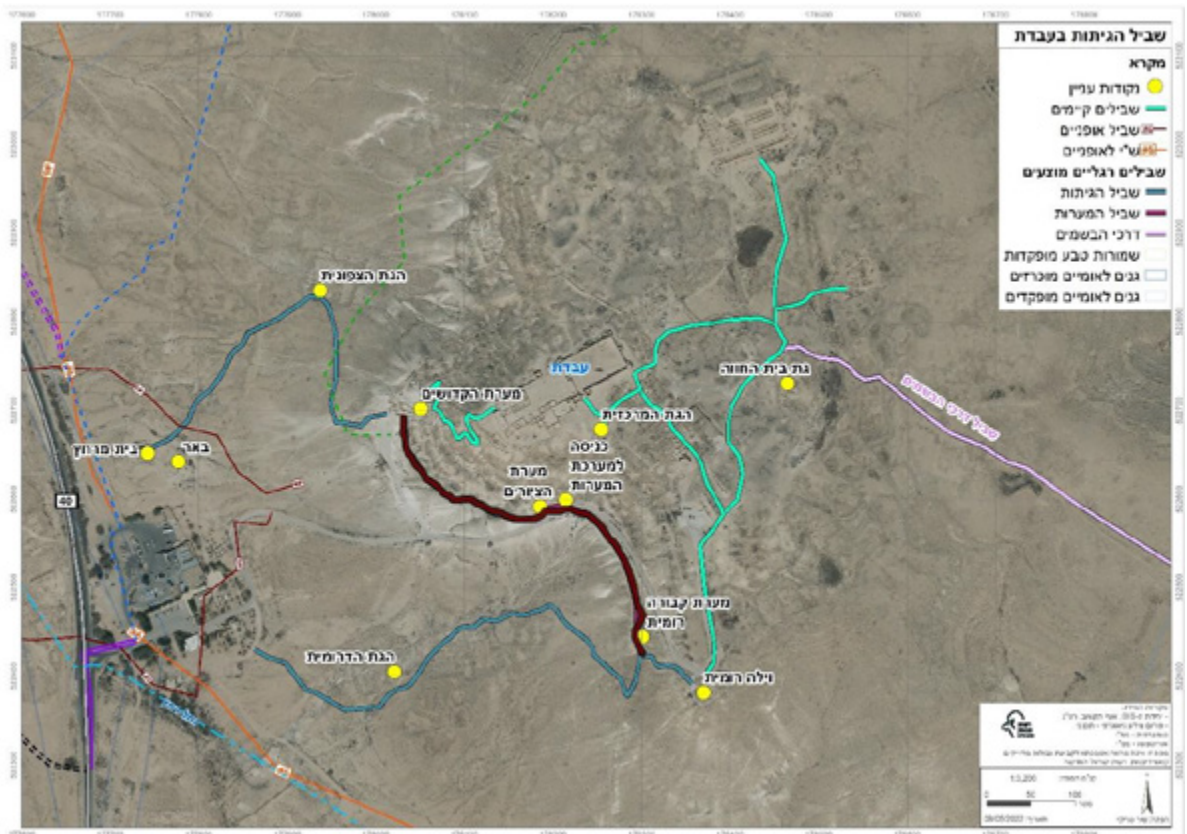
מערת הקדושים ומשם לגת הצפונית, אשר עוברת תהליכי חישוב ושימור על ידי משמרים מקצועיים של רט"ג, ומסתיים בבית המרחץ ובבאר העמוקה שלצידו. מנקודה זאת, חוזרים לרחבת החניה ולמבואת הכניסה.

שביל המערות מתחיל בחנייה התיכונה ומחבר בין מערת הקדושים ומערת הקבורה הרומית דרך מכלול מערות במפנה הדרומי של הגבעה. המערות במכלול זה נמצאות בתהליך הסדרה לביקור קהל. נכון לשנת 2022, השביל עובר בצמוד אליהן, אך עדיין ללא אפשרות כניסה לתוכן. שביל זה מאפשר סיור מעגלי של כשעתיים בעבדת על כל אתריה.

מערך השבילים החדש מאפשר לבתי ספר חלופה נוספת לטיול אטרקטיבי באגן שדה בוקר במגוון אפשרויות:

- יום טיול מלא בהליכה רציפה למיטיבי לכת, בשילוב מסלול בקניון עין עבדת, בנחל צין עליון (גבים בעונה וחרותות סלע) ובשביל הגיתות בעבדת.
- חצי יום טיול בדרך למצפה רמון (מכתש רמון) או ממנו.

מערך חקלאי מופלא זה באזור מדברי צחיח למחצה זוכה בימים אלו להדגשה במערך חדש של שבילים בגן לאומי עבדת, אשר מתווסף למסלול הטיול הקיים הכולל את אתרי במת ההר והאקרופוליס - בהם מחנה צבא רומי אשר נחפר בחלקו, בית יוצר לקרמיקה ושרידי מקדש מהתקופה הנבטית, מגדל תצפית רומי, מצודה משומרת היטב, רחובות ומבנים. וכן את אתרי תחתית ההר - בהם בית מרחץ ביזנטי ובאר עמוקה.

מפת השבילים בעבדת, הכנה: שיר טריקי וליאור שוימר (רט"ג)

על בית הבד הכי מסתורי בירושלים

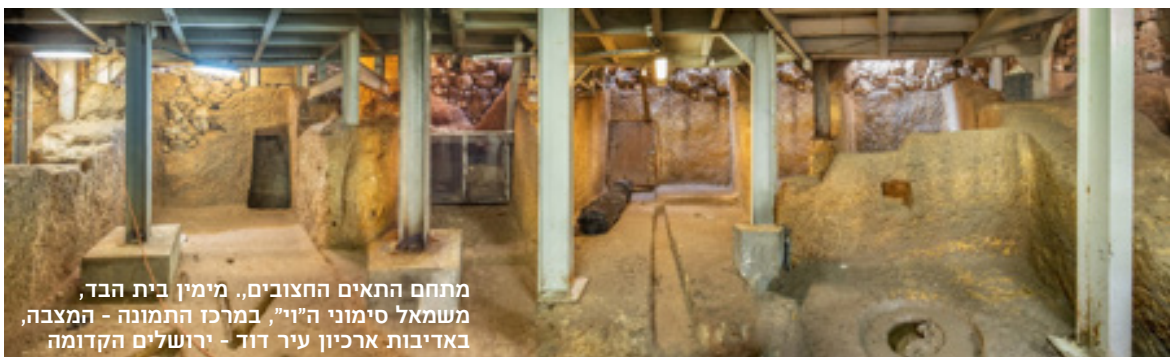
אורי אוחיון

הסתיו מתקרב בארץ בעת מסיק הזיתים והפקת השמן מהם, שמן עשימש לרוב לתאורה ולמאכל וכמובן לפולחן - כמו שאנחנו מכירים מהמנורה במקדש, משמן המשחה (שבו השתמשו בתקופת המקרא למשיחת כהן או מלך) ומנרות השבת או החנוכה הנהוגים עד ימינו. אומנם קצת מפתיע, אך רק בית בד אחד, קטן ומסקרן במיוחד, מירושלים של תקופת המקרא נחשף אל מול הר הזיתים. נצא בעקבות תעלומת התאים החצובים.

בשנת 1909, הגיע שודד עתיקות בריטי לירושלים בשליחות מיסטיקן פני במטרה

עץ זית ותיק במטע מנזר לטרון, ישראל פרקר, מתוך: אתר פיקיויקי

למצוא את אוצרות המקדש. מונטגיו פארקר, זה שמו, שמע מיובליוס המיסטיקן שאוצרות המקדש הוחבאו סמוך למעיין הגיחון, והוא חפר תעלות במקום, אך אלו לא עזרו לו למצוא דבר ממה שחיפש. למרבה המזל, העות'מאניים הצמידו אליו את לואי ונסן, ארכיאולוג צרפתי, ובזכות התייעוד הקפדני שלו, יש בידינו מידע על דברים רבים שחשף פארקר (או הרס). בחיפושיו, נתקל פארקר במתחם מוזר של תאים גדולים שנחצבו בסלע ושמואלו בעפר. הוא סבר שמדובר בקברים והתעלם מהמתחם. מאוחר יותר, הוא ניסה את מזלו בהר הבית עצמו, שיחד שומר ערבי וחפר בהר הבית, נתפס על ידי העות'מאניים, אך הספיק להימלט בעור שיניו ליאכטה שלו ולהפליג לאמריקה. הניו יורק טיימס של אותם הימים דיווח כי הוא הביא איתו את אוצרות שלמה.

מתחם התאים החצובים, מימין בית הבד, משמאל סימוני ה"וי", במרכז התמונה - המצבה, באדיבות ארכיון עיר דוד - ירושלים הקדומה

מתחם התאים החצובים, מימין בית הבד, משמאל סימוני ה"וי", במרכז התמונה - המצבה, באדיבות ארכיון עיר דוד - ירושלים הקדומה מאה שנים אחר כך, חפרו הארכיאולוגים רוני רייך ואלי שוקרון באותם תאים חצובים והופתעו לגלות מתחם יוצא דופן וקשה להגדרה: החציבה עצמה מפוארת ואינה דומה לשום דבר אחר, וברור שאין כאן קברים. מהות המתחם לא הייתה ברורה להם, והם ניסו לעשות סדר בממצאים: בתא הראשון מימין - בית בד מסוג קורה ומכבש בעל אגן שמן קטן יחסית, בנוי בטכנולוגיה חדשה יחסית לתקופה (המאה השמינית לפנה"ס). בתא האמצעי - מצבה שטוחה ודקה הניצבת על אדן עשוי 12 אבני גזיול. בחדרים שלידה נמצאו ממצאים נוספים: בחדר אחד משטח מוגבה ולידו סימני שרפה (אולי במת פולחן) וכן תעלות אגנות ששימשו אולי כדי לנסך בהן יין, שמן או דם למטרה פולחנית; חדר שברצפתו סימני 'וי' חצובים מוזרים, בולטים וקשים לפיענוח. עלו הצעות מספר באשר למהותם של הסימנים (לדוגמה: בסיס למתקן הפשטת בהמות או בסיס לנול ששימש לטווייה ולאריגה - אולי גם כן למטרה פולחנית). כמעט אין מנוס ממסקנת החוקרים שהמכלול כולו, שבמרכזו המצבה, שימש מקום פולחן.

אם זה מתחם פולחני, מה עושה כאן בית בד? אומנם ארכיאולוגים מכירים לא מעט מקומות ששימשו אזורי תעשייה ושיש בהם מתחם פולחני קטן שתפקידו היה לברך את היבול. אולם כאן יש בית בד קטנטן, מהי מטרתו בתוך מתחם פולחני חשוב מימי בית ראשון סומך מאוד למעיין הכי חשוב של ירושלים?

כאן המקום להיזכר ששמן אינו רק מצרך פולחני חשוב למנורת המקדש או למשיחת כוהנים. כשיעקב, כמסופר

בספר בראשית, הקים מצבה - הוא יצק שמן על ראשה! השמן יכול ליצור באבן סימן שלא נמחק בקלות, ובכך לבטא בחירה נצחית באותה אבן. בתנ"ך אנחנו פוגשים משיחה בשמן של אנשים נבחרים, של כלים מקודשים וגם של מצבה.

מה יכולה להיות משמעותה של מצבה זאת, שנמשחה אולי בשמן, ושל המתחם הפולחני שסביבה? שוקרון טען שהמתחם כולו פעל כבר בתקופת הברונזה התיכונה, כך שלמעשה יש כאן מקדש שפעל מאז פגש אברהם את מלכי צדק מלך שלם (ירושלים) בעמק המלך והמשיך לפעול בימי שלמה, שנמשח למלך במעיין הגיחון שלמרגלותינו בשמן המשחה שהובא מהאווה של ארון הברית (האם ארון הברית הונח כאן טרם נבנה המקדש?), ובמשך מאות שנים בעת שבית המקדש הראשון עמד על תילו - תקופה של כאלף שנים! אך רוב החוקרים חולקים על שוקרון וטוענים שהמתחם פעל תקופה קצרה יחסית, של כמאה או מאתיים שנים במהלך תקופת בית ראשון, וכוסה במאה השמינית לפנה"ס. מה היה תפקידו של המתחם? אני מציע שהוא תפקד כמקדש גבול (מושג שטבע בזמנו הארכיאולוג יוחנן אהרוני), שמסמן את גבולה המזרחי של העיר הנבחרת בדרך למעיין של העיר, ממש על קו החומה.

מי כיסה את המתחם כולו בעפר והוציא אותו משימוש? למה הוא עשה את זה? גם כאן רב הנסתר. חוקרים הציעו שאנו עדים כאן לרפורמת ריכוז הפולחן של חזקיהו במאה השמינית לפנה"ס, המתוארת בתנ"ך והמוכרת לארכיאולוגים מכמה מקומות בארץ. התפיסה שהייתה נפוצה עד ימי חזקיהו הייתה שאפשר לעבוד את א-לוהי ישראל בכל מקום, ולכן לבנות לו מקדשים

המצבה, מבט מקרוב, באדיבות ארכיון עיר דוד - ירושלים הקדומה

כאן המקום להיזכר ששמן אינו רק מצרך פולחני חשוב למנורת המקדש או למשיחת כוהנים. כשיעקב, כמסופר בספר בראשית, הקים מצבה - הוא יצק שמן על ראשה! השמן יכול ליצור באבן סימן שלא נמחק בקלות, ובכך לבטא בחירה נצחית באותה אבן. בתנ"ך אנחנו פוגשים משיחה בשמן של אנשים נבחרים, של כלים מקודשים וגם של מצבה.

רבים, המכונים "במות" בלשון המקרא. בתפיסה שהמקרא ניסה להוביל ושחזקיהו דגל בה, יש אל אחד ולו עם אחד ומקדש אחד (לכן כל פגיעה באחת מצלעות משולש האחדות הזה תוביל מייד לפירוק שאר הצלעות, לעבודת אלילים, לפילוג בעם ולפיזור הפולחן). לכן חזקיהו, ברפורמה הדתית שלו, הרס את הפולחן האלילי שרווח בימי אביו בירושלים וברחבי יהודה, אך הסיר גם את הבמות, כלומר את כלל המקדשים לא-לוהי ישראל, כדי לרכז את הפולחן אליו במקדש היחיד בירושלים. חזקיהו לא רצה לנפץ את המקדשים האלה כיוון שאין זה מכבודם שהרי לא היו מקדשים אליליים. לכן חזקיהו גזר אותם, כיסה בעפר. לכן הארכיאולוגים מצאו כאן (ובמקומות נוספים) אתר מכוסה כולו במילוי עפר חד תקופתי מהמאה השמינית לפנה"ס.

הצעת הדמיה של המתחם בתקופת פעילותו, אזור: שלום קוולר, באדיבות ארכיון עיר דוד - ירושלים הקדומה

אומנם, לאחרונה חשף הארכיאולוג פיליפ וקוסבוביץ' חומה שנבנתה מעל המתחם המכוסה, חומה שהוא תיארוך אותה לימי עוזיהו - סבא רבא של חזקיהו. אם כך, כוסה המתחם עשרות שנים לפני חזקיהו מסיבה שאינה ידועה.

המתחם כוסה ונשכח מלב, אולם קדושתה של ירושלים וחשיבותה לעם רק הלכו והעמיקו. אם נקפוץ כ-800 שנים קדימה, לימי הבית השני, נמצא נרות חרס סטנדרטיים שיימצאו בגמלא שברמת הגולן מזמן מרד החורבן והם עשויים מאדמה ירושלמית. נתון זה מפתיע מאוד כי זה דורש הובלה לאורך מאות קילומטרים של נרות שמן פשוטים שאין שום בעיה לייצר בגולן מבין מקומי. אולי ממצא זה של נרות השמן מחזק את הכינוי החז"לי לבית המקדש בירושלים: "אורו של עולם".

דרכה של משפחה אחת מאוראן שבאלג'יר ועד לשדרות רוטשילד

חדווה בן סיני*

**השנה שנת 1840. ספינה עוגנת
בנמל חיפה. נמל אמרתי? כפר
דייגים קטן ורחוק שנות אור מהנמל
עטור המנופים והמזחים המוכר לנו
היום. ספינה? גיבוב של קרשים
מחוברים יחדיו שהטלטל על הגלים
מחופיה של אלג'יר בואכה חופי ארץ
ישראל. שיט תחתים, אך כל מי
שהיה על הסיפון וראה את הכרמל
מתנשא הרגיש כאילו הוא נמצא
בשיט תענוגות ומגיע לגן עדן עלי
אדמות - ארץ ישראל!**

בית הכנסת על שם גבריאל שלוש בנוה צדק,
מתוך: ויקיפדיה

פסקו נדודי המשפחה. לבסוף החליט אברהם כי עליהם
לעקור אל יפו. זו מצאה חן בעיניו. ישאלו הבריות מדוע
החליט בסופו של דבר להתמקם ביפו? אולי היה זה
הים ואולי ריח הדגים שהזכירו לו את אוראן שבאלג'יר,
הבית שממנו יצאו למסעם אל ארץ ישראל? התשובה
שמורה עם אברהם שלוש.

תחנתנו הראשונה: רחוב הצורפים

המשפחה התיישבה ברחוב הצורפים, הנמצא בתחומי
החומה, במקביל לרחוב יפת של היום. סמוך לביתם,
ייסד אברהם שלוש ישיבה ובית כנסת. כבר מראשיתו
היה זה רחוב סוחרים. רבים מהם עסקו בצורפות (ומכאן
שם הרחוב). בין הצורפים המפורסמים שברחוב היה
אלתר לוריא, נצר לאר"י הקדוש מצפת, שלמד את סוד
אומנות הצורפות מאביו החורג. לימים, נשא אלתר
לוריא את חנה לבית שלוש לאישה, ואת סודות מלאכת
הצורפות שהכיר העביר לגיסו, אהרון שלוש. האחרון,
שעסק גם בחלפנות כספים, השכיל להתיר מטבעות
בתקופות אינפלציה ולמכור אותן כמתכות. בדרך זו

בין המשפחות הרבות שהיו על הסיפון, הייתה
גם משפחתו של אברהם שלוש, מרבני אוראן
שבאלג'יריה: שמחה אשתו, שלושת בניו ושתי
בנותיו. במעבר בסירות קטנות מהאונייה אל החוף,
התהפכה אחת הסירות ונוסעה טבעו בים, בהם שני
בניו של שלוש, אליהו בן התשע ויוסף בן השבע.

משפחת שלוש נשארה שנה בחיפה, עד שאב
המשפחה החליט לעבור לשכם ומשם לירושלים
בהעדר קהילה יהודית בשכם. גם בירושלים לא

*מורה ומנחה לשל"ח וידיעת הארץ, מרכזת תכניות זיכרון והנצחה באגף של"ח

הצליח אהרון לצבור עושר רב ובאמצעותו לרכוש שטחי קרקע גדולים מחוץ לחומות העיר.

בעקבות משפחת שלוש, החלו יהודים רבים לעלות לארץ ישראל ולהתיישב ביפו. אברהם שלוש נחשב מנהיג העדה היהודית ביפו בימים שהקהילה היהודית הלכה וגדלה בעיר. בנו אהרון המשיך את דרכו של האב. בשנות השמונים של המאה ה-19, רכש אהרון שלוש חלקת אדמה מזרחית למנשייה: "הכרם מכניס דמי ענבים כשישים מגידי, ויש בו באר של מי מעיין מתוקים ובית חומר קטן ודל... מבלי לראות את הכרם ואת האדמה, הסכים אבי לקנותו מיד בסמכו על ישרת פקידו. במשך ימים אחדים נגמרה הקנייה ואבי קיבל קושאן... הוא התחיל לקנות כרם אחר כרם שטחים גדולים."

אהרון שלוש, מתוך: ויקיפדיה

זמן קצר אחר כך, העתיק אהרון שלוש את משפחתו מיפו אל בית הפרדס שהיה בחלקה שרכש. שלוש מיהר להקים בית כנסת בחצר ביתו במטרה למשוך יהודים נוספים מיפו אל מחוץ לחומות. נמשיך אל בית שלוש הנמצא בנווה צדק, ברחוב שלוש 32.

אהרון שלוש מכר חלקים מהקרקע שרכש לחברת "עזרת ישראל", שבראשה עמדו האחים רוקח, בשנת 1887. על קרקע זו הקימו האחים רוקח את נווה צדק, השכונה היהודית הראשונה מחוץ לחומותיה של יפו. שכונות יהודיות נוספות קמו עד מהרה סמוך לנווה צדק: נווה שלום, מחנה יהודה, מחנה יוסף, אחווה ועוד. חלקן הוקמו על ידי אגודות וחלקן היו פרטיות. השכונות נבנו ללא תוכנית אדריכלית, ללא כבישים סלולים. סמטות וצפיפות אפיינו אותן (אך הרחובות היו מרווחים יחסית לרחובותיה של יפו). לא חלף זמן רב, ומרכז הפעילות של הקהילה היהודית ביפו עבר לשכונות. כיום לא ניכרת הפרדה בין השכונות, אלא הכול נקרא נווה צדק.

כשלוש יצא ממיטתו, הוא עטה על גופו את הכפתן המרוקאי (ככל הגברים הצפון אפריקאים באותם הימים). צבעיו של הכפתן בהירים מאוד, והשילוב בינו ובין זקנו הלבן והארוך מאוד גרמו לחבורה העמלנית, שלפתע הרימה עיניה אל גרם המדרגות, לחשוב שהינה לפנייה ג'יני, שד! והם נמלטו כל עוד נפשם בם. גם מיפו ברחו שכן למוחרת לעגה להם כל הקהילה היפואית!

האזור כולו עבר שינויים רבים לאורך השנים. מהזנחה פושעת ועד כוונות להרוס ועד לשגשוג. חלק מהבתים הוכרזו כמבנים לשימור, ואת מרבית הבתים שנבנו מחדש בנו בשמירה על הסגנון האותנטי של השכונה.

אהרון שלוש נפטר בשנת 1920 והוא בן 91. בית אהרון שלוש כלל בתחילה רק שני חדרים. מאוחר יותר הוגדל שטחו, נוספו לו חדרים, סודרו חצר פנימית, גינה וחומה סביב. קומתו השנייה של הבית נבנתה בעשור הראשון של המאה. בחצר, איקליפטוס כבן שמונים.

מצפון למבנה נמצא השער למפעל חומרי הבניין של הבנים של שלוש: יוסף אליהו ואברהם חיים. המפעל עצמו נהרס במשקוף הכניסה לחצר בית-החרושת שרדה כתובת בצרפתית: "האחים שלוש". מדרום לחצר הבית, נמצא בית הכנסת ע"ש גבריאל, נכדו של אהרון שנרצח בידי ערבים בשנת 1938.

תושבי הרחוב מספרים שבימים שמשפחת שלוש דרה בביתה שבחולות לבד, טרם הגיעו לאזור תושביה הראשונים של נווה צדק, פרצה לבית המשפחה באישון ליל חבורת פורעי חוק יפואים בניסיון למצוא את מצבור הכסף שוודאי יש לסוחר הממולח בביתו המבודד בחולות (על פניו, עבודה קלה...). אהרון שלוש נייער משנתו ונעמד בראש גרם המדרגות בוהה בחבורת הגברים המפשפשת בחפצים במקצועיות רבה. כשלוש יצא ממיטתו, הוא עטה על גופו את הכפתן המרוקאי (ככל הגברים הצפון אפריקאים באותם הימים). צבעיו של הכפתן בהירים מאוד, והשילוב בינו ובין זקנו הלבן והארוך מאוד גרמו לחבורה העמלנית, שלפתע הרימה עיניה אל גרם המדרגות, לחשוב שהינה לפנייה ג'יני, שד! והם נמלטו כל עוד נפשם בם. גם מיפו ברחו שכן למוחרת לעגה להם כל הקהילה היפואית!

רחוב הרצל. כל אחד רצה לתפוס לו מקום טוב באמצע, ליד המדרכה, זאת כדי לחזות בקרנבל. לנו היה היצע. מרפסות מרווחות בקומה השלישית.²

יוסף אליהו שלוש, מתוך: ויקיפדיה

את קומת המסד, השכירו לבתי עסק ולחנויות. ביניהם בלט בית הקפה קרלטון: "בביתו של יוסף אליהו שלוש, בפינת הרחובות הרצל ושדרות רוטשילד, נפתחה בקומת הקרקע מסעדה מפוארת עם בית קפה - קרלטון - שנועדה לאצולה של העיר, לפקידים בכירים במוסדות השלטון הבריטי ולתיירים בעלי אמצעים."³

נמשך לרחוב הרצל 68

הבית נבנה לשתיים מבנות המשפחה: יהודית, בתו של יוסף אליהו-היינריך (חירם). בעלה היה מבעלי הכולבו "חפציבה", שלימים על המגרש שלו נבנה קולנוע מוגרבי; ושמחה, בתו של אברהם חיים, שנישאה לרופא השיניים ד"ר פומרק. לכל אחת מהן נבנתה חצי קומה. עושרה של משפחת שלוש ניכר בכל פרט במבנה. בנה של שמחה, עו"ד צבי פומרק, סיפר שאימו הייתה מגיעה לאתר הבנייה כדי לפקח על הבנייה וכדי לוודא שכמיות המלט הן אכן הכמויות שהוסכם עליהן. בשנות השלושים של המאה ה-20 נמכר הבית, משפחת פומרק עברה להתגורר ברחוב אחד העם, ומשפחת חירם עברה לשכונת תל גנים ברמת גן.

סיפורי משפחת שלוש שזורים בתולדותיה של העיר תל אביב, ובכתבה זו סיפרנו סיפורם של מעטים מהם משום שקצרה היריעה.

נלך מטרים מספר ברחוב שלוש לכיוון דרום ונגיע אל גשר שלוש. גשר שלוש, הנמצא בהמשך רחוב שלוש לכיוון דרום, עובר מעל פארק המסילה כיום, אך לא כך היה בסוף המאה ה-19. שלוש נהג לצאת מביתו לכיוון יפו רכוב בכרכרתו, ובוקר אחד התהפך ונפצע. הפציעה הייתה קלה, אך הקהילה נרעשה ומיהרה להקים גשר מעל הוואדי הוקם גשר לסייע לעוברים בו לעבור בבטחה! הגשר שאנו רואים כיום אינו הגשר המקורי. מהגשר נמשך מזרחה עד לרחוב פינס מספר 30-32.

הבתים התאומים, צילום: ד"ר אבישי טייכר, מתוך: אתר פיקיוקי

"בתי התאומים" הם בתים שבנו יוסף אליהו ואברהם חיים שלוש כמתנה לבניהם: משה בנו של יוסף אליהו שהודיע כי הוא עומד להתחתן ובן נוסף שבגר וטרם התחתן. כדי לשמור על שלום בית (מה לא עושים כדי לשמור על שלמות המשפחה?), החליטו האבות לבנות שני בתים זהים לכל אחד מהבנים על חלקת האדמה המשפחתית.

נמשך לרחוב הרצל, לבית מספר 5.

עם הקמתה של אחוזת בית, באפריל 1909, הצטרפו יוסף אליהו שלוש ואשתו פרחת לבית מויאל אל 66 משפחות המייסדים והקימו את ביתם ברחוב הרצל 5. בשכונת התיישב האח יעקב שלוש. יוסף אליהו שלוש הקדיש חלק ניכר מזמנו לדאגה לפיתוח יפו ותל אביב ולרווחת תושביהן. הבית בן שמונה החדרים היה בעל תקרה גבוהה. נברשות מצועצעות היו תלויות על התקרות, תריסי עץ חיפו על החלונות, והמרצפות המעוטרות היו מהמפעל המשפחתי. אהרון שלוש, נכדם של יוסף אליהו ופרחה, סיפר: "ביום שושן פורים, היה קהל מתחיל משעות הבוקר למלא את הרחובות, במיוחד

²אהרון שלוש, "מגלאבייה ועד כובע טמבל", סיפורה של משפחה, בהוצאת א' שלוש 1991.

³פנחס בן-שחר, "בתי יפו תל-אביב מספרים".

נשאב לריח הרוח

שמי בר נתן*

נוף מבית הקברות העתיק בצפת. צילום: ניר אשכנזי מתוך: פיקיוויקי

אל מקום שבו הנפטרים נחים מנוחת עדן תחת מצבות שיש ובגומחות. בכל מקום נראה צבע שמן תכלת רב שכבות. אצל משכב המקובלים - אשר היו מוארים בחייהם ומוארים גם אחרי שנאספה נשמתם - נטף שעווה של נר יזכור מעיד כי עמד פה אדם, ביקר, ביקש, נתן מזמנו בציפייה לתמורה הגונה - לבריאות, לפרנסה, לזיווג, למשפחה, למקום טוב בגן עדן. בבית הקברות אין שעות ביקור ואין שעות מנוחה. עמלם של הנפטרים בימי חייהם היה לנרות לרגליהם באחריתם.

קבר האר"י הקדוש צילום: שמי בר נתן

פרץ מידע ובינה מעלה שאלות, חושף תשובות, מבקש הוכחות, נובר בנשכחות. הכול נושב עם רוח החיים זהו מצעד הרוח, זוהי דרך מעש לנשמה החסויה. נכון יהיה לנצל את פרץ הבינה ליציאה אל רוחות הגליל, אל המקום שבו נושבות רוחות של מדרש דעת ושל הלכות הבורא.

טבול במעיין מפכה, רד במדרון הר, דרוש קוצו של יו"ד ברוח הקבלה והזוהר. לך אל ארץ הנושבת אוויר שונה למחיה, למד את דרך יתרו ועל נשמות המתגלגלות באמונה חבויה. שמע קולם של אלו המואסים במרחץ חיים מתועש, הקוראים: "עלה לך היערה ובראת לך שם" (כנאמר בישעיהו יז, טו)עלה לתצפית מהר אגס, אכול נכון, התמוג, צור, עשה יוגה, התמכר למוזיקה. בגליל, בין עלי הסוף, מעל ים וחול, במקום שבו תורת הקבלה ותורת האסלם פתוחות לכול, מול הרוח הנושבת בחורש ובאמירים, הגולשת מהר אל ים ומלטפת את הרצים אל ימים רגועים - בגליל נבקש ונשאל מעט רוח. ונתחיל בבית קברות העתיק אשר בצפת.

נלך במעלה בית הקברות של צפת. בין עצי ברוש, אילנתה ותאנה מעמיקי שורשים, נלך

*מורה לשל"ח וידיעת הארץ.

שביל המעלה אל קברי הצדיקים - אל קברי האר"י, תלמידיו ומוריו של האר"י - מפוצל במעקה. מצידו האחד מעבר לגברים, מצידו האחר מעבר לנשים החסודות, ראשות המשפחה. גם זוגתו של האר"י, אשר הייתה גם היא לאור, נטמנה כאן בבית הקברות, אך אולי בשל צניעות יתרה שמה לא נרשם ודבר אינו מסופר על אודותיה למעט דבר היותה צדקת גדולה שדאגה להגשמת בעלה, שבמחשכים האירה דרכו, שסעדה ועבנו - כדרך של נשים צדיקות.

לא יאומן!

על זה דאבה לבנו, על אלה כאבה נפשינו, על בנות ישראל הכשרות אשר דבקו בצרעת מנוורת הלא היא **בגדי הגינים הידועים לשימצה.**

בגדי הגינים יוצאים כקבוצה המורכבת והמסוכנת ביותר הפנימית... הליכות הפנאי שיוצא מידיו, עד שנוצר חוסר הלבשה הפוכה ביותר אצל הנער היחידי המורכב עליו ובעצם ככל המופת, בגד זה מכסה אותו חיות המבנה השלם והמקורי שלו.

בגדי הגינים מיוצרים בביתו הסגור שליו אפרו עד לביטול שטיפות חם בגן הירוקים הסגור של התיקון בפקייתם בעולם זה סביב עוד הסתה של פתיקת על והסקירת פריטיות.

ובחוספת ועל הספורט ריל היום ספול מושלם לתרבות יז.

תורתנו הדין הזהירה: **לא תלכו בחזקת הגוי... שוא תדמה להם ותעשה כמעשיהם ויהיו לך למוקש.**

עצרו בעד המגיפה בעוד מועד!!!
אל תתנהגוהו פן תאחרו!!!

הזהרו מלהכניס רחובות ולמכירת וללכת בבגדים ארסיים אליו.

ונזהו כולו לביצת ספר התינוק. **המתרחק מכל הנהגותיהם נפשו בסכנת תליו וזרעו ידש ארץ.**

הוועדה לנו ען עוהר מחנינו ברחבי ארץ הקודש

רחוב ישראל נגי'ארה בצפת העתיקה. צילום: שלומית מסיקה, מתוך אתר פיקיוויקי

הזמזום גורף אותי אל זיכרונות ההכנות לסעודת יום שישי:

בצהרי יום ד', הייתי הולך עם אימא אל השוק בדרך חול ראשית ובין פרדסים. תיק דמוי עור תלוי על יד אימי המקופלת, וידה השנייה אוחזת בסל פלסטיק ירוק חדש שנרכש מ"שלמה כלים". אני אוחז בנותר - בשולי שמלתה הפרחונייה. אנחנו נכנסים ל"שלמה כלים", והוא אינו מפסיק לצבוט את שתי לחייו בו בזמן בשתי ידיו. אימא תלחש לי בשקט: "מסכן, אין לו ילדים". אימי אומרת לשלמה כלים יש הכול! פתילות וסיכה לפתילייה, חומר טוב מאוד לפליט (מרסס זבובים) סירים לג'חנון, סיר פלא, דופק שטיחים חדיש מפלסטיק ולא מנצרים שבקושי מוציא אבק ואף פרימוס חדש מאנגליה (שיא של יוקרה). לאחר משא ומתן עיקש, היא רוכשת אטבים. אני כבר שילמתי בלחי, ואימי בגרושים. אנו ממשיכים אל "אברם תבלינים". שקי היוטה פתוחים, והריחות העולים מהם פותחים שערי רקיע. אימי מרגישה בבית, היא טועמת מהכול, גם מהשעועית הלבנה. אשת אברם הפרסית בוחנת את הקונים לבל יגזימו בטעימות ובסתר מגניבה לפי חוט מתוק שהיה מושחל בסוכר קנדי. אימי מסדרת בסל החדש שעועית לבנה, אורז, חוויג' למרק, כמון, מקלות קינמון וכמובן סוכר קנדי. חלק החוט נשאר בידי הזבנית בשביל לילד אחר ובשביל עוד לקוח מרוצה.

רגליי הכבדות נגררות אל הירקות של כדורי. לאחר לחיצות חוזרות ונשנות על עגבניות ועל ירקות אחרים, אימי תשאל למה הירקות מתית (רכים בהגזמה). היא מסדרת את הסל מחדש ומקדמת מכירות לשלמה: "סל נהדר, יש עוד מלא מקום."

חוסר הסבלנות ניכר בי היטב. אנחנו עוד צריכים ללכת אל צביקה הקצב, שיקבל אותנו בסינר מוכתם באדום ובנתזי דם על פניו וכשהוא מלטש בלהיטות המאכלת לנתח בה אחוריה של פרה. משקולות מוכתמות מחלפות במהירות עד מציאת האיזון. הבשר ישמש אותנו

פשקוויל בבית העלמין. צילום: שמי בר נתן

במעלה בית הקברות העתיק, נמצאת גם דרך אל מעיין מפכה. בעבר, היה המעיין נחלת הכלל. עד אשר גונבה שמועת הלכה שאין זה מכבודן של בנות ישראל לשטוף עצמן ולהיטהר בחמה היוקדת. במקום שבו סידר האר"י את תורת הקבלה, נאסר על הגברים להעליב נשים ברענון ובטיהור במעיין קטן ולא מפתה. ימצאו להן מקום ראוי יותר.

מעיר המתים מעלה מדרגות אל רחובות ואל סמטות מרוצפים בסלע צפת שחוק אשר היה זה מאות שנים למדרך לצבאות ולגנרלים, לדרי העיר, לרוכלים ולקונים. וגם ברחובות ובסמטות קירות אבן וסיד כחול ולבן וריח זמן של שנים.

רחובות העיר העתיקה צרים. בתי האבן בעיר העתיקה לרוב מחולקים חדרים חדרים, ובכניסה אליהם בור מים מימים אחרים, מקווה טהרה ותאורה רכה המזמינה אל ניגון ואל שירה: "שלום עליכם מלאכי השלום מלאכי

לארוחת הבשר החודשית שלנו. צביקה עובד, ואגב כך מציץ אל וילון הכניסה המשמש מטלית לבאים, ליוצאים ולצביקה הקצב. סוף כל סוף אנחנו מגיעים אל פינת הזואולוגיה הימית: דגים חסרי מנוח, עיניהם שואפות לצאת מחוריהן, פיהם הפתוח מתפלל ללא הפסקה לבורא עולם. קירות הברכה כחולים וצבעם מתקלף, על הרצפה קשקשי דגים. הזקן ניגש אל הברכה, רשת לכידה בידו האחת ובשנייה פטיש מהמם דגים. אך אני מבקש: "אימא, ניקח אותה הביתה חי."

במרכז המושבה מכולת. הזבן אפוף ריחות לקרדה ולחם שחור. אימי גואלת ארטיק לוקס מהמקפיא של אמקור 10, פותחת את לוע ארנקה בהחלקת אצבע ואגודל, בוררת אגורות אחרונות למען הלוקסוס: ארטיק החלב שמוטבעות בו קליפות הדריים מסוכרות בשלל צבעי מאכל והמצופה שכבת שוקולד ציקוריה (עולש) נטול שוקולד. טקס הליקוק על ספסל הצרכנייה נעשה באיטיות ובמשכית זמן איכות. סבלנות אימי פוקעת, מסע ארוך עוד יש לה לעשות עם סל עמוס וילד האוחז בחצאית. אימי מבקשת ביס, ואני כמובן מסרב. היא נוטלת את הלוקס בתקיפות ונוגסת בו ביס ענק המכניס בתוכו הכול. בפה מלא היא מחנכת אותי: "ילד שלא יודע לתת לא מגיע לו לקבל."

הדרך חזרה הביתה לטירת שלום רווית עצירות לשחרור האצבעות מהסל העמוס ומלווה בצליל בכיו של הילד הנעשק שלקחו לו מהלוקס. לבסוף אנחנו מגיעים, ואימא מכריזה: "שלום לבית שלנו." ומייד תתחיל בהכנות לבישול האביקס.

פרסומת שלגוני ויטמן. צילום: שמי בר נתן

אופק לאב, לאם, לרך ולילודת / שמי בר נתן

קראנו ושרנו לך אהובתי ארצי הר טרשים קרח. כל היישוב טיבל אותך ואת השבת בריח.

איך בבית הקטן גרו גם סבא וסבתא זכור לך, מולדת, ריח הצרכנייה, חנות הנעליים, הדגים והמאפייה? לחם עם בול, עגלה וסוסה וירקות, הכול היה!

מולדת. מה שהיה היה שלנו, ומה שלא היה משמים.

רקדנו ברחוב לגילוי סימן נפט או מים. במצעדים יחדיו צעדנו.

אנו בשביליך, ושביליך בנו.

זוכרת, מולדת? ידענו שירי ארץ ואת המילים לרוב.

בגלל משכנתא לא נורק אדם לרחוב.

או מתי, מולדת, הדבר קרה?

שהיית ממולדת למדינה, שנהית

רחוקה?

השומר בבית ספר הוא עובד חברת

שמירה.

המעיד כנגד אחיו הוא עד מדינה.

השדות הם מינהל ומחסני השכרה,

הממטרה היא טפטוף של מס על חברה,

את מדינה, ומנגד חברה שסועה,

הגבעות, הים והנוף הם אוצר, מדינה,

שמורות של טבע ואין כניסה.

הכיצד היו רגבים, גפן, אנה, צינור,

קילוח ורון

ליזמות, לריגולציה, להפרטה ולפריים

ולרבעון?

החייל המגן זקוק למגן.

הבית הגדול צר מהכיל הורים מבוגרים.

הפחים מפלט לנזקקים.

ריחות מסוכנים הם תבשילים פוליטיים.

הדרך אליך, מדינה, היא דרך עקלקלה.

עם לוביסט, סטייליסט וכותרת

בכלכליסט.

הגיע הזמן ליישב את הסכסוך, לשלום

בית.

הפרדה קשה, מזונות ומכשפות צייד.

אולי נצעד בדרך ישנה כמו פעם

נחזיר לחר את הטעם.

תהי לציד, ולא אל מול עומדת

אנו ניתן את היושר, את את האהבה

ואת הנוף

ואת תהי לנו שוב מולדת, אולי הגיע

זמן של עיתו,

שוב אדם יפה בנוף מולדתו.

בכל צעד ושעל נספוג את הריח.

אולי שוב נזמר: הוי ארצי מולדתי, הר

טרשים קרח.

משפחתולוגיה בעת הקדומה

ד"ר אביבית שווקי-מתניה*

זה התחיל בשני הורים
עליזים וצעירים
שהולידו בשבילי
את המשפחה שלי..

יורם טהר לב תיאר בשיר דינמיקה משפחתית שכל אחד מאיתנו חווה בשלב זה או אחר בחייו, וזה מחזיר אותי למשפחה הפרטית שלי. גדלתי במשפחה "רגילה": שני הורים, אחות בכורה ואני הצעירה. משפחה ממעמד לא גבוה שהייתה עסוקה רוב הזמן בהישרדות כלכלית. אבא היה עובד מדינה ואימא עקרת בית. כך היה נהוג. לא היו יותר מדי שיחות נפש או הבעת רגשות, החשיבות שבכך כלל לא הייתה בתודעה. אך היו נוכחות קבועה של סבתא בבית וביקורי משפחה יותר מאשר ביקורי חברים. מעין שבט קטן.

אם נחזור אחורה במנהרת הזמן לתקופת המקרא, הרי מציאות חיי בשנות החמישים של המאה שעברה הייתה דומה יותר לזו של המקרא מאשר לזו המתקיימת היום. מבנה החברה בתקופת המקרא היה מבנה שבטי הכולל כמה בתי אב -

*ד"ר אביבית שווקי-מתניה היא בעלת תואר דוקטור בנושא "מחזור החיים של האישה בתקופת המקרא", מרצה בנושא האישה והמשפחה בתקופות הקדומות, מדריכה טיולים שמשולבים בהם נושאי טבע ומקורות ישראל ומנחה סדנות להעצמה נשית.

מה שנקרא לימים "משפחה". הכינוי "בית אב" מעיד על מגורים משותפים ועל קרבת דם. בית האב תפקד כיחידה חברתית וכיחידת משק משותפת, ומבנה זה שיקף את היכולת הכלכלית וגם את האחריות ההדדית בין המפרנסים והתלויים בהם.

שחזור מראה נשים בעת הקדומה, צילום: צוות פארק נאות קדומים

הילדים הבינו מרגע לידתם את מקומם במערך המשפחתי: בנים לעומת בנות, בכור לעומת כל היתר. יחסים בין אחים הוכתבו ממערך זה וכללו קנאה, שנאה ואפילו רצח. אבל גם שמחה הייתה שורה כשנולדו צאצאים. תמיד הולדת בן הייתה משמחת יותר - גם כי הוא נשא את שם בית האב ונשאר בתחומו לעומת הבנות שמן הסתם יעזבו לבית בעליהן, וגם כי הרכוש יישאר בתחומי המשפחה. למעט הולדתה של דינה, אין אזכור במקרא כולו ללידת בנות- דמויות נשים בעלות שם, וזה מעיד על מגמה. (הפסוק ויולד בנים ובנות, מדבר באופן כללי על לידת בנות, אך לא על בנות ספציפיות בעלות שם).

רעיית העדרים, אחת המשימות שהאישה הייתה אמונה עליהן בתקופה הקדומה, צילום: צוות פארק נאות קדומים

לצערנו, אלימות מינית, אונס וגילוי עריות היו מנת חלקן של בנות בתקופת המקרא, כפי שמסופר במקרה של אמנון ותמר: "וְלֹא אָבָה לְשָׁמֵעַ בְּקוֹלָהּ וַיַּחֲזֵק מִמֶּנָּה וַיַּעֲנֶה וַיִּשְׁכַּב אִתָּהּ" (שמואל ב, יג, יד) וכפי שמסופר במגילת רות: "הֲלוֹא צִיַּיתִי אֶת הַנְּעָרִים לְבִלְתִּי נִגְעָךְ" (רות ב, ט). אך על אף הקושי ועל אף טרדות היומיום, לא נפקד מקומן של האהבה ושל הזוגיות בתקופה זו ולא נפקד מקומם של סיפורי מפגשים, של תיאורי יופי ושל סודות פיתוי. כן פרחת תעשיית הקוסמטיקה בעת הקדומה.

אני מבקשת שנצלול לסיפור אחד, המדגים את היחסים המורכבים, והפעם בין אחים. מצד אחד, מערכות יחסים בין אחים מאופיינות פעמים רבות ביחסי מסירות ונאמנות. מצד אחר, אנו קוראים על יחסים המתארים התמודדות עם רגשות עזים של קנאה, של תחרות, של עוינות ושל שנאה. שיר הילדים "אח קטן", שכתבו אריק איינשטיין, נאורה שם שאול ושם טוב לוי, מבטא זאת בצורה מדויקת:

החברה הייתה פטריארכלית,
כלומר: הסמכות, הכוח ומרבית הזכויות מצויים בידי הגברים.
פועל יוצא מכך הוא שיטת הייחוס על פי אילן היוחסין הגברי בלבד (מאב לבן). לא נמצא שמות נשיים ברשימות הייחוס המקראיות.
הייתה זו חברה פוליגאמית, שבה ראש המשפחה, הגבר, יכול לשאת יותר מאישה אחת ויכול להיות בעל פילגשים. מובן שלאישה אין זכויות אלו. אפיונים אלו הכתיבו את היחסים בתוך המשפחה ויצרו מורכבות משפחתית גדולה יותר מהיום.

דברים מספר אפיינו את החברה הישראלית בתקופת המקרא, ואזכיר רק כמה מהם: החברה הייתה פטריארכלית, כלומר: הסמכות, הכוח ומרבית הזכויות מצויים בידי הגברים. פועל יוצא מכך הוא שיטת הייחוס על פי אילן היוחסין הגברי בלבד (מאב לבן). לא נמצא שמות נשיים ברשימות הייחוס המקראיות. הייתה זו חברה פוליגאמית, שבה ראש המשפחה, הגבר, יכול לשאת יותר מאישה אחת ויכול להיות בעל פילגשים. מובן שלאישה אין זכויות אלו. אפיונים אלו הכתיבו את היחסים בתוך המשפחה ויצרו מורכבות משפחתית גדולה יותר מהיום.

המערך המשפחתי כלל מערכות יחסים רבות: זוגיות, יחסים בין הורים לילדים, יחסי אחים ועוד. הכול מוכר לנו מחיינו אנו, ובכל זאת קיימים שינויים בגלל הנאמנות למסורת ובגלל המחסומים שהציבה. אתן לכך כמה דוגמות:

כאמור, נשאו הגברים יותר מאישה אחת כדי להגדיל את מספר הצאצאים ששימשו כוח עבודה. כך נוצר מצב שבו כמה נשים נלחמו על תשומת ליבו של גבר אחד, על כל המשתמע מכך. הדוגמות של רחל ולאה, "וַיַּעֲנִי לְאֵה רַכּוֹת וְרַחֵל הִתְהַיְתָה יַפֵּת תֹּאֵר וַיִּפֶת מִרְאֵה" (בראשית כט, יז), ושל חנה ופנינה מבליטות את התחרות הקשה. ואם נושא העקרות היה נוכח בחברה שיקדשה ילודה, הרי שהסיטואציות נהיו מורכבות הרבה יותר, כמו במקרה של שרה והגר: "וַיָּבֹא אֶל הָגָר וַתְּהַר וַתֵּרָא כִּי הָרְתָה וַתִּקַּל גְּבִרְתָּהּ בְּעֵינֶיהָ" (בראשית טז, ל). התחרות האת בין הלב ובין הרחם מתחילה ביתרון של הלב, אולם מסתיימת בניצחון החיים - הלידה.

יש לי אח קטן שלא מזמן בא לעולם...
וכלם אוהבים אותו איתו הם משחקים,
לא יודעים הם כלל וכלל
שגם אני עוד קצת עולל...

**הילדים הבינו מרגע לידתם את
מקומם במערך המשפחתי: בנים
לעומת בנות, בכור לעומת כל היתר.
יחסים בין אחים הוכתבו ממערך זה
וכללו קנאה, שנאה ואפילו רצח. אבל
גם שמחה הייתה שורה כשנולדו
צאצאים. תמיד הולדת בן הייתה
משמחת יותר - גם כי הוא נשא
את שם בית האב ונשאר בתחומו
לעומת הבנות שמן הסתם יעזבו
לבית בעליהן, וגם כי הרכוש יישאר
בתחומי המשפחה.**

סיפור התמודדות בין אחים שייך לכאורה לאחים עצמם, אולם ברקע שותפות לו דמויות רבות ומגוונות ולכל אחת מהן חלק בתוצאה הסופית. הסיפור שאני מבקשת לצלול אליו הוא סיפורו של יעקב. יעקב, שגנב את הבכורה מאחיו, מגיע לסוף חייו. הוא כבר זקן ועייף מחייו הנפתלים, אולם הוא צלול לגמרי בבואו לברך את נכדיו אפרים ומנשה, בניו של יוסף. הוא מניח את ידיו על ראשי נכדיו כך שברכתו הנבחרת תהיה לצעיר ולא לבכור: "וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל אָבִיו לֹא כֵן אָבִי כִּי זֶה הַבְּכֹר שִׁים יְמִינְךָ עַל רֵאשׁוֹ. וַיִּמָּאן אָבִיו וַיֹּאמֶר יָדְעִיתִי בְּנֵי יָדְעִיתִי גַם הוּא יִהְיֶה לְעַם וְגַם הוּא יִגְדֵל וְאוֹלָם אַחִיו הִקְטֵן יִגְדֵל מִמֶּנּוּ" (בראשית מח, יח-יט).

במאמרו, הציע איתמר לפיד שאולי זה שורש הרע: "יגדל ממנו". הצורך לדעת תמיד כי אנחנו גדולים יותר

תמונה המדמה שגרת חיים משפחתית בעת הקדומה צילום: צוות פארק גאות קדומים

תמונה המדמה שגרת חיים בעת הקדומה, צילום: צוות פארק גאות קדומים

במשפחתו בין בניו. הוא "יעקב אבינו", שאומנם הוא אבי האומה ושעל שמו אנו נקראים "ישראל", אולם לא הייתי מכתירה אותו כאב השנה. זו אינה הפעם ראשונה שבה העדיף יעקב את הצעיר על פני הבכור. גם אהבתו ליוסף והעדפתו אותו הקימה על יוסף את אחיו עד כדי ניסיון לרצוח אותו. יעקב, שידע על שנאת האחים, החריש ולא גילה אחריות הורית: "וַיִּקְנָאוּ בוֹ אַחָיו וְאָבִיו שָׁמַר אֶת הַדָּבָר" (בראשית לז, יא).

אסכם בדברי הפתיחה של טולטסטוי לספר אנה קרנינה: "כל המשפחות המאושרות דומות זו לזו. אך המשפחות האומללות - אומללות הן כל אחת על פי דרכה."

סקרנים לסיפורי משפחות נוספים? לפרטים ולרישום:

<https://bit.ly/3OpZLul>

ממישהו אחר. וככל שהמישהו הזה קרוב אלינו, נקל בעינינו לראות כי גדולים אנו יותר ממנו. כאילו בכורה אמיתית מגיעה לייעודה רק כשהיא עוקפת בדרכה את הבכור הקודם.

זו תמצית אישיותו של יעקב לאורך כל הדרך: משחר הולדתו ולאורך כל חייו הוא בתחרות, והוא מנחיל זאת גם לבניו והוא האחראי למערכת היחסים העכורה

הרימון עץ המלכות

אמוץ דפני* וסאלח עקל ח'טיב**

הרימון, צילום: אריה טננבאום, מתוך: אתר פיקיוויקי

של האהובה במילים: "כפולח הרמון וקתך מבעד לצמתך" (שיר שירים ד, ג). הארמנים בארץ טוענים שמספר גרגירי הרימון הוא כמספר ימי השנה וכי הרימון נושא ברכה ומסמל את ארמניה, פוריות ומזל טוב.

פריחת עץ הרימון, מצילומי יהודית גרעין-כל, מתוך: אתר פיקיוויקי

בספרות ובאומנות של המזרח הקרוב ושל ארצות הים התיכון מופיעי הרימון פעמים רבות בהקשר של פוריות, של חיים, של שפע ועל הצלחה. כבר באשור, ראו בפרי הרימון מעין רחם מרובת זרעים ולכן שימש סמל

פריחתו של הרימון ופירותיו המפוארים משכו את עיניו ואת ליבו של האדם מימים ימימה. בכל התרבויות של מרכז אסיה ושל הסהר הפורה, מולדתו של הרימון, שמור לו מקום של כבוד הן בפולחנים דתיים הן בחיי היומיום. כבודו של הרימון, כמו גם מקום גידולו, התפשט הרחק ממולדתו המקורית.

אמונות הקשורות בו נפוצות בדתות רבות ושונות זו מזו, ממערב הים התיכון ועד לסין. הרימון נחשב בתרבויות שונות סמל לחיי נצח, למלכות, ליופי, לחוכמה, לידע, לשפע, לפוריות, לנשיות ולצניעות (ובתרבויות מסוימות דווקא סמל למיניות). במסורת היהודית, עץ זה מקושר ליופי, לשפע, למלכות ולארטיקה. דרשה יהודית נפוצה אומרת שמספרם של גרגירי הרימון הוא 613, כמניין תרי"ג מצוות, לכן הרימון נחשב סמל לאדיקות ולקיום מצוות. יש האומרים שזה מקור המנהג לאכול רימון בראש השנה. בברכה שמברכים על הרימון בערב ראש השנה, נאמר: "שירבו זכויותינו כרימון". הרימון נחשב סמל היופי. כבר בשיר השירים תואר יופייה

*אמוץ דפני הוא בוטנאי ומשורר ישראלי, פרופסור אמריטוס במכון לאבולוציה ובחוג לביולוגיה אבולוציונית וסביבתית באוניברסיטת חיפה.

**סאלח עקל ח'טיב הוא מורה לשל"ח לשעבר, מורה דרך וחוקר פולקלור צמחי ארץ ישראל.

עץ הרימון, עוזי פז,
מתוך: פיקיוויקי

מסופר על אודות אדם שהגיע אל איבן סירין (מלומד ופותר חלומות מוסלמי ידוע בן המאה השביעית שנחשב מחברם

של ספרי פתרון חלומות רבים) ואמר לו: "חלמתי שאני אוהז רימון בידי וכי אכלתי ממנו". ענה לו איבן סירין: "ייהי לך בן ותראה נחת ממנו". פנה איש אחר אל איבן סירין ואמר: "חלמתי שאני אוכל רימון בעונה". השיב לו איבן סירין: "השקע את כל כספך במסחר". כך עשה האיש וגרף רווחים. לאחר מכן, חלם האיש שהוא אוכל רימונים שלא בעונתם וחזר על מה שעשה בפעם הקודמת בלי להתייעץ עם איבן סירין והפסיד את כל כספו. הוא שאל את איבן סירין על כך ונענה: "מה ההבדל בין אכילה (של הרימון) מחוץ לעונה או בתוכה". בדומה לכך, מקובל בפולקלור האירופי שהחולם על רימון ינחל מזל והצלחה, שלאוהבים פירושו נאמנות, לנשואים רוב עושר וילדים וכן הצלחה רבה במסחר.

לפי אחד מסיפורי "אלף לילה ועוד לילה", התברך הסולטן בכול פרט לפרי בטן. הוא התפלל לאלוהים ללא הפוגה לילה אחד הוא ראה בחלמו אדם שנראה קדוש כמו נביא והוא הנחה אותו מה עליו לעשות: כדי להגשים את משאלתו ואת תפילותיו, עליו לקחת רימון מהגנן הראשי ולאכול ממנו גרעינים רבים ככל שנראה לו. בבוקר, התעורר הסולטן ואכל חמישים גרגירי רימון, אחד לכל אחת מנשותיו. אחר כך תינה אהבים עם כל אחת מהן, ו-49 מתוך החמישים התעברו. נזכיר כי הרימון נחשב, בכל רחבי המזרח התיכון, סגולה לפוריות.

פרי הרימון הגדוש והמלא גרגירים עסיסיים מסמל שפע חוכמה וידע, ככתוב: "אפילו ריקנים שבך מלאים מצוות כרמון" (ברכות נו ע"א). רבי יוחנן תואר כיפה תואר במיוחד: "הרוצה לראות את יופיו של רבי יוחנן, יביא כוס של כסף מבית הצורף וימלאנה גרגירים של רימון אדום ויקיפנה זר ורדים אדומים וישימנה בין שמש לצל. אזי יחוש בזוהר מעין יופיו של רבי יוחנן" (בבא מציעא פ"ד מ"ג, בתרגום יהודה פליקס).

צילום רימון בתחילת גדילתו, אריה טננבאום, מתוך: פיקיוויקי

במסורת מוסלמית, מיוחסת למוחמד האמירה ש"אין לך רימון שאינו מכיל זרע של הרימון מגן העדן. אין אדם שטעם מהרימון ולבו לא פנה עורף לשטן והוא עזבו". לכן הרימון נושא ברכה. במרוקו מכונים גרגירי הרימון בשם "דמעות הנביא". מתוך: דפני, א' וח'טיב, ס"ע (2017), צמחים, שדים ונפלאות, תל אביב: עולם חדש.

מסיפורי "אלף לילה ועוד לילה", התברך הסולטן בכול פרט לפרי בטן. הוא התפלל לאלוהים ללא הפוגה. לילה אחד הוא ראה בחלמו אדם שנראה קדוש כמו נביא והוא הנחה אותו מה עליו לעשות: כדי להגשים את משאלתו ואת תפילותיו, עליו לקחת רימון מהגנן הראשי ולאכול ממנו גרעינים רבים ככל שנראה לו. בבוקר, התעורר הסולטן ואכל חמישים גרגירי רימון, אחד לכל אחת מנשותיו. אחר כך תינה אהבים עם כל אחת מהן, ו-49 מתוך החמישים התעברו.

לפוריות. הקשר לפוריות הוא לא רק עקב ריבוי הזרעים שבו, אלא גם עקב צבעו האדום, צבע הדומה לדם, נוזל החיים. בחתונות באשור ובבל, הוגשו רימונים כסמל לאהבה ולפוריות. הָרָה, האלה הממונה על הנישואין, תוארה לעתים כמקושטת ברימונים. ביוון וגם ברומא הוגשו רימונים בחתונות כסגולה לפוריות ולריבוי צאצאים. בארמניה נהוג שהכלה משליכה רימון ורומסת אותו, הזרעים הנפוצים מבטיחים שהכלה תלד ילדים. אצל הבדווים בצפון הגליל, נוהגים לשים פרחי רימון ליד הכניסה לבית הכלה כדי לאחל לבני הזוג שיהיו מאוחדים כמו הזרעים של הרימון.

נאמר בגמרא (ברכות נו ע"א):

הרואה רימונים בחלום זוטרי פרי עסקיה כרמונא רברבי רבי עסקיה כרמונא [הרואה רימון בחלום, קטנים - יפרה עסקו כרימונים; גדולים - יפרח עסקו כרימונים]. פלגי אם תלמיד חכם הוא יצפה לתורה שנאמר (שיר השירים ח, ב) "אַשְׁקֶה מַיִן הַרְקָח, מַעְסִיס רִמְנִי". ואם עם הארץ הוא יצפה למצווה שנאמר (שיר השירים ד, ג) "כִּפְלַח הָרִמּוֹן רִקְתָּךְ". מאי "רקתך"? שאפילו ריקנין שבך מלאים מצוות כרימון".

חיים וייס הדגיש שכל הפתרונות המוצעים לראיית רימון בחלום מצביעים על חיבור בין רימון ובין שפע - של עסקים או של מצוות. הרימון מייצג ריבוי. אצל תלמיד חכם החלום מביע משאלה ללימוד תורה, ואילו אצל עם הארץ החלום מביע ריבוי מצוות עתידי. וייס הדגיש את היות הרימון סמל ארוטי לאהובה במקורותינו. לעומת זאת, אצל פותר החלומות היווני ארטמידורוס, חלום על אודות רימון הוא בעל משמעות שלילית: "רימון פירושו פצעים וסבל בגלל הקוצים (שעל הענפים), עבדות וכניעה בגלל האגדה על פרספונה" (שנאלצה לבלות שישה חודשים בכל שנה בשאול בגלל שאכלה, מבלי משים, גרגירי רימון למרות שאסרו עליה לאכול דבר).

על הדבש ועל העץ

יעקב שקולניק*

**ראש השנה בפתח. גם השנה
נבקש סליחה ממי שפגענו בו,
נשליך את חטאינו לים וכמובן
- לא נוותר על אכילת תפוח
בדבש כדי שתהיה לנו שנה
מתוקה. נוכל לבקש שגם
השנה של יצרניות הדבש
שלנו, הדבורים, ההולכות
ונעלמות, תהיה מתוקה יותר.**

מנהג אכילת הדבש בראש השנה החל בתקופה מוקדמת במסורת היהודית. עדויות לקיום המנהג אפשר למצוא כבר בספר נחמיה וגם מתקופת הגאונים. מנהג מתוק זה נשמר לאורך אלפיים שנות הגלות, וברבות השנים הצטרפה אליו גם הטבילה של תפוח בדבש. אבל הימצאותו של הדבש כבר אינה מובנת מאליה. עולם הדבורים עובר טלטלה בעשורים האחרונים, ואנו נדרשים לפעולות שונות שיסייעו להן לשרוד ולנו ליהנות מתרומתן העצומה.

דבורה על פריחת אקליפטוס אדום מצנפת, צילום: טובית שפירא, קק"ל

ללא דבורים, הטבע שלנו ייראה אחרת לגמרי

דבורת הדבש מייצרת דבש מצוף. צוף הוא חומר עשיר בסוכר שפרחים מייצרים כדי למשוך חרקים. כשדבורה מבקרת בפרח, היא מוצצת את הצוף, מעבירה אותו לחלק מסוים בקיבתה, הקרוי "קיבת דבש", ומוסיפה לו חומרים משלה. הדבורה מביאה את הצוף לקן, ושם מכניסים אותו לתאים. הצוף מתייבש במשך זמן, נעשה סמיך יותר - והרי לכם דבש, מזון שמאכילים בו את הדור הבא של הדבורים.

אבל ייצור דבש הוא רק חלק קטן מהתועלת העצומה שדבורים מביאות לאדם ולטבע. מדענים מעריכים שעליוש מהתוצרת החקלאית בעולם תלוי בדבורת הדבש. דבורים ניזונות מצוף ומאבקת פרחים בלבד. כשדבורה מבקרת בפרח, גרגרי אבקה נאחזים בשערות שבגופה. בכל גיחה מהקן, דבורה מבקרת בחמישים פרחים לפחות. חלק מגרגרי האבקה שנדבקו לדבורה בפרח אחד עוברים בביקור הבא לפרח אחר. זהו ה"תשלום" שהדבורה משלמת לפרחים תמורת הצוף והאבקה. העברת גרגרי האבקה חשובה לפרחים משום שזה הבסיס ליצירת זרעים בפרחים ולרבייתם.

כשדבורה מתחילה לאסוף צוף ואבקה ממין מסוים של פרח, היא פונה בביקור הבא לפרח מאותו מין. אם בסביבת הקן יש שדה של מלפפונים או פרס של תפוזים, הדבורים יעבירו אבקה מפרח לפרח, והחקלאי יקבל יבול גבוה. זו הסיבה שחקלאים מזמינים מגדלי דבורים לחלקות שלהם ואפילו מוכנים לשלם להם על כך.

*עוסק בידיעת הארץ וכותב עבור קרן קיימת לישראל החטיבה לחינוך וקהילה

להחלשה של הדבורים, וכך הן נחשפות לוורוסים שונים ואף לעיוותים גנטיים. התפשטות ורואה בכורת עלולה להביא לתמותה המונית ולחיסול הקן. בנוסף לכך, הדבורים בישראל סובלות מריסוסים בשטחים חקלאיים, הפוגעים בהן, ומצמצום שטחי המרעה שלהן.

כוורות באזור נחל שקמה, צילום: איליה און, מתוך: ארכיון הצילומים של קק"ל

ועוד עוקץ אחד

יש הטוענים שגידול דבורת הדבש פוגע באוכלוסיות דבורי הבר שבסביבה. דבורת דבש מתרחקת עד שני קילומטרים מהכוורת. נקודת מרעה של דבורי דבש יכולה להכיל מאות אלפי דבורים, ובמספרים כאלה הן עלולות לחסל את המזון הדרוש לדבורי הבר, דבר שיכול להשפיע לרעה על צמחי הבר שלנו. רשות הטבע והגנים מונעת הצבת כוורות בשמורות טבע, בייחוד באביב, עונה שבה דבורי הבר פעילות במיוחד.

קק"ל והדבורים

הטבע בישראל פורח בעיקר בסוף החורף ובאביב. בעונות אחרות, הפריחה דלה, ומגדלי הדבורים ניצבים בפני בעיה. הפתרון הוא להאכיל את הדבורים במי סוכר. יש בפתרון זה שני חסרונות. ראשית: האכלה מלאכותית מייקרת את אחזקת הכוורת. שנית: דבש שמופק ממי סוכר הוא פחות איכותי מזה הנעשה מצוף פרחים.

קק"ל קימת לישראל מסייעת לדבורים ולמגדליהן בכמה דרכים:

- חלק ניכר משטחי היער שקק"ל מנהלת מספקים מקור מרעה יציב לדבורים לאורך כל השנה: בחורף - פריחת הגאופיטים (למשל נץ החלב וכרכום); באביב - פריחת האביב; בקיץ אפשר למצוא, בין השאר, את פריחות החרחבינה המכחילה, השיזף והקורטם; ובין פריחות הסתיו בולטת פריחת החרוב.

- קק"ל לעצים צופניים: קק"ל מספקת למועצת הדבש ולענף הדבש בארץ שתילים של מיני עצים צופניים, כלומר: עצים המייצרים כמויות גדולות של צוף או של אבקה והפורחים בעונות שבהן הפריחה בארץ דלה. הדבר גרם למהפכה בקרב הדבוראים, רבים מהם אינם נאלצים לנדוד עוד עם

דבורת הדבש ודבורי הבר אחראיות במידה רבה לקיומו של עולם הפרחים שלנו. מעריכים שבישראל יש כ-1,500 מינים שונים של דבורים (לא את כולם אנחנו מכירים). רוב דבורי הבר הן יחידאיות ואינן מייצרות דבש כלל. כל נקבה בונה קן קטן משל עצמה, מאחסנת בו את הצוף והאבקה ומטילה בו את ביציה. הזחלים מתפתחים בכוחות עצמם ומגיחים אל הטבע. ללא הדבורים, עולם הירקות והפירות, וגם עולם הטבע שלנו, היו נראים אחרת לגמרי.

דבורה מוצצת צוף, צילום: יוסי סלבצקי

אבל, יש גם עוקץ

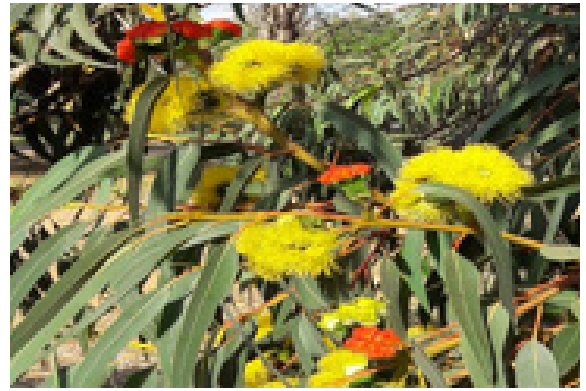
בשנת 2007, התגלתה בארצות הברית תופעה שהדהימה והפחידה את העולם. הדבורים של יותר ממחצית הכוורות נעלמו באורח מסתורי בלי להשאיר עקבות. לא נמצאו ערמות של דבורים מתות, ובכוורות היה מלאי של דבש ושל אבקת פרחים, דבר שמראה שהכוורות ננטשו בפתאומיות זמן קצר קודם לכן.

איש אינו יודע מה הגורם לתופעה, הקרויה "הפרעת התמוטטות המושבה". יש הסבורים שזה קורה בגלל שימוש בחומרי הדברה, אחרים אומרים שהסיבה היא נגיף הגורם לשיתוק הדבורים או איזשהו טפיל אחר. היו שניסו להסביר את הדבר בגלל שינוי במזון הדבורים ואפילו בקרינה של טלפונים סלולריים או מכשירים אחרים.

- בארץ לא נצפתה תופעה זו בצורה מובהקת, אולם אויב אחר מאיים על אוכלוסיית דבורי הדבש. מדובר באקרית המכונה ורואה, שנוהגת להטיל את ביציה על זחל הדבורה שבוקע בתוך חלת הדבש. אקרית הוורואה מגיעה עם הדבורה הבוגרת אל חלל הקן ומטילה את ביציה על גבי זחלים נוספים. האקרית גורמת

**בשנת 2007, התגלתה בארצות
הברית תופעה שהדהימה והפחידה
את העולם. הדבורים של יותר
ממחצית הכוורות נעלמו באורח
מסתורי בלי להשאיר עקבות. לא
נמצאו ערמות של דבורים מתות,
ובכוורות היה מלאי של דבש
ושל אבקת פרחים, דבר שמראה
שהכוורות ננטשו בפתאומיות זמן
קצר קודם לכן.**

הכוורות בכל רחבי הארץ, מאחר שנטיעת מגוון מיני עצים צופניים בתחום משקיהם או בקרקעות שוליות אחרות מספקת לדבורים את כמויות הצוף והאבקה הדרושות להן לאורך רוב חודשי השנה. על עצים האלה נמנים מיני איקליפטוס שפורחים בארץ בקיץ ובסתיו (שהדבש שלהם ידוע כדבש איכותי במיוחד), וגם חרובים ושיזפים - שני מינים מקומיים שפורחים מחוץ לעונת הפריחה. השיזף פורח בקיץ והחרוב בסתיו.

פריחת האקליפטוס, צילום: טובית שפירא,

- חמישה דברים שאולי לא ידעתם על דבש**
1. מגדל דבורים הוא דבוראי. זוהי מילה חדשה שמחליפה את המילה כוורן.
 2. ארכיאולוגים מצאו במצרים כד ובו דבש שגילו אלפי שנים. הדבש השתמר טעים.
 3. מזל שזה לא קורה בארץ: יש פרחים שמהם נוצר דבש רעיל.
 4. בכפית אחת של דבש יש צוף שנאסף מאלף פרחים.
 5. ארץ זבת חלב ודבש: בממוצע, כל אדם בישראל אוכל חצי ק"ג דבש בשנה.

מחול הדבורה: GPS אל הצוף

מחול הדבורה הוא למעשה חלק ממערך התקשורת של הדבורים בינן לבין עצמן. דרך המחול, הדבורים מעבירות מסרים זו לזו בנוגע למקורות מזון ומים. מחקרים מראים כי, על אף מוחה הקטנטן, הדבורה יכולה לחשב במהירות את המסלול היעיל ביותר ליעד שלה.

הצעות לפעילויות

מעקב אחר דבורה: חפשו דבורה בשטח ונסו לראות באילו פרחים היא מבקרת. האם היא מבקרת בפרחים ממינים שונים או רק במין אחד של פרחים?
משחק חוויער בגן הבוטני אילנות: הרפתקת ניווט קבוצתי בגן הבוטני היערני אילנות - [לחץ כאן](#)

מידע להעשרה

1. מדריך עצים צופניים
2. כתבה מעניינת על החרוב בגיליון על"ה של ספט' 2021

ביקור באילנות: עצים צופניים ומשחק ניווט קבוצתי

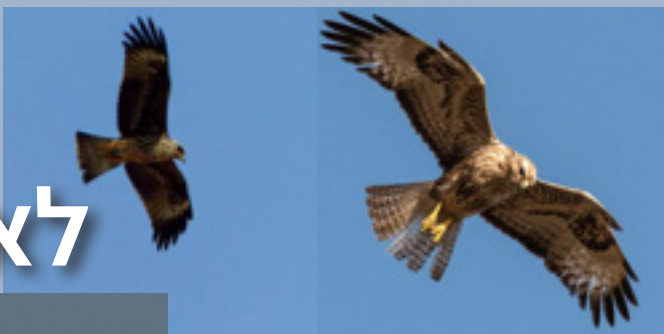
בגן הבוטני אילנות, שנמצא מדרום לחדרה, צומחים 350 מיני עצים שנאספו מרחבי העולם, וביניהם גם שבעים מיני איקליפטוס. הגן משמש גם מקור לזרעים ולייחורים של דוביאליס קוצני, צמח צופני בעל שני מחזורי פריחה בשנה, המשמש למרעה דבורים וכמשוכות סביב שדות בגלל קוצניותו.

המקום פתוח בכל שעות היום, כל ימות השבוע, ללא תשלום. אם תרצו, תוכלו גם לתאם ביקור במרכז המבקרים שפועל במקום: טל' 09-8974800, דוא"ל mmilanot@kkl.org.il. הביקור במרכז המבקרים בתשלום.

פריחה ביער אילנות, צילום: מיכאל חורי, מתוך: ארכיון הצילומים של קק"ל

משפחה לא בוחרים

משפחות וממלכות בעולם החי והצומח

חיליק אברג'ל*

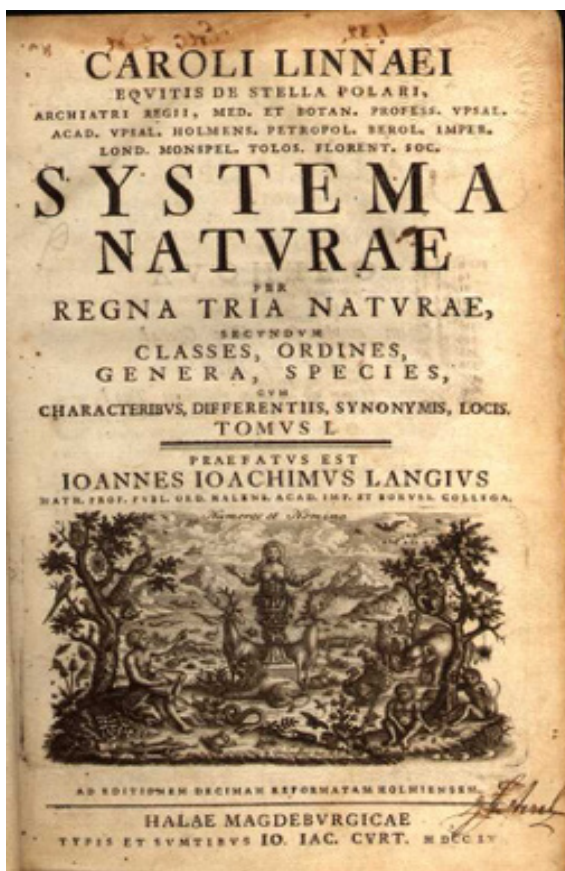
משפחת הנציים. מימין לשמאל: עקב עיטי צילום: צור ליסבונה.
דיה שחורה צילום: יוני כהן.
דאה שחורת כתף בריחוף צילום: צור ליסבונה.
שלך צילום: צור ליסבונה.
כל התמונות מתוך: אלבום התמונות המשותף מרכז נע"ם.

**מה עושים כאשר אתה רוצה
ללמוד משהו אחד ומציעים
לך משהו אחר? ואיך חוויה
משפחתית מסוג אחד מפנה אותך
לחוויה משפחתית מסוג אחר?**

ב-1735, גילה יאן פרדריק גרנוביוס (בוטנאי וחוקר צמחים), את לינאוס ואת יכולותיו אחרי שקרא מאמר קצר פרי עטו של האחרון שעסק בחשיבות מיון שמות הצמחים. פורסם ב-Systema Naturae. לינאוס שם לב שמסעות בעולם ותגליות שהתגלו בהם העשירו את החוקרים במאות שמות חדשים של צמחים ועל בעלי חיים. הספרייה התעשרה, אך חוסר הסדר שלט. צמחים דומים קיבלו שמות של מינים שונים, ואי הבהירות הביכה את החוקרים. גם לאחר שהושגה הסכמה על שם כזה או אחר - שיוכו למשפחה או לסוג היה מורכב. בעבודתו בגן הבוטני, פגש לינאוס את אולוף צלזיוס. השם שלו מוכר לנו מהמדחום ומהמעלות שבהם אנחנו משתמשים למדידת חום. ובכן, זהו דודו של אולוף - אנדרס. הידע הבוטני הנרחב של לינאוס הרשים את אולוף צלזיוס, ובין השניים נרקמה ידידות רבה ואף קשרים אקדמיים. לינאוס ראה בצלזיוס פטרונו האקדמי, ושניהם יחד עסקו בחיפוש פתרונות ליצירת סדר בחוסר הארגון של הידע הבוטני שהצטבר במחקר.

בימי הביניים, היה נהוג לחלק את העולם לארבע קבוצות: דומם, צומח, חי ומדבר. חלקנו מכירים חלוקה כזו ביהדות ובספרי הסוד. ביציאה מחשכת ימי הביניים, חלוקה זו השתנתה. בילדותו, נמשך קארל פון לינה (קארולוס לינאוס בלטינית) לצמחים ולפרחים שגדלו ופרחו בחווה של אביו בדרום שוודיה. לינאוס נולד ב-1707 ויועד לכמורה ככומר לותרני כמו אביו וסביו. אבל הגן הבוטני בחווה ריתק אותו יותר... וכבר בצעירותו ידע לינאוס לנקוב בשמותיהם של אלפי צמחים. למגינת ליבה של המשפחה, חלום השושלת הדתית נגוז מהם. רופא המשפחה הבין כי בילד מפעמת תכונת סקרנות בריאה ותכונות סדר וזיכרון שיכולות להועיל לעולם. בהשפעתו של הרופא, ובהיעדר לימודי בוטניקה, פנה לינאוס ללימודי רפואה בכוונה לעסוק בצמחי מרפא. במקביל ללימודיו התפרנס ממשרה חלקית בגן הבוטני של אוניברסיטת אופסולה שבשוודיה.

*סמנכ"ל חינוך וקהילה בחברה להגנת הטבע.

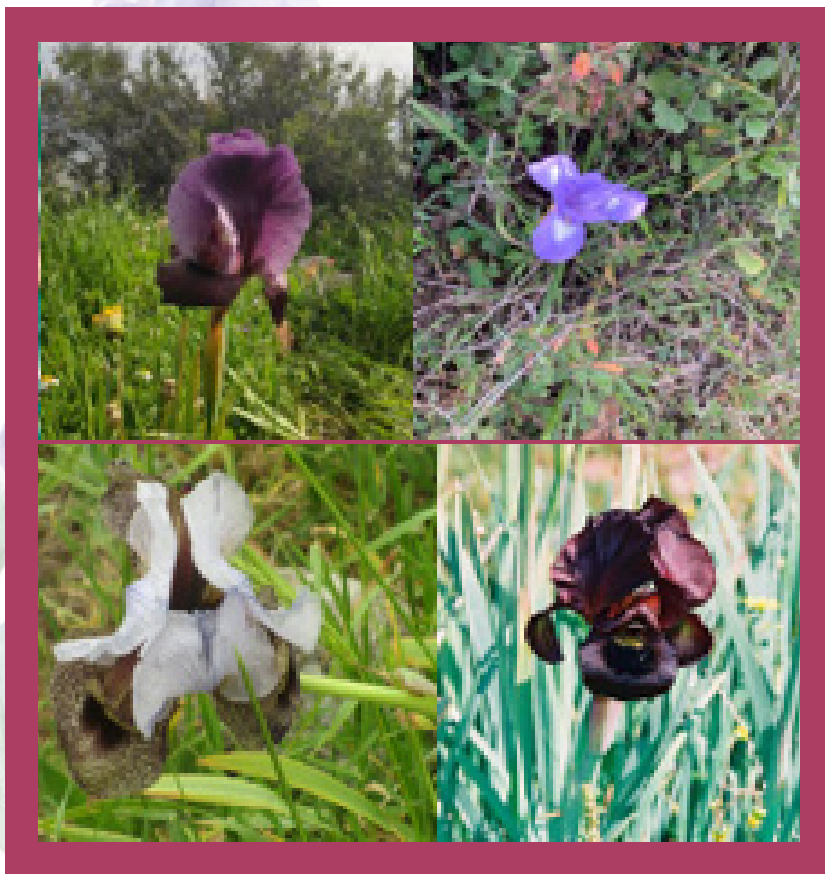
קארל פון לינאוס. צילום מתוך: ויקיפדיה

מומחיותו של לינאוס הייתה כבר שם דבר. ב-1735, פרסם לינאוס את ספרו "מערכת הטבע", שבו הציג שיטה מהפכנית וחדשה למיון עולם החי. מדובר בשיטה היררכית: כל האורגניזמים מחולקים לממלכות, כל אחת מהן מתחלקת למערכות, ובהמשך למחלקות, לסדרות, למשפחות, לסוגים ולמינים. ומכאן, לכל צמח ולכל בעל חיים יהיה שם ושם משפחה לפי המין והסוג שלו. שיטה זו נקראת שיטה בינומלית - שני שמות. מיון הצמחים למשפחות, שאנחנו מכירים ומלמדים היום, היה פרי המצאה של לינאוס. הוא הבחין שלכל אחד מהפרחים יש איברי רבייה שונים, וכי צורת הפרח השונה יכולה להעיד על מיון שונה מצורת פרח אחרת. היום, זה מובן מאליו, אך בימיו של לינאוס הייתה זו תגלית מרעישת!

מאמרו של לינאוס, עמוד השער של ה-Systema Naturae, מהדורה מ-1760. מתוך: ויקיפדיה

לינאוס היה מורה חביב, בעל חוש הומור, שמשר אליו תלמידים רבים ומעריצים. ב-1939, הוא חזר לאוניברסיטת אופסולה ללמד רפואה, הפעם כפרופסור מן המניין. במקביל המשיך לפתח את שיטתו כשיטה המתארת בקצרה ובתמציתית כל צמח וכל בעל חיים. שיטת הסיווג שפיתח לינאוס עשתה סדר בכאוס ששרר בעולם החי והצומח ואפשרה להוסיף למערכת הסיווג צמחים ובעלי חיים חדשים. לימים, נקראה שיטה זו טקסונומיה - מיוונית: טקסיה (סידור), נומיה (שיטה, חוק). טקסונומיה הוא ענף מדעי העוסק בתיאור מינים על סמך מחקר מורפולוגי, התנהגותי, גנטי וביוכימי. מדענים מעריכים שיש עשרות מיליונים של מינים של צמחים ושל בעלי חיים, כשלושים מיליון, אולם בספרים מתוארים בשיטתו של לינאוס פחות משני מיליון מינים. השיטה של לינאוס השפיעה דרמטית על תאוריות של אבולוציה שהתפתחו מאה שנים לאחר מכן. מדע הסיסטמטיקה מסדר את שמות המינים ומשייך אותם לענפים אבולוציוניים, כך אפשר לתאר את התפתחות עולם החי והצומח לא רק בהקשר של תכונות אלא גם בהקשר של התפתחות אבולוציונית. מתן שמות (נומנקלטורה) לקבוצות מרמה של על משפחה ועד לרמה של תת מין מותנה באישור של ועדות בינלאומיות בתחומי נומנקלטורה של צמחים, של בעלי חיים ושל מיקרואורגניזמים.

שיטת הסיווג שפיתח לינאוס עשתה סדר בכאוס ששרר בעולם החי והצומח ואפשרה להוסיף למערכת הסיווג צמחים ובעלי חיים חדשים. לימים, נקראה שיטה זו טקסונומיה - מיוונית: טקסיה (סידור), נומיה (שיטה, חוק). טקסונומיה הוא ענף מדעי העוסק בתיאור מינים על סמך מחקר מורפולוגי, התנהגותי, גנטי וביוכימי

משפחת האירוסיים.

למעלה מימין: אירוס אחר הצהריים צילום: יעל מלצר מתוך: אלבום התמונות מרכז נע"ם.
 למעלה משמאל: אירוס הגלבוע צילום: אורית שניט מתוך: אלבום התמונות מרכז נע"ם.
 למטה מימין: איריס הארגמן צילום: ארכיון עיריית נתניה, מתוך אתר פיקיויקי.
 למטה משמאל: אירוס אחר הצהריים צילום: יעל מלצר מתוך: אלבום התמונות מרכז נע"ם

בנוגע לרכיבי הכשרות. פרק י"א בספר ויקרא מבחין היטב בין שרץ העוף, שרץ הרומש על הארץ ושרץ המים. שרץ העוף הוא כינוי לשרצים - חרקים המתעופפים כדי להתקדם; שרץ הארץ - משתמש ברגליו כדי להתקדם. הינה קיבלתם הצעה למיון ולחלוקה ממבט תנכי קדום הקשור לתכונות של שרצים ולבית גידולם, בשונה מהניסיון לתאר את התפתחותם האבולוציונית.

או מה היה לנו? רצון לתאר בצורה מדויקת ומוסכמת בעלי חיים וצמחים, לסדר ולמייין את עולם החי והצומח לפי סדר אבולוציוני והתפתחותי, מתן שם משפחה ושם פרטי לכל בעל חיים, ומדען שעשה סדר פשוט בממצא עשיר ומרתק. והכי חשוב: לינאוס לימד אותנו שכל אחד מאיתנו נולד למשפחה. בכל משפחה יש יתרונות וחסרונות, אפשר לאהוב אותה או לא, אבל משפחה - לא בוחרים!

מדע הסיסטמטיקה מסדר את שמות המינים ומשייך אותם לענפים אבולוציוניים, כך אפשר לתאר את התפתחות עולם החי והצומח לא רק בהקשר של תכונות אלא גם בהקשר של התפתחות אבולוציונית

אין בידינו תיאורים קודמים של חלוקת עולם החי והצומח למשפחות. אפשר למצוא רמז למיון תנ"כי

שפן או ארנב נעלב?

רזון כהן*

ארנבת, מתוך: אתר unsplash

ארנבת, ארנבון ושפן. ארנבון הוא חיית המחמד שכולנו מכירים. אזור התפוצה שלו הוא בעיקר חצי האי האיברי. אך כיוון שביתת, אפשר למצוא אותו בפינות חי, בגני ילדים ובבתים. הארנבת המצויה נפוצה בעיקר במזרח התיכון ובאפריקה, בשטחים פתוחים, וגם נצפתה בשטחים מדבריים. גופה של הארנבת גדול מזה של הארנבון וצורתה מוארכת ופתוחה לעומת גוף הארנבון המכונס ככדור. הארנבת והארנבון פעילי לילה בעיקר ואוזניהם ארוכות. השפן, לעומתם, פעיל בעיקר ביום, גופו מכונס ואוזניו קטנות מאוד.

בספר שיריו של בנימין כספי, לצד השיר "השפן הקטן שכח לסגור הדלת הצטנן המסכן וקיבל נולת" (1934), מוצגת תמונה של ארנבון או ארנב. גם בספרים שבהם מופיע שירה של מרים ילן שטקליס "הגברת שפנפנית" (1958), "לשפן יש בית בין עצי הזית", מופיע בדרך כלל ציור של ארנבון.

במהלך השנים, התפרסמו חיבורי ילדים שונים העוסקים בבלבול בין שפן לארנב: בשירו של שמואל בנשלום "הארנב שלא היה שפן" (1986); בסיפורו של גלעד סופר "שפן", שבו הארנב מתלונן "קרה לכם שקראו לכם בשם שאינו שלכם? לי זה קורה כל הזמן". אז למה זה קורה?

כפי שכבר ציינתי בכתבתי הקודמת "לצבי יש בעיה" (על"ה 8, תשפ"ב), יש לא מעט בלבולים בנוגע לממלכת החי שנשמעו עם השנים בשפתינו. כך בין צבי לאייל, בין קרפדה לצפרדע, בין נשר לעיט, בין ברווז לאווז ועוד.

אז ראשית, הבחנה: אנו נוטים לערבב ולבלבל בין

ארנבון, מתוך: אתר unsplash

* ממונה של"ח וידיעת הארץ מחוז מרכז

שפן, מתוך: אתר unsplash

הבלבול והטעות חלחלו לשפה ולביטויים שונים. למשל, הביטוי לשלוף שפן מהכובע אינו מתאים לשפן משום שאי אפשר לשלוף את השפן בעזרת אוזניו משום כובע. הן פשוט אינן ארוכות מספיק ואין היכן לאחוז...

לאדם שנוצל לצורך רכישת מומחיות בתחום מסוים הוצמד הכינוי שפן ניסיונות. הביטוי המקורי בלעז מתייחס כנראה לשרקן (חזרזיר ים) או לארנבון, ששימשו במדינות שונות לניסויי מעבדה. בעלי חיים אלו נראו לאנשים בארץ כדומים לשפן, ומכאן הביטוי שפן ניסיונות. יהודים שחיו באירופה ושלא ראו שפן מימיהם חשבו שהשפן המקראי הוא בעצם הארנבון, שהרי במקרא, כפי שיובהר בהמשך, השפן והארנבת מופיעים בצמידות.

ביטוי נוסף הקשור בשמו של השפן, ואכן מתאים לו, מתייחס לאדם פחדן, המכונה שפן, ומכאן הפועל השִתְפַּן המעיד על פחד ועל בריחה מסכנה, ההפך מאומץ לב. ייתכן שמקור הביטוי הוא סגנון ההגנה של השפן, שהוא בדרך כלל נשיכות ובריחה מהירה.

נוכל לסכם בטבלה:

בעל חיים	פעילות	מבנה גוף	אורך אוזן	חיי חברה
ארנבת	לילה	פתוח וארוך	ארוכות מאוד	ביחידות
ארנבון	לילה	מכונס	ארוכות	בחבורה
שפן	יום	מכונס	קצרות	בחבורה

מנהיגים שונים שילבו בנאומים שלהם אזכור לשפן, בדרך כלל בצורה שלילית. למשל, הרב אלעזר מנחם שך, בנאום "השפנים והחזירים" (1991), סנט בתנועת העבודה ובקיבוצים וכינה אותם "מגדלי השפנים והחזירים". מאז נאום זה, נקבע המושג **אוכלי שפנים** ככינוי לאפיקורוסים, לחילוניים שכופרים בעיקר.

הרב שך הסתמך על המקורות ועל כך שהשפן נכלל בין החיות שאינן כשרות למאכל: "אך את זה לא תאכלו ממעלי הגרה וממפריסי הפרסה השסועה את הגמל ואת הארנבת ואת השפן כי מעלה גרה המה ופרסה לא הפריסו טמאים הם לכם". אך האם השפן מעלה גרה? התיאור של השפן כמעלה גרה מקורו בטעות. מין זה אינו ממעלי גרה. פשוט אין לו מערכת קיבה המותאמת לתהליך. על כך כתב הרב פרופ' דוד צבי הופמן בפירושו לספר ויקרא כי התורה התייחסה רק לסממנים חיצוניים, היינו שהשפן מניע את לסתותיו בדומה למעלי גרה, על כן אפשר לטעות ולחשוב שהוא חיה כשרה.

ב-2015, האפיפיור פרנציסקוס, לאחר ביקור בפיליפינים שבו שוחח עם ילדים שננטשו על ידי הוריהם, אמר (לאחר מכן חזר בו מן האמירה): קתולים לא צריכים "להתרבות כמו שפנים". ביטוי שכוונתו לקצב ילודה מהיר ולחוסר דאגה לגורים. גם הוא התבלבל בין שפנים לארנבונים

אז מהו בעצם מקור הבלבול? נפנה למקורות. ייתכן שהסיבה לבלבול נעוצה בהופעתם בסמיכות בתורה: "את זה לא תאכלו... את הארנבת ואת השפן" (דברים יד, ז). אפשרות נוספת היא שבתרגום התנ"ך לגרמנית שפן תורגם כארנב. גם בקרב דוברי האנגלית, הוחלפו בטעות השמות של השפן והארנב, וכך באגס באני, שהוא ללא ספק ארנב (rabbit), זכה בשם שפן (bunny).

ארנבת, מתוך: אתר freepik

הביטוי לשלוף שפן מהכובע אינו מתאים לשפן משום שאי אפשר לשלוף את השפן בעזרת אוזניו משום כובע. הן פשוט אינן ארוכות מספיק ואין היכן לאחוז...

השם שפן במקורות:

השם שפן הוא שם פרטי במקרא. מספר מלכים מוכר שפן הסופר, מגיבורי סיפור מציאת ספר התורה הקדום בימי המלך יאשיהו וסבו של גדליה בן אחיקם, מושל יהודה האחרון. בראשית שנות השמונים של המאה הקודמת, נחשפה בעיר דוד חותמת על שם "גמריהו [ב]ן שפן", ויש חוקרים המזהים אותו עם גמריהו בן שפן הספר שזכר בספר ירמיה (לו, ייב; כה). השם "שפן" מתועד גם בכתובות פניקיות. אסיים בסיפור מעניין שיש ספק באמינותו: הפיניקים היו כובשי הארצות השוכנות לחופי הים התיכון. כשהגיעו לחצי האי האיברי, פגשו בארנבוניים, שהיו נפוצים באזור, וזכרו בשפן הסלע מארץ מוצאם, בלשונם (השמית) שפן = שפניא, ומכאן "אי-שפניא", אי השפנים, שם שהתגלגל בלטינית מאוחר יותר ל-Hispania ולאחר מכן באנגלית ל-Spain, היא ספרד. היה או לא היה, תחליטו אתם.

ב-2015, האפיפיור פרנציסקוס, לאחר ביקור בפיליפינים שבו שוחח עם ילדים שננטשו על ידי הוריהם, אמר (לאחר מכן חזר בו מן האמירה): קתולים לא צריכים "להתרבות כמו שפנים". ביטוי שכוונתו לקצב ילודה מהיר ולחוסר דאגה לגורים. גם הוא התבלבל בין שפנים לארנבוניים שמתרבות בקצב גבוה יחסית.

אז מהיום זכרו: גם אתם לא אוהבים שקוראים לכם בשמות של אחרים, השתדלו לא לקרוא לארנב "שפן".

פַּעַם בָּא לְגַן אֲרָנָב

וְכָלֵם קָבְלוּ פָּנָיו:

הֵי שָׁפוֹן, שְׁלוֹם שָׁפוֹן!

בּוֹא שׁוֹחֵק אֶתְנֹו כְּאֵן!

הָאֲרָנָב רָגַז, כְּעַס:

שׁוֹב בְּלִבּוֹל, זֶה כְּבָר נִמְאַס!

אֲנִי כָּל כֶּךָ נֶעְלַב

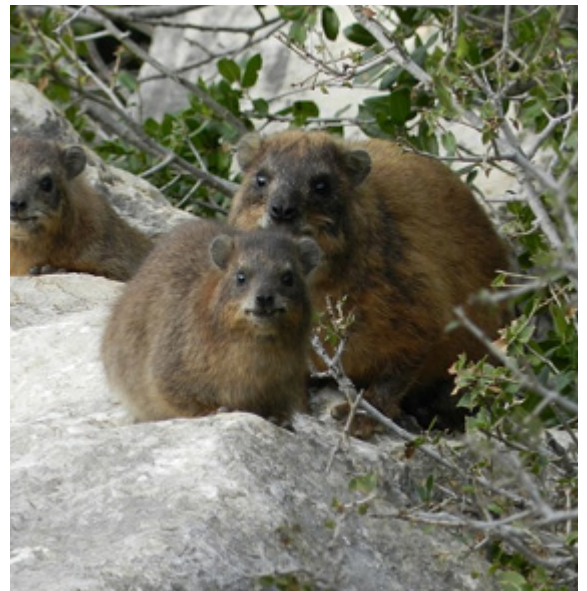
הֵן אֲנִי אֲרָנָב! אֲרָנָב! (שמואל בנשלום)

שמתרבות בקצב גבוה יחסית. הביטוי מתרבים כמו שפנים נשאר שגור. שפנים אינם מתרבים בקצב מהיר ואינם מזניחים את גוריהם. להפך, בתצפיות רבות על חייהם נמצא כי אימהות שפנות משמשות שמרטפיות המשגיחות על גורים של אימהות שפנות אחרות שיצאו למרעה. ממש כמו גן ילדים לשפנים בקהילה.

האם יש קשר בין שפן לפיל?

באחת ההרצאות בתחום לימודי ארץ ישראל בבית ברל, הסביר לנו המרצה שקיימת קרבה בין הפיל לשפן, טענה שהפתיעה אותנו. בחינה מדוקדקת של דבריו הבהירה שהקרבה ביניהם נובעת מכך שמדובר ביונקים שמבחינה זואולוגית שייכים לעל סדרה שנקראת פרסתניים. כלומר, יש להם אבות קדמונים משותפים שמקורם באפריקה, ובמהלך האבולוציה הם התפתחו בנפרד והתרחקו. אבל, כמה מפליא: במבנה הגוף שלהם עדיין יש מאפיינים מסוימים דומים, כמו דמיון במבנה העצמות ובכפות הרגליים.

היכן חיים השפנים בארץ? במקורות נאמר "סלעים מחסה לשפנים" (תהלים קד, יח). אם בעבר נמצאו השפנים בעיקר באזורי ההרים, כמו החרמון, הגליל, הכרמל, מדבר יהודה, הנגב, והשומרון, כיום הקמת מסלעות על ידי האדם הרחיבה את תפוצת השפנים גם לאזורי יישובים.

שפן סלעים, צילום: חדוה בר יוסף, מתוך: אתר פיקיויקי

לשפן הסלעים פרווה חומה, אוזניים קצרות, והוא חסר זנב. גופו מכונס ועגול, ארבעת רגליו שוות כמעט בגודלן, ויש לו שתי שיניים חותכות ארוכות המרוחקות אחת מהשנייה.

חוויות הילדים במחנה המעצר למעפילים בעתלית

זהבית רוטברג*

"חושך ואור משמשים
בערבוביה" (הרב קוק)

מחנה המעפילים עתלית.
צילום: צוות מחלקת חינוך, המועצה לשימור אתרים

בשנים 1940-1948, פעל בעתלית, תחת שלטון המנדט הבריטי, מחנה מעצר למעפילים. המעפילים היו עולים שהגיעו ארצה בדרך בלתי ליגאלית. למחנה המעצר הגיעו צעירים ומבוגרים וגם משפחות וילדים ולכולם היה חלום משותף: להגיע לארץ ולחיות בה.

תחושות יתמות ובדידות והרגשת שייכות

הילדים שהגיעו למחנה המעפילים בעתלית חוו בגיל צעיר ניתוק מהבית ומהסביבה המוכרת, וחלקם חוו גם ניתוק מהמשפחה. לנוכח כל אלה, נקטעה באחת ובאכזריות רבה הרגשת השייכות שלהם בכל מעגלי החיים, ואת מקומה תפסו רגשות תלישות ויתמות.

מרדכי, מילדי טהרן, כתב: "נשארנו ילדים קטנים, לבד בעולם" (ארכיון מחנה המעפילים עתלית, 1943).

ילד מעפיל אחר כתב בזיכרונותיו: "רגעים ארוכים נהגתי לעמוד על הגבעה ולהביט לכיוון הכביש ולחלום שלא נשארתי לבד, שמישהו בא לבקר אותי" (עתלית, 1944).

בתקופת המעצר, לצד תחושת התלישות העולה מזיכרונות הילדים, נבנתה גם תחושת שייכות למקום חדש. היכולת להרגיש שייכות נוצרה ברובה בזכות פעולתם של גופים ממסדיים שעזרו בקליטה, בהם הסוכנות היהודית, עליית הנוער וארגון "לאסירנו". הרגשת שייכות נוצרה גם בזכות חברויות חדשות שנרקמו מתוקף הנסיבות.

שמואל כתב בעדותו: "במחנה ביקרו פקידי הסוכנות ונציגי עליית הנוער, שניסו להרגיע ואמרו שעתלית הוא מחנה קליטה... ואחרי שנשוחחר נוכל לבחור את עתידנו. לימודים בכפרי נוער, הכשרה בקיבוצים או

אמרתו של הרב קוק "חושך ואור משמשים בערבוביה" משקפת את המחשבות ואת הרגשות הבאים לידי ביטוי ביומני הילדים שנמצאים במאגר המידע "בנתיבי העפלה" שבמחנה המעפילים בעתלית. בעדותם עולה הרגשת יתמות לצד הרגשת שייכות, הרגשת פחד וחוסר ודאות לצד הרגשת שמחה ותקווה. בכתבה זו, ננסה לענות על כמה שאלות:

- כיצד הרגישו ילדים העצורים בין גדרות תיל לאחר האובדן שחוו?
- כיצד, למרות הכול, פרץ מתוכם כוח החיים?
- כיצד אנו, כאנשי צוות אתר חינוכי, מהדהדים את הבחירה בחיים לכבודם של ילדים מופלאים אלו ולזכרם באמצעות סיפור התקופה, סיפור המקום וסיפורם של האנשים?

*הרב קוק במאמר הדור.
**מנהלת מחנה המעפילים עתלית.

הפינות וההרתני בגורלי, פחדתי, פחדתי מהלא ידוע, פחדתי שישתרר עלי דיכאון דווקא ברגע שאני קרוב למטרה מרוב מתח נפשי נרדמתי" (1947).

יוסי, ששהה במעצר במחנה חודשים ארוכים בשנת 1940, סיפר "כתבתי שלא אכפת לי להישאר במחנה עד סוף ימי... איני יודע מדוע כתבתי כך, אולי מפני שבאמת פחדתי מהעתידי, אולי מפני שפחדתי שאמצא את עצמי לבד אחרי השחרור".

למרות הקושי, הפחד, וחוסר הוודאות, צמחו להן שמחה ותקווה בזמן השהות של הילדים במחנה המעפילים עתלית, והם מספרים על כך בעדותם:

"חוויתי חוויות עצובות ושמוחות... גיליתי מה גדול כוחן של תקווה ואמונה" (ילד מעפיל, 1945).

נעמי, נערה צעירה שהייתה עצורה במחנה במרס 1946, כתבה בעדותה: "בערב שמואל וטילי באו לספר בדיחות,

מדריך חלוץ מדרום אפריקה בחברה הצעירה צלם ליפא קוגל.

הצטרפות למשפחה" (עתלית, יולי 1945). תקופה קצרה לאחר מכן, כתב צבי בעדותו: "בזמן שהיינו בעתלית באו לבקר אותנו נציגים שונים מן הארץ... המדריכים לימדו אותנו עברית, ערכו מסיבות ימי הולדת ולימדו אותנו שירים... אני הייתי בן 10" (עתלית, 1946).

כמה שנים לאחר שחרורו ממעצר, סיפר שלמה על המעצר בעתלית בשנת 1946: "תקופה קצרה זו זכורה לי לטוב במיוחד, אולי כי הייתי ילד. קודם כל אני נמצא סוף סוף על אדמת ארץ ישראל, פלשתינה... ההסתכלות על הר הכרמל, השמש... אני זוכר את טעם התפוזים שטעמתי לראשונה, את טעם הבננות. זוכר את הגופיות והתחתונים החדשים שקיבלנו כנראה מבחוף... אני זוכר את הקבוצה, את החברים שנתנו לי המון כוח, כאילו היינו משפחה".

יוסי, שהיה נער צעיר בעת מעצרו במחנה המעפילים, סיכם לימים ואמר: "לא היו לנו משפחות, אך היה לנו אחד את השני".

תחושות פחד וחוסר ודאות לצד חלומות ותחושות שמחה ותקווה

רבים מהילדים שהגיעו למחנה המעפילים לאחר מסע ארוך, לאחר שחוו חוויות קשות באירופה ובדרך הבריחה ממנה, חיו בתחושה של פחד ושל חוסר ודאות מהבאות.

משה, שאיכר צרפתי הציל אותו כשהיה בן שמונה כשהסתירו באסם, כתב: "אין שקט ורוגע בלילות. קשה לי להירדם. בצריף הגדול חושך. מידי פעם הדממה מופרעת על ידי צעקות בשפות השונות או בנביחות כלבים וברעשים לא מזוהים. כל רחש מבהיל אותי" (עתלית, 1944).

לעיתים הייתה החרדה קשה מנשוא. יצחק כתב בעדותו: "התיישבתי באחת

משה, שאיכר צרפתי הציל אותו כשהיה בן שמונה כשהסתירו באסם, כתב: "אין שקט ורוגע בלילות. קשה לי להירדם. בצריף הגדול חושך. מידי פעם הדממה מופרעת על ידי צעקות בשפות השונות או בנביחות כלבים וברעשים לא מזוהים. כל רחש מבהיל אותי" (עתלית, 1944)

מחנה המעפילים עתלית צלם יוסי זמיר

מטרה משותפת".

זיכרונות "הילדים - מעפילים" טווים מרקם מורכב ומנעד רחב של רגשות, אך החוט המקשר בין כולם הוא הבחירה בחיים. למרות הכול, נישאו הילדים על גל החיים והמשיכו קדימה, אולי כי אי אפשר אחרת. במחנה בעתלית, נמצאו להם עיסוקים שחיברו אותם מחדש לסוג של שגרה: לימוד עברית, חשבון, גאוגרפיה וכד' ופעילויות בשעות הפנאי, כפי שאמר אחד המורים: "הלימוד היה העוגן, הפנאי - המעוף".

יוסי שטרן, לימים

קריקטוריסט ידוע, כתב: "בשבוע השני למעצרנו, טיילנו חברי ואני בחוץ. פתאום גיליתי זכוכית של משקף על יד לוח עץ, התחלתי לשחק בזכוכית וקרני השמש חדרו מבעד לזכוכית לתוך העץ וצרבו אותו משכתי כאילו אני מצייר השמועה שאני מצייר בעזרת קרני שמש עשתה לה כנפיים, אני מצאתי פורקן ליצר האומנות שבי ומילאתי בקשות רבות" (עתלית, 1940).

נושא ההתמודדות של הילדים עם מה שנכפה עליהם יישאר לעולם מטלטל ומרגש. באמצעות זיכרונותיהם, אפשר לגעת בערכים איתם הצטרכו להתמודד: ערבות הדדית, תקווה, שותפות גורל, אחריות ודבקות בחיים ובחזון. אך המהות האמיתית שהנגיעה בזיכרונות מאפשרת היא הבנת המשמעות של הזכות העומדת לרשותנו לבחור בכל רגע נתון בחיים ובאור למרות האפלה.

במחנה המעפילים עתלית, מאגר מידע שבו מרוכזות עדויות רבות של מעפילים, בהם ילדים, על חיי היומיום במחנה. אפשר לראות את העדויות בביקור במאגר המידע שבמחנה המעפילים עתלית.

צילום: צוות מחלקת חינוך, המועצה לשימור אתרים

זה גרם לי לעיתים לצחוק בקול, לצחוק בקול רם, ועד היום קשה לי להבין איך אנשים שעברו עליהם דברים קשים כל כך יכולים להיות שמחים כל כך".

ביומן שנכתב במחנה בשנת 1940, נכתב: "לכולנו היו חלומות גדולים, אנה אמרה שהחלום שלה להיות רופאה כמו אמא שלה, שהייתה רופאת ילדים. נתן אמר, שביום מן הימים הוא רוצה לעסוק במחקר בפיסיקה או בביולוגיה. ומיכאל אמר שהחלום שלו להיות קיבוצניק. לחיות בחברה שעושה הכל יחד, כולם שווים, ולכולם

צילום: צוות מחלקת חינוך, המועצה לשימור אתרים

לפרטים נוספים על אודות מחנה המעפילים בעתלית סרקו את הקוד.

משפחה מלוכדת - הפיגוע בכפר יובל

אריאל וייס*

מורשת קרב

מטעים בכפר יובל, צילום: עידובי, מתוך: ויקיפדיה

לאחר ספטמבר השחור בשנת 1970, שכתוצאה ממנו עברו מחבלי אש"פ מירדן לדרום לבנון, התבצעו פיגועים בצפון הארץ וירי קטיושות לאזור. אחד הפיגועים התרחש בכפר יובל. ב-13 ביוני 1975, חדרה חוליית מחבלים לישראל באזור הר צפייה הסמוך למטולה. עקבות המחבלים התגלו, והכוננות באזור הוגברה.

ובנה התינוק אסף בן תשעה חודשים. בעלה של שמחה, יעקב מרדכי המכונה פצ'נגה, יצא מוקדם יותר לעבודתו כנהג אגד בקריית שמונה. בעת הפריצה של המחבלים לבית המשפחה, ניסה נמי לחסום את דלת הכניסה לבית בעזרת חפצים כבדים, אולם המחבלים ירו והרגו אותו. המחבלים לקחו את שאר השוהים בבית כבני ערובה.

בשלב זה, התכנסו כוחות גולני בכפר וביצעו "סגירה" על הבית - בודדו את הבית כך שלא התאפשר להיכנס ולצאת. ליאון גרגו, חייל גולני יליד לבנון שכמובן דיבר ערבית מצוינת, ניהל את המו"מ עם המחבלים, והם העלו בפניו את דרישותיהם: לשחרר מחבלים הכלואים בישראל, ובהם הארכיבישוף קפוצ'י שניצל את מעמדו הדתי-דיפלומטי להברחת נשק לארגוני טרור בשטח מדינת ישראל, וקוזו אוקמוטו, שעמד בראש חוליית המחבלים שביצעה פיגוע רצחני בנמל התעופה לוד במאי 1972.

ליאון ניסה להרגיע את המחבלים, אולם דיווח כי היו אגרסיביים וגילו עצבנות יתרה. ואכן, מדי פעם בפעם, ירו המחבלים צרור בלתי מכוון החוצה מהבית. בזמן זה, הגיעו לפצ'נגה, בעלה של שמחה, שמועות על פיגוע בכפר יובל ללא פרטים נוספים. פצ'נגה, בוגר סיירת גולני, חזר מייד לכפר יובל בלא שידע כי המחבלים נכנסו למעשה לביתו שלו.

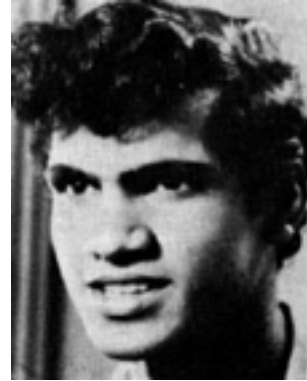
חיילי גולני השכיבו מארבים בקרבת היישובים שבאזור וביצעו סריקות נרחבות. בחיפושים לא נמצא דבר. לאחר האירוע, התברר כי החוליה שכבה במטע תפוחים של המושב ולא התגלתה למרות העלאת רמת הכוננות ולמרות הסריקות שנערכו אחריה. לאחר כיומיים, ב-15 ביוני, הוחלט לקפל את הכוחות. מארב של חיילי גולני שעכב סמוך לכפר יובל אכן התקפל בסביבות 4:30 לפנות בוקר. בשעה 4:45 חדרה חוליית המחבלים למושב כפר יובל. החוליה פרצה לבית משפחת יוסף חי.

משפחת יוסף חי עלתה מהודו בשנת 1954 והגיעה לכפר יובל בשנת 1959. בבית יוסף חי שהו באותה עת האבא יצחק, שני הבנים אברהם ונחמיה (נמי), חייל בשריון שהיה בחופשה בביתו, הבת שמחה

* מורה לשל"ח, מדריך במנהל חברה ונוער וקצין מורשת במילואים

**כוחות נוספים הגיעו לזירה,
 בהם חיילי מילואים מחטיבת
 אלכסנדרוני שהוקפצו לסריקות
 ושמעו בקשר הצה"לי על החדירה
 לכפר יובל. חיילי סיירת מטכ"ל
 הוקפצו גם הם והיו בדרכם לזירה.
 הכוח המרכזי שהיה בזירה היה
 פלוגה מסייעת בפיקודו של
 הסמ"פ מושקו רום מגדוד 51
 של גולני... ב-1973, יצא לקורס
 קצינים ובמהלכו פרצה מלחמת
 יום כיפור. מושקו נלחם עם חבריו
 בקרבות בסיני.**

כוחות נוספים הגיעו לזירה, בהם חיילי מילואים מחטיבת אלכסנדרוני שהוקפצו לסריקות ושמעו בקשר הצה"לי על החדירה לכפר יובל. חיילי סיירת מטכ"ל הוקפצו גם הם והיו בדרכם לזירה. הכוח המרכזי שהיה בזירה היה פלוגה מסייעת בפיקודו של הסמ"פ מושקו רום מגדוד 51 של גולני. מושקו רום התגייס בשנת 1971 לשייטת 13. ב-1973, יצא לקורס קצינים ובמהלכו פרצה מלחמת יום כיפור. מושקו נלחם עם חבריו בקרבות בסיני.

פצינגה, יעקב מרדכי, מתוך: אתר יזכור

מושקו רום, מתוך: אתר יזכור

הפורץ אל הבית. סמח"ט גולני החל לארגן כוח פריצה המורכב מחיילי הפלוגה המסייעת. פצינגה, שחזר לכפר יובל, ניגש לרפול וביקש לצרפו לכוח הפורץ. רפול וכל המפקדים האחרים סירבו מאחר שפצינגה לא היה חלק אורגני מהכוח ועקב מעורבותו האישית מאחר שאשתו ובנו היו בתוך הבית. אולם פצינגה הסביר כי מבין כל החיילים בכוח הפורץ, הוא מכיר את הבית, ביתו שלו, הכי טוב והוא יוכל לבצע את הפריצה ואת נטרול המחבלים בצורה הטובה ביותר. פצינגה הסתייע בניסיונות השכנוע בדוד כץ, רל"ש הרמטכ"ל שהכיר את פצינגה מימיו בסיירת גולני.³ רפול התרצה בסופו של דבר והורה לפצינגה ללבוש מדים ולהצטרף לכוח הפורץ.

התוכנית הייתה לירות כדורי מק"כ (מקלע כבד בקוטר 0.5 אינץ') מסיפוני הנגמ"שים שהגיעו לזירה על קירות החדר שממנו המחבלים ניהלו את המו"מ. המחשבה הייתה שהכדורים יחדרו את הקירות ויהרגו את המחבלים השוהים בפנים. במקביל, הכוח הפורץ ירוץ לכיוון הבית ויפרוץ לתוכו דרך דלת הכניסה. התכנון התבסס על העובדה כי דלת הבית ספגה יריות בעת חדירת המחבלים ונראה היה כי היא פתוחה. לפי התכנון, יועד פצינגה להוביל את הכוח בריצה לבית וברגע הפריצה ולהיות מספר שתיים של המ"מ אונגר כשזה יוביל את הכניסה לבית לטיהורו.

בשעה 7:50 בבוקר החלה הפעולה לפי התכנון בירי מקלעים לחדר שממנו נוהל המו"מ. הכדורים חדרו את הקירות והרגו מחבל. כוח הפריצה, בהובלתו של פצינגה, רץ לכיוון דלת הכניסה. בהגיעם, התברר להם כי הדלת

לאחר סיום הקורס כחניך מצטיין, עבר מושקו לגדוד 51 בגולני והתקדם שם עד לתפקיד סמג"ד. לצערנו, נפטר מושקו בשנת 2016, בגיל 62, עקב מחלת סרטן הלב לב שלקה בה בעקבות צלילותיו בנחל קישון בהיותו בשייטת. מושקו נפטר שבועיים בלבד לאחר חנוכת מצפה על שמו בבקעת שפיר שבשטחי המועצה האזורית שפיר.

לזירה הגיעו גם סגן מפקד חטיבת גולני, שמיל גולן; מפקד עוצבת הגליל, החטיבה המרחבית שהאירוע התרחש בגזרתה, יוסף קולר; ואלוף פיקוד הצפון, רפאל (רפול) איתן. סיירת מטכ"ל התעכבה ולא הגיעה. רפול איבד את סבלנותו והורה לקולר, מפקד האוגדה, "לסיים את הסיפור הזה תוך חמש דקות!"²

כוחות המילואים של אלכסנדרוני החליפו את חיילי גולני בסגירת הבית במטרה לשחררם להיות הכוח

¹ בעל צל"ש אלוף פיקוד מרכז על מבצע קלקיליה.

² אתר חטיבת אלכסנדרוני.

³ אתר חטיבת גולני.

תושבי כפר יובל יזמו הקמת אנדרטה לזכרם של הנופלים. הפסלת רבקה קרן יצרה פסל אבן המתאר בני משפחה חבוקים יחדיו. שמה של האנדרטה: משפחה מלוכדת

מתוך: אתר חטיבת גולני

סיכום

הפיגוע בכפר יובל היה חלק ממערכת טרור המתנהלת נגד מדינת ישראל ונגד היהודים היושבים בה. תגובתו המהירה של כוח צה"ל, גם אם לא המקצועית ביותר, מייצגת את אופי הדרך שבה מדינת ישראל וצה"ל מתמודדים עם איום מסוג זה. כנגד טרור יש להילחם ולהיאבק וודאי לא להיכנע.

דיון דילמה

1. החלטתו של רפול לאפשר לפצינגה להשתתף בפריצה כה מסוכנת לביתו שלו ולשחרר את אשתו ואת בני משפחתו מעוררת התלבטויות רבות. מה דעתכם?
2. שמעון פרס, שר הביטחון דאז, אמר לאחר הפיגוע כי "יש לפגוש את המחבלים בשעות הראשונות לחדירתם לפני שהם ממקשים את הבית ומגבירים את האיומים. המקרה הזה מיוחד משום שהיישוב סמוך מאוד לגבול ויש להימנע מלהקים שני מוקדי אש". האם היה צריך לחכות לסיירת מטכ"ל, שחייליה מאומנים ומיועדים לפעולות מעין אלו, להימנע מפריצה או להסתכן ולפרוץ עם החיילים הנמצאים בנקודה?

אתרים לטיול בסביבה

הגדר הטובה, סיור במושבה מטולה, נחל עיון ומפל התנור ועוד אתרי טיול רבים

חסומה ברהיטים כבדים ונפתחת רק כדי חריץ צר של עשרים ס"מ. אונגר, שלפי התכנון הוביל את הפריצה, החל לדחוף את הדלת ולפרוץ לבית. בשלב זה, ירו המחבלים וזרקו רימונים לכיוון הדלת. אונגר, בהתאם להתרגולת הצבאית, צעק לחבריו לתפוס מחסה עד לפיצוץ הרימונים. פצינגה, שהבין כי בשלב זה כל עיכוב משמעותו גזר דין מוות לבני משפחתו, חזר לדלת, נדחף ברווח הצר ובמאמצים כבירים דחף את הדלת והצליח לפתחה עוד קצת. פצינגה הכניס את נשקו והחל לבצע ירי לכיוון המחבלים. אחד הרימונים שזרקו המחבלים לכיוון הדלת התפוצץ ורסיסיו הרגו את פצינגה. האש החזקה שירה פצינגה פגעה בשני מחבלים וברימונים שהיו בידיהם. הרימונים התפוצצו והרגו את המחבלים. המחבל הרביעי נהרג בפריצה עצמה על ידי חיילי הכוח הפורץ. הקרב, שארך דקה אחת, הסתיים.

התוכנית הייתה לירות כדורי מק"כ (מקלע כבד בקוטר 0.5 אינץ') מסיפוני הנגמ"שים שהגיעו לזירה על קירות החדר שממנו המחבלים ניהלו את המו"מ. המחשבה הייתה שהכדורים יחדרו את הקירות ויהרגו את המחבלים השוהים בפנים.

תוצאות האירוע

במהלך הקרב, נהרגו נחמיה (נמי) יוסף חי וגיסו יעקב מרדכי (פצינגה). שמחה, אשתו של פצינגה ואחותו של נחמיה יוסף חי, נפצעה אף היא ונפטרה למוחרת בבית החולים. אבי המשפחה, יצחק יוסף חי, ובנו אברהם יוסף חי נפצעו באורח קשה. ההרוגים נקברו בחלקה הצבאית בכפר יובל. אסף, בנה של שמחה בן התשעה חודשים, נפצע במהלך הקרב. יש אומרים ששמחה אימו, בהבינה את המציאות הקשה שנקלעו אליה, החביאה את אסף במכונת כביסה וכך ניצלו חייו.

גבורתו של פצינגה עוררה הדים. שלושה חודשים אחרי האירוע, העניק הרמטכ"ל מוטה גור לפצינגה את עיטור העוז. כך תואר האירוע בעת הענקת העיטור: "כאשר שמע על חדירת המחבלים לכפרו מיהר לשם ממקום העבודה. משהגיע תידרך את הכוח הפורץ ופרץ יחד איתם לביתו. הוא פרץ ראשון, ירה במחבלים ופגע בשניים מהם. סמ"ר יעקב מרדכי ז"ל נהרג מאש המחבלים שהיו בתוך הבית. במעשה זה גילה סמ"ר יעקב מרדכי אומץ לב, קור רוח והעזה תוך חירוף נפש".

קשרים משפחתיים מבעד לחוטי תיל דוקרניים

חני שחר פישמן*

קיר הביקורים, מתוך: תצוגת הקבע, מוזיאון אסירי המחותרות עכו

הרכבת, אשר ישב בכלא עכו בשנת 1946. שתי דמויות אלה ייצגו עוד מאות אסירים שמצאו דרך לשמור על קשרי משפחה מבעד לחוטי התיל הדוקרניים.

קיר הביקורים פנים אל מול פנים - משה ורות דיין

על פי חוקי המנדט, התאפשר לבקר את האסירים אחת לחודשיים, אך הביקור הראשון התאפשר רק שלושה חודשים לאחר המשפט. הביקור הרשמי נמשך 10-15 דקות. הוא התרחש ליד קיר הביקורים, כאשר האסירים עמדו מעברו האחד של הקיר, ומעברו השני, על רמפה מוגבהת, עמדו המבקרים.

בימים אלה, כשעם ישראל מתיישב לחגוג את חגי ישראל וכשבני משפחה נאספים סביב שולחן החג, אנו באים להאיר את סיפורם של אסירי כלא עכו בתקופת המנדט הבריטי, שבעת מאסרם הורחקו מבני משפחתם ומחבריהם ואף על פי כן הצליחו לשמור על קשר איתם.

קבוצות רבות של אסירים ישבו בכלא המרכזי שהבריטים הקימו בצפון הארץ. חלקם נשפטו בבית הדין הצבאי הבריטי לתקופות קצרות וחלקם לתקופות ממושכות, לעיתים לשנים רבות. לזכותם של האסירים עמדה פקודת בתי הסוהר (1921) על תיקוניה השונים, אשר אפשרה לאסירים לפגוש את קרוביהם - את הוריהם, את בנות זוגם ולעיתים רחוקות אף את ילדיהם.

באמצעות סיפוריהם של שני אסירים, נחשוף לפניכם בכתבה זו את הקשרים המשפחתיים שנשמרו בתקופת המאסר. נביא את סיפוריהם של משה דיין, מקבוצת מ"ג אסירי ההגנה, אשר ישב בכלא עכו בשנת 1939, ושל אשר רצון, מלח"י, מקבוצת אסירי ההתקפה על בתי המלאכה של

מצודת עכו, כיום מוזיאון אסירי המחותרות. צילום: איגוד האינטרנט הישראלי, מתוך: אתר פיקיווקי

*מנהלת מוזיאון אסירי המחותרות בעכו.

ב-14 באוקטובר 1939, ביקרה רות דיין את בעלה בביקור רשמי בכלא עכו. בתקופה זו הוא הוגדר כעציר לפני משפט ולא כאסיר. לביקור זה היא הגיעה עם אימו של משה, דבורה דיין, ועם בתם יעל. על חוויית ביקורה הרשמי הראשון בכלא עכו, כתבה רות ביומנה:

"ביקור ראשון מבעד לחוטי ברזל דוקרים, חם, מזיעים, יעל... אינה יודעת לאן להביט. משה כמעט בוכה לראותה והלב ממש נשבר. יש כנראה בכל זאת כוח היכול להפריד בין איש לאשתו. 43 מצד אחד וכ-50 מצד שני, וכשלושה מטרים מבדילים ביניהם. אין אפשרות לעודד ואף לא ללחוץ ידי באמונה... צעקות, התאמצות לתפוס מילה מפי היקר - לשווא. 'חתונה', ושוב נסגרות מאחורינו דלתות הברזל בצלצול עמום ומלא הד של דורות על דורות של אסירים."

למוחרת הביקור, ב-15 באוקטובר 1939, כתב משה לרות מכתב רשמי הנושא את חותמת בית הסוהר:

"רות יקרה שלי... אם לפעמים (אולי גם בביקור), סבר פניי זעום או נדמה לך שאיני חי דיי את חיי המשפחה, הנה לו יכולתי להעביר לך רק את חלק האלף מהאהבה שאני רוחש לכן בלילות, אולי היית מרגישה מה אתן לי."

אשר רצון, איגרת אל החופש,

מתוך: תצוגת הקבע, מוזיאון אסירי המחתרות בעכו

מכתב לאהובה מבין חומות הכלא - אשר רצון ורחל (ציונה) ישראלי

במהלך שהותם של האסירים בבתי הכלא, נכתבו מכתבים רבים. חלקם מספקים הצצה מרתקת להווי החיים של האסירים, לקשיים, לתלאות, למכאובים וגם

ביקור ראשון מבעד לחוטי ברזל דוקרים, חם, מזיעים, יעל... אינה יודעת לאן להביט. משה כמעט בוכה לראותה והלב ממש נשבר. יש כנראה בכל זאת כוח היכול להפריד בין איש לאשתו. 43 מצד אחד וכ-50 מצד שני, וכשלושה מטרים מבדילים ביניהם. אין אפשרות לעודד ואף לא ללחוץ ידי באמונה... צעקות, התאמצות לתפוס מילה מפי היקר - לשווא. 'חתונה', ושוב נסגרות מאחורינו דלתות הברזל בצלצול עמום ומלא הד של דורות על דורות של אסירים

לאהבות שנקשרו באותה תקופה. על אף גדרות התיל ועל אף השמירה הקפדנית, הצליחו אסירי המחתרות לקיים קשר רציף עם חבריהם, עם בני משפחתם ועם אהובותיהם שמחוץ לכלא, באמצעות דואר שכונה בפי האסירים "דואר מחתרות".

את המכתב שנחשוף לפניכם, כתב אשר רצון, לוחם לח"י, אסיר כלא עכו. אשר רצון נפטר בדצמבר 2019 והוא בן 98.

"ציונה האהובה לי בעולם, מה שלומך חמדתי, ואיך את מרגישה עצמך בכלל ואת בריאותך בפרט. מכתבך מיום ג' בשבט נתקבל ובאמת נהייתי בו מאוד. ובייחוד שאת מרגישה את עצמך טוב מאוד, וזה עיקר שמחתי יקירתי. והרי ידוע לך שאני יום יום חושב עלייך, ומה אספר לך כמה שאני מלא געגועים אלייך, ואת הרי מתארת לך את חיי בלעדייך. הנני להודיעך שאני נמצא בקו הבריאות ולא חסר לי מאומה זולת להיות בין זרועותייך... וכעת אתאר לך איך שאני מרגיש אותך בליבי, יותר נכון במעמקי לבבי. עינייך השואלות תבטנה בעצב. את מתאמצת לדעת את אשר בלבבי כירח השואל לחקור את הים. חיי ערומים לנגדך מן הקצה אל הקצה, אין נסתר ואין נעלם. ולך אהבתי. לו היה ליבי אבן יקרה, כי עתה ניפצתי למאה רסיסים וחרזתי על פתיל שרשרת לשימה למענך סביב צווארך. ולו היה ליבי רק פרח נחמד, כי עתה קטפתי מעליי ונטעתי בשערותייך, אבל לב הוא חמדתי, איה גדותיו ואיה תהומו..."

יקירתי, איך מוצאים חן בעינייך החרוזים האלה? ציונה חמדת נפש, מה אומר לך, השבוע נפגשתי

ציונה האהובה לי בעולם, מה שלומך חמדתי, ואיך את מרגישה עצמך בכלל ואת בריאותך בפרט. מכתבך מיום ג' בשבט נתקבל ובאמת נהייתי בו מאוד. ובייחוד שאת מרגישה את עצמך טוב מאוד, וזה עיקר שמחתי יקירתי. והרי ידוע לך שאני יום חושב עלייך, ומה אספר לך כמה שאני מלא געגועים אלייך, ואת הרי מתארת לך את חיי בלעדייך. הנני להודיעך שאני נמצא בקו הבריאות ולא חסר לי מאומה זולת להיות בין זרועותייך... וכעת אתאר לך איך שאני מרגיש אותך בליבי, יותר נכון במעמקי לבבי

אשר רצון ואשתו רחל (ציונה), צילום: באדיבות המשפחה

אשר נשא לאישה את אהובתו "ציונה", היא רחל לבית ישראלי. יש להם שלושה ילדים, ארבעה נכדים ושישה נינים.

מוזיאון אסירי המחתרות עכו, אשר נמצא במתחם מצודת עכו, הוא חלק מיחידת המורשת והמוזיאונים במשרד הביטחון. המוזיאון מספר את סיפורו של כלא עכו המנדטורי (1920-1948) מנקודת מבטם של אסירי המחתרות - ההגנה, האצ"ל ולח"י.

במוזיאון הוקמה תצוגה חדשנית המתארת את נסיבות כליאתם של חברי ההגנה, האצ"ל ולח"י, את אורח חייהם בכלא, את סיפור פריצת כלא עכו ואת סיפורם של עולי הגרדום. הסיור מדגיש את מאבקם של לוחמי המחתרות להקמת בית לאומי לעם היהודי בארץ ישראל ואת הערכים המרכזיים שלפיהם פעלו - ציונות, אהבת הארץ, גבורה והקרבה.

במהלך הביקור במוזיאון, התלמידים משתתפים בסיוור חווייתי מקיף בכלא עכו המנדטורי, הכולל הדרכה, סרטים, מוצגים מקוריים, תפאורה ואפקטים שונים הממחישים את סיפורם של אסירי המחתרות החל ממשפטם דרך אורח חייהם בכלא ועד לפריצה ההירואית מכלא עכו.

איתך וטיילנו ובילינו כל כך יפה כבימים בעבר. פשע היה נפלא... שאיני יכול לשכוח את זה. אלא מה, למוחרת בבוקר התעוררתי במצב רוח מצוברח מאוד עם אותה ההרגשה האיומה של סורגים וכבלים ועוד. את מבינה אותי יקירתי. וזה קורה לעיתים קרובות מאוד."

אשר בן חנה וסעדיה נולד בשנת 1922 בעיר עדן, בדרום תימן. הוא עלה ארצה עם הוריו בשנת 1932, בהיותו בן עשר. בשנת 1943, התגייס ללח"י, וכינויו המחתרתי היה "ציון". הוא עסק בהדבקת כרוזים, בפעולות בילוש ובמעקבים, השתתף בפעולות להחרמת כספים שהתנועה הייתה זקוקה להם לצורך מימון פעילותה, עסק בהטמנת סליקים והשתתף בפעולות רבות של הארגון. אשר השתתף גם בהתקפת הלח"י על בתי המלאכה של הרכבת בחיפה בשנת 1946, ונלקח בשבי עם 17 מחבריו. הם נידונו למוות, אך דינם הומתק למאסר עולם. בכלא עכו, השתתף בחפירת מנהרה שהייתה אמורה למלט אותם מחוץ לחומות הכלא. העברתם הפתאומית לבית הכלא בירושלים סיכלה את תוכניתם וגרמה לאכזבה גדולה. מירושלים הועבר עם חבריו לעתלית ומשם הצליח לברוח ולצאת לחופשי.

פרשת טובינסקי - מי מכיר את האיש שלא בגד?

גדעון מיטשניק*

ד"ר מורשת

בית הקשתות, צילום: באדיבות משפחת טוביאנסקי

לפני 74 שנים, הוצא להורג הקצין היהודי היחיד במדינת ישראל: סרן מאיר טובינסקי. זה קרה ב-30 ביוני 1948, כחודש וחצי לאחר הקמת המדינה. ימים של מעבר ממחותרות לצה"ל. ימים קשים של מלחמת קיום, ומעל הכול ריחפה רוח המצור על ירושלים. שילוב של מספר דמויות וחשד לבגידה הם שהביאו לתוצאה הטרגית.

במקום ומיידית. רק איסר בארי, ראש הש"י, שהפך לראש השירות המודיעין הצבאי - הועמד לדין.

לפני כשבע שנים, יצא לדרך מיזם לתיקון ההדחקה של הפרשה הטרגית, הנצחתה וזיכרונה. זה קרה ב-68 שנים לאחר ההוצאה להורג. את המיזם הניעו אנשים פרטיים והם הצליחו לרתום אליו גופים ציבוריים. כך החל תהליך תיקון של אחת הפרשיות העגומות והנשכחות ממלחמת העצמאות.

אירוע התיקון הראשון נערך בקיץ 2016. היה זה טקס הסרת הלוט משלט ההנצחה הכחול של המועצה לשימור אתרים, ליד מקום ההוצאה להורג (בית הקשתות) וערב עיון לזכרו בהשתתפות בנו היחיד, יעקב בנטוב, ורבים אחרים. באירוע נטלו חלק הפרקליט הצבאי הראשי דאז, תא"ל שרון אפק (לימים אלוף ומשנה ליועץ המשפטי לממשלה), השופטת בדימוס דליה דורנר, מנכ"ל המועצה לשימור אתרים ואחרים. השלט הוצב סמוך לבית הקשתות - שריד מהכפר הערבי בית ג'יז שעשכן במקום עד 1948 ושעל חורבותיו הוקם קיבוץ הראל. את האירוע הנ"ל - כמו גם את האירוע שנערך בקיבוץ הראל באוקטובר 2018 בהשתתפות המשנה לנשיאת בית המשפט העליון בדימוס, פרופ' אליקים

חשדות היו לעובדות, משפט לא היה שם בבית דין השדה על חורבות הכפר בית ג'יז (היום קיבוץ הראל) וגם סניגור לא היה שם. פחות משעה מאז נפתח הדיון, הורשע הקצין המסור בבגידה והוטל עליו גזר דין מוות. כיתת היורים של חטיבת יפתח כבר המתינה בחוץ. "אל הבוגד אש", פקד מתי גולדמן, מפקד הכיתה. שש יריות נורו, וטובינסקי, שהיה עד אותו יום מפקד שדות התעופה בירושלים, נפל ונקבר במקום. בנימין גיבלי, אז ראש שירות הידיעות (ש"י) בירושלים, היה הגורם המרכזי שרקח את האשמה ואת הסוף המר: הוא האשים את טובינסקי בלי לחקור אותו ושימש מזכיר בית הדין, תובע וחוקר וגם אחראי על ביצוע גזר הדין

*סא"ל במילי (שימש בין היתר כרע"ן ההיסטוריה והמורשת באמ"ן), לוחם, חוקר מורשת ויזם חברתי.

טובינסקי הובא אל הכפר הנטוש
 בית ג'יז, שם התכנס בית דין
 שדה שהקים איסר בארי ושכלל
 שלושה מקציניו הבכירים. לאחר
 דיון קצר, שכלל את חקירתו
 של טובינסקי (ללא עו"ד) ואת
 האשמתו בבגידה, מצא אותו חבר
 ה"שופטים" אשם. כיתת יורים
 מחטיבת יפתח של הפלמ"ח
 כבר המתינה בחוץ. גזר הדין
 היה מוות. הביצוע, שעליו פיקח
 בנימין גיבלי, היה מידי וללא
 שניתנה לטובינסקי אפשרות
 לערער או להיעזר ביעוץ משפטי.
 זה המקום לציין כי למייסדי
 קיבוץ הראל לא היה קשר
 לאירוע.

רובינשטיין, ורבים אחרים - לא יזמה המדינה ולא יזם
 צה"ל, אלא שני אנשים פרטיים, שלשניהם הציקה
 העובדה שטובינסקי לא זכה להנצחה, ששמו והפרשה
 אינם מוכרים בציבור. שני האנשים הם זאב זמיר, חבר
 הנהלת קיבוץ הראל, וכותב מאמר זה, סא"ל (מיל.)
 גדעון מיטשניק. ליוזמה הצטרפו קיבוץ הראל, המועצה
 לשימור אתרים, המכון למורשת בן גוריון והמועצה
 האזורית מטה יהודה. בהמשך נרתמו גם ראש אכ"א
 ב-2018, אלוף מוטי אלמוז, חיל האוויר וחברת החשמל.

בנימין גיבלי

הביצוע, שגם עליו פיקח בנימין גיבלי, היה מידי וללא
 שניתנה לטובינסקי אפשרות לערער או להיעזר ביעוץ
 משפטי. זה המקום לציין כי למייסדי קיבוץ הראל לא
 היה קשר לאירוע.

מי היה טובינסקי ומדוע נדרש תיקון

מאיר טובינסקי, חבר ההגנה, שירת במלחמת העולם
 השנייה, שש שנים בצבא הבריטי והיה מהנדס
 בהכשרתו. בקיץ 1948, שימש מפקד שדות התעופה
 בירושלים. במקביל, עבד לפרנסתו בחברת החשמל
 הירושלמית, שבניהול הבריטים. לאחר שהירדנים
 הפגזו מתקנים חיוניים של ההגנה בירושלים בראשית
 חודש יוני, שירות הידיעות (הש"י) של ההגנה בירושלים,
 בפיקוד בנימין גיבלי, החל לחפש את "הבוגד" שמסר
 מידע לירדנים. בשלב מסוים עלו טענות וחדשות כלפי
 טובינסקי ונרמז שהוא זה שהעביר ידיעות לבריטים והם
 העבירו אותו ללגיון הירדני.

על בסיס חשדות בלבד, ללא כל הוכחה ואימות, נלקח
 טובינסקי בחסות צו מעצר שקיבל ראש ש"י, איסר
 בארי, מתל אביב, בלא שמפקדו, מפקד מחוז ירושלים,
 ורעייתו (שהייתה לאלמנה בלי לדעת) יודעים על כך.
 טובינסקי הובא אל הכפר הנטוש בית ג'יז, שם התכנס
 בית דין שדה, שהקים איסר בארי ושכלל שלושה מקציניו
 הבכירים. לאחר דיון קצר, שכלל את חקירתו (לראשונה)
 של טובינסקי (ללא עו"ד) ואת האשמתו בבגידה, מצא
 אותו חבר ה"שופטים" אשם. כיתת יורים מחטיבת יפתח
 של הפלמ"ח כבר המתינה בחוץ. גזר הדין היה מוות.

לנה ומאיר טובינסקי, צילום: באדיבות הנכד, שרון בנטוב

בראשית יולי 1949, במקביל לטיהור שמו של טובינסקי ולהכרזת בן גוריון שלא בגד, נקבר טובינסקי כחלל צה"ל... והחלה חקירה משטרתית. היועץ המשפטי לממשלה החליט להעמיד לדין רק את איסר בארי (שבינתיים הודח מתפקידו כראש המודיעין הצבאי).

חברת החשמל, ראש עיריית ירושלים ובכירים בעירייה, יו"ר הקק"ל ומנכ"ל ההסתדרות החדשה. לאחר זמן רב הפגישות הניבו תוצאות, ושיאן ניכר במהלך חודש יוני האחרון:

*קריאת תחנת הכוח במושבה הגרמנית בירושלים ע"ש מאיר טובינסקי.

*עיריית ירושלים החליטה להנציח את מאיר ולנה טובינסקי, בקריאת סמטה על שמם מול גן סאקר (ב-1948 היה המקום מסלול שדה התעופה בירושלים ושם השביע טובינסקי את חייליו יומיים לפני שהוצא להורג).

על הפרק: פנייה מלפני כשנה ליו"ר הקק"ל כדי שיוצב שלט ליד מבנה בית הספר הישן של בית ג'יז (במצפה הראל), שם נערך בית דין השדה ותקווה שבמערכת החינוך ובצה"ל יעסקו בנושא. ביטוי לכך היה לאחרונה בסיוור מפקחות ומפקחים משרד החינוך במקום, שהבטיחו להיות לקח מהשינוי.

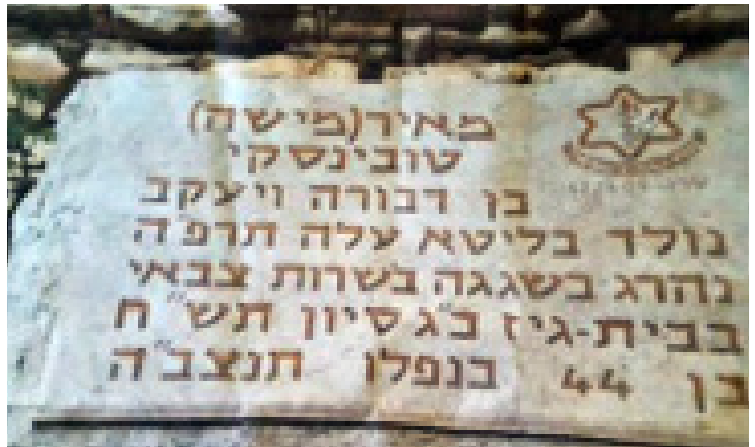
אמרנו הדחקה? אמרנו מאבק? הדרך עוד ארוכה. נדרש עוד לקיים פעילות חינוכית בצה"ל, ליזום הצגה וסרט שיספרו את הסיפור המלא ויציגו את הקשריו הרלוונטיים להיום. זאביק נתיב, ראש המכינה הקדם צבאית נחשון, מספר שחניכי המכינה מתוועדים בכל שנה במצפה הראל ליד המקום שבו נערך בית דין השדה לעיסוק בנושא כחלק מסיוור לימודי לקראת יום הזיכרון לחללי צה"ל. תקוותי שגם במכינות קדם צבאיות אחרות יש המספרים על הפרשה (סקפט) ושםספרים את הסיפור גם לקבוצות חיילים ומפקדים בצה"ל שמסירות באזור.

ועדיין נשאלת השאלה האם את כל זה צריכים ליזום אנשים פרטיים? לעת עתה אפשר לברך על התחלה של תיקון ההנצחה, אך מה איתכם?

לפרטים נוספים: zamirzeev@yahoo.com
 gidim2007@gmail.com

כחמישה חדשים לאחר האירוע, בעקבות המכתב (השני) שכתבה האלמנה, לנה טובינסקי, לבן גוריון ובעקבות התערבות עוה"ד אשר לויצקי ומפקד מחוז ירושלים שאלתיאל, הורה בן גוריון על פתיחת חקירה בנושא. הוא הטיל את ביצועה על הרמטכ"ל דורי ועל הפצ"ר אהרון חוטר ישי. החקירה נתקלה בקשיים רבים, אך לבסוף העלתה שטובינסקי לא בגד וכי התהליך שהתנהל היה רצוף פגמים.

בראשית יולי 1949, במקביל לטיהור שמו של טובינסקי ולהכרזת בן גוריון שלא בגד, נקבר טובינסקי כחלל צה"ל (כיום קבור בחלקת חללי תש"ח בהר הרצל) והחלה חקירה. היועץ המשפטי לממשלה החליט להעמיד לדין רק את איסר בארי (שבינתיים הודח מתפקידו כראש המודיעין הצבאי). בארי נמצא אשם ובגזר הדין הוטל עליו (בנימוק של "תרומה ביטחונית למדינה") עונש מאסר "חמור": "יום מאסר מזריחת השמש עד שקיעה. אלא אם נשיא המדינה יחון". ונשיא המדינה, בהמלצת הרמטכ"ל יגאל ידין, אכן חנן. מאז לא הועמד איש לדין על חלקו בהוצאה להורג.

צילום: באדיבות המשפחה

פרשת טובינסקי נחשבת עד היום לאירוע המשפטי המשמעותי ביותר במלחמת העצמאות. לאחריה, לא הוקמו עוד בתי דין שדה בצבא. כאמור, זה עשרות שנים שהאירוע החריג, הטרגי ויוצא הדופן הזה נדחק הצידה בתחום ההנצחה, במודעות הציבורית, בצה"ל ובמערכת החינוך. פרשת טובינסקי נשכחה עד כדי כך שבימי הזיכרון של 2016 ו-2017 מצאתי עצמי עומד ליד הקבר של טובינסקי בחלקת תש"ח בהר הרצל לבדי, מניח פרח ומדליק לזכרו נר זיכרון. מאז 2018, הודות לראש אכ"א כאז אלוף מוטי אלמוז, מציאות זו השתנתה. שני קצינים מחיל האוויר מגיעים לקבר להניח זר ולהתייחד עימו בצפירה. מאז 2016, נערכו פגישות ומגעים עם גורמים רבים, בהם שני קציני חינוך ראשיים, הנהלת

להתחיל מחדש כשותף חינוכי חיוני בטבע

עינט קרמר

מתחברים לאדמה
ועוזרים להקליאים

צילום: יונה קפלן ותאיר מלכה

גורדון קרא לנו לחיות את הטבע. זה מרגש אותנו, אבל היום חם, ולא נוח לנו לשבת על האדמה המלאה בקוצים. הצל גם הוא מתעתע, והאוויר מלא זמזומי ברחשים למיניהם. אנחנו מנסים לפענח את הטקסט ואגב כך גם חושבים על א"ד גורדון עצמו, שוודאי חווה את הפער שבין החלום לחיות את הטבע ובין השמש הארץ ישראלית הקופחת שלא הכיר בצעירותו. מחשבה זו גורמת לנו לשמוע פחות את סימני הקריאה שבטקסט (אם כי הוא עמוס בסימנים אלה) ויותר לראות בו חזון ומתווה דרך שלנצח נתמודד איתו ועם שברו. התבוננות זו בטקסט מוסיפה לשיחה עליו ממד של חמלה, הן על גורדון הן עלינו - אלו שיושבים כאן בין הקוצים, הרוצים מאוד לחיות חיי טבע, אבל חיים בפער שבין הרצון ובין המציאות.

במקום אחר ובזמן אחר, אני לומדת את הטקסט הזה עם קבוצת צעירים בהפסקה בעבודה התנדבותית בשדה. גם היום חם והאוויר מלא ברחשים, אבל דומה שזה לא מטריד אף אחד. המתנדב שקורא את הטקסט מקריא אותו בפאתוס שמזכיר לי תפילה. אחת הנערות נעמדת ומתחילה להסתובב במקום כשידיה פרוסות לשמיים והיא קוראת "איזה כיף לחיות!!!". הקריאה שלה מהדהדת את דברי גורדון ומובילה אותנו ישירות אל המשך דבריו, שבהם הוא מדבר על מימוש חיים של טבע באמצעות עבודה, ובעיקר עבודת אדמה. ההפסקה מסתיימת, החבורה מתפזרת לעבודה, ונדמה כי היא מתבצעת כעת במרץ רב יותר.

המקום: חורשה בסמוך לכפר אוריה (אולי במקום זה נהג גורדון לכתוב כשגר כאן כשהיה חבר בחבורת סג'רה בשנת 1913). המשתתפים: קבוצת מבוגרים תושבי הסביבה שהתאספו יחד ללמוד את "האדם והטבע" שגורדון כתב: "עולם מלא לפנינו, מרחבים, מרחקים, מעמקים, חיים, אור לאין תכלית ואין חקר - טבול, בן אדם, בתוך מעמקי הים הגדול הזה, פתח כל חדרי לבך וכל בתי נפשך לזרם החיים והאור - חיה! חיה בכל אטומיך, חיה חיי עולם! חיה - וראית, כי עוד יש מקום לאהבה, לאמונה, לאידיאליות, ליצירה!... חיה את הטבע!... (גורדון, א"ד, "האדם והטבע", תש"ף, עמ' 28-29).

*מנהלת חינוך בשומר החדש, פעילה וחוקרת בתחומי משק של יהדות וסביבה.

פעיל לפרשנות על ידי חבורת הלומדים.

הטבע כטקסט

במסע הזהות "לעבודה ולשומרה" - ספינת הדגל של הסוירים החינוכיים בתנועת השומר החדש - המדריכים מתבקשים להתייחס אל המקומות השונים שהקבוצה מבקרת בהם כאל טקסטים המסייעים בבניית המסרים המרכזיים של הסיוור. המדריכים פועלים למלל את החוויות החושיות והחברתיות במקום

צילום: יונה קפלן ותאיר מלכה

כך שיהיה אפשר להשתמש בהן לטובת קידום התהליך הלימודי והרגשי שבמסע. גישה זו מתייחסת אל הטבע עצמו כאל טקסט נוסף (ומשמעותי ביותר) המלווה את המפגש והמעניק לו עומק ומשמעות.

מלבד התוכן הפיזי שהמקום הטבעי מספק, מקומות יכולים להחזיק בשבילנו זיכרונות אישיים עמוקים וזיכרונות קולקטיביים ברמות שונות. נקודת ההנחה בחינוך החווייתי היא שהלומד אינו מגיע לחוויה כלוח חלק, אלא שחרותים בו כבר קורות חיים אישיים ומשפחתיים, עמדות אידיאולוגיות וכו'. כשכל אלו מכוונים אל המקום שבו מתקיימת הפעילות, הם יכולים לעלות אל המודעות ולשמש כטקסטים המעשירים את הלמידה ואת הדיון.

הטבע כמרחב תומך

ליציאה לטבע כמרחב למידה יתרונות הנובעים מעצם חשיבותו לבריאותנו הפיזית והנפשית. מחקרים מצאו ששהות בטבע מפחיתה לחץ נפשי, מעכבת תגובות אלימות או אימפולסיביות, מפחיתה סימפטומים של דיכאון ושל חרדה והפרעות קשב, מעודדת יצירתיות ומעלה את תחושת הערך העצמי והאושר הפנימי - הן באנשים כפרטים הן ברמת הקהילה והחברה (Berger & McLeod, 2006). מחקר מעניין שנעשה בבריטניה גילה כי שהות במקום שיש בו מגוון ביולוגי עשיר מעלה את היכולת לעבד חוויות ומעצימה את החוסן הנפשי של השוהים בו. מאמנים אישיים מסוימים נוטים להמליץ למתאמנים שלהם לצאת לטבע לשם פיתוח היצירתיות, וילדים הסובלים מהפרעות קשב מדווחים כי בלימודים בטבע הם נדרשים להרבה פחות תרופות עזר כדוגמת ריטלין (רוטשילד, 2020). הטבע, אם כן, הוא מרחב מבריא, המחזק את הגוף ואת הנפש והיוצר איזון בחיים, בכך הוא למעשה משמש מרחב אידיאלי ללמידה, גם למידה שאינה מתכתבת ישירות עם התכנים שהטבע מעלה. בעידן הטכנולוגי של ימינו, על המחירים שהוא גובה בסגנון החיים ובאופי התקשורת בין אנשים, הדבר חשוב מאי פעם.

אפשר להתייחס אל הטבע כאל שותף פעיל במפגש, המשתלב בדיאלוג שבין המשתתפים והטקסט והתורם את תרומתו הן לפרשנות הטקסט הן למשמעות האישית שנותנים למפגש כולו. למעשה, הטבע מחולל, מאפשר ומעורר את החוויה המלווה את הלימוד, והוא שותף

»»
אחת הנערות נעמדת ומתחילה להסתובב במקום כשידיה פרוסות לשמיים והיא קוראת "איזה כיף לחיות!!!". הקריאה שלה מהדהדת את דברי גורדון ומובילה אותנו ישירות אל המשך דבריו, שבהם הוא מדבר על מימוש חיים של טבע באמצעות עבודה, ובעיקר עבודת אדמה. ההפסקה מסתיימת, החבורה מתפזרת לעבודה, ונדמה כי היא מתבצעת כעת במרץ רב יותר.
««

האדם: "להביא את האדם לידי בקשת עצמו ועולמו, כלומר לידי בקשת חשבון לעצמו עם החיים והעולם או פשוט לידי חינוך עצמי - זה עניין אחר לגמרי מאשר לחנכו, לתת לו תורה וכו'... פה יש ללמוד מהטבע, כיצד הוא מחנך. השמים, ההרים, הסלעים, הצמחים, הים, הרוח, העננים, הלילה וכו', אינם באים לחנך - וכמה הם מחנכים! (גורדון, א"ד, "האדם והטבע", תש"ף, עמ' 29-28).

צילום: יונה קפלן ותאיר מלכה

להחזיר את החוויה לחינוך החווייתי

חינוך חווייתי בטבע מאפשר לנו להתייחס אל המושג חוויה במשמעות שאנו מקווים שאביו מולידו, הרי הוא א"ד גורדון, שתורתו שזורה כחוט השני במאמר זה, ביקש לתת למושג: "הטבע העולמי, ההוויה האין־סופית שופעת לתוך נפשו של האדם, לתוך הרגשתו והכרתו משני צדדים: מאותו הצד, שהוא מרגיש ומכיר אותה, ומאותו הצד, שהיא אינה מוכרת ואינה מורגשת לו, אלא שהוא חי אותה (שם, עמ' 145).

כבר בראשית המאה הקודמת, הזהיר גורדון כי אורח החיים המודרני מוביל להתגברות ההכרה על החוויה, דבר היוצר מעגל קסמים שלילי של התרחקות מן הטבע, של היחלשות כוח החיות של אנשים ושל התכנסות ב"חיים של צמצום", שבהם האידיאלים האנושיים, כמו אהבה, יופי ועבודה, נעשים להד חיזור של מה שיכלו להיות.

התנדבות חקלאית, מסע חינוכי זהותי או כל מערך אחר שנקיים בטבע בהתכוונות מתאימה יכולים לחבר אותנו אל החיות הפנימית שלנו ושל הדברים ולרומם או להעמיק את הלימוד ההכרתי מתוך עולם זה. או אז הטבע ישתתף איתנו בלימוד בשמחה, ויתקיימו בנו ובו יחד דברי הנביא: "כִּי בְשִׂמְחָה תֵצְאוּ וּבְשִׂלּוֹם תּוֹבְלוּן הַהָרִים וְהַגְּבָעוֹת יִפְצְחוּ לִפְנֵיכֶם רִנָּה וְכָל עֵצֵי הַשָּׁדָה יִמְחָאוּ כִּף" (ישעיהו נה, יב).

בין השאר, הציע הרב אביחיל להתבונן בטבע כבמחנך בתחום המוסר והרוח. לטענתו, הטבע מטביע את חותמו על השווה בו בהיבט מוסרי. השווה בטבע חווה מפגש ישיר עם תופעות שונות, ואלו משפיעות על האישיות ובונות אותה. זאת בתנאי שהלומדים חשים מחויבות אקטיבית ללמידה. חוויה ויזואלית או שמיעתית או מפגש עם צמחים, עם בעלי חיים ועם תוואי השטח עצמו בכל פעם ישפיע על האדם החווה זאת.

גיימס רפן, גיאוגרף חברתי שעסק רבות במקומות ובהשפעתם על בני אדם, מיפה ארבעה סוגי תוכן שמקומות מחזיקים: חווייתי (זיכרונות של חוויות אישיות או קולקטיביות במקום); טיפונמי (זיהוי צמחים, מינים ותופעות שיש במקום); נומינלי (תכנים רוחניים שהמקום מזמן לנו); ונרטיבי (הסיפורים המסופרים על המקום - היסטוריה, אגדות וביטויים עכשוויים של המקום). על פי רפן, המקום הטבעי מאפשר הצטברות של כלל שכבות התוכן הללו (החוויה האישית והקבוצתית, השיום, החיבור הרוחני והסיפור של המקום) לכלל יצירת תוכן נוסף: הנרטיב הייחודי שקבוצה זו מחזיקה בהתנסות הנוכחית בטבע, נרטיב משמעותי ולעיתים טרנספורמטיבי (ההפנייה לדברים של גיימס רפן בתוך המאמר של הרפר).

הטבע כמחנך

הרב דוד אביחיל, מייסד הישיבה הסביבתית במצפה רמון, מיפה אופנים שונים שבהם הטבע משפיע על האדם המבקר בו. בין השאר, הציע הרב אביחיל להתבונן בטבע כבמחנך בתחום המוסר והרוח. לטענתו, הטבע מטביע את חותמו על השווה בו בהיבט מוסרי. השווה בטבע חווה מפגש ישיר עם תופעות שונות, ואלו משפיעות על האישיות ובונות אותה. זאת בתנאי שהלומדים חשים מחויבות אקטיבית ללמידה. חוויה ויזואלית או שמיעתית או מפגש עם צמחים, עם בעלי חיים ועם תוואי השטח עצמו בכל פעם ישפיע על האדם החווה זאת.

בכך ממשיך הרב אביחיל את תפיסת עולמו של א"ד גורדון, המתייחסת אל הטבע כאל גורם המחנך את

כוחו החינוכי והערכי של מסע

אורטל ברנר*

משולחניו של המנהל

אתחיל ואומר שאחרי שנים רבות שבהם הייתי רכזת חברתית, אני מתחילה בימים אלו בהתרגשות גדולה למלא תפקיד של מנהלת בית ספר בית אקשטיין בכפר מל"ל, בית ספר לחינוך מיוחד לתלמידים עם לקויות למידה ועם הפרעות קשב וריכוז. כחלק משמעותי מהאג'נדה החינוכית והערכית שלי, אני מאמינה כי יציאות חוץ בית ספריות הן חלק בלתי נפרד מתוכנית הלימודים.

תלמידי בית אקשטיין במעגל שיח ביום הראשון למסע במכתש הגדול, צילום: אורטל ברנר

נכונה המותאמת לתלמידים שלנו. התחלנו בגיבוש אנשי ונשות צוות המעוניינים לצאת למסע. בסופו של דבר, יצאו למסע היו מחנכי ומחנכות הכיתות, דותן מנהל בית הספר, רכזת התיכון ואנוכי (בשנה שעברה שימשתי בין יתר התפקידים גם סגנית מנהל בית הספר). תוכנית ההכנה לוותה במפגשי הורים ותלמידים. במפגשים אלו דובר על אופי המסע, על מבנהו, על הלו"ז בו ועל התוכן שייכלל בו. בהמשך קיימנו שיחות אישיות עם כל תלמיד ותלמידה בניסיון להבין מדוע חשוב להם לצאת למסע, להכיר בחששות שלהם ולעשות תיאום ציפיות משותף. כמו כן, התקיימו שיעורים עיוניים מקדימים אשר עסקו בזהות ובשאלות שאלות. חלק נוסף בתהליך ההכנה היה היכרות של התלמידים עם מדריכות השל"ח שלנו, שהצטרפו אלינו לאורך המסע, ועם המדריכים מטעם מסע ישראל. היה לנו חשוב לקיים הכנה רגשית וחברתית. יציאה למסע של כמעט שבוע מחוץ לבית אינה פשוטה לכולם, ולכן - כחלק בלתי נפרד מתהליך ההכנה - קיים צוות היועצות והתרפיסטים הבית ספריים שלנו כמה מפגשים שנועדו לתת לתלמידים שלנו כלים להתמודדות רגשית ושחזקו את החשיבות שבמעגלי שיח ובשיתוף. היציאה שלנו למסע הייתה במציאות

ליציאות למוזיאונים, לאירועי תרבות וספורט, להתנדבויות בקהילה, לטיולים שנתיים הכוללים לינה, לגיחות בשטח ועוד יש ערך לימודי, רגשי, חברתי וערכי גדול וחשוב.

אין ספק כי ההתמודדות עם מגפת הקורונה ביטלה אירועים רבים, אך גם אפשרה יצירתיות רבה והרחיבה את הערך המוסף שביציאות החוץ בית ספריות. בשנת הלימודים תשפ"ב, הופעלה לראשונה בבית ספרנו תוכנית של"ח וידיעת הארץ. דרך החיבור המבורך הזה, נרשמנו לפעילויות של"ח רבות וגם לתוכנית החינוכית "מסע ישראלי". השנה נפתחה בציפייה גדולה ובהבנה שכדי להוציא מסע מוצלח יש צורך לבנות תוכנית הכנה

*מנהלת בית ספר בית אקשטיין בכפר מלל.

שלהם במהלך המסע והתמודדו עם האתגרים האישיים שלהם בדרך מופלאה ומעוררת השראה. בנוסף, תלמידים רבים שיתפו כי הם גילו הלכה למעשה כי טמונים בהם הרבה כוחות פנימיים, תחושות הביטחון והמסוגלות שלהם עלו וחזקה בהם האמונה האישית ביכולתם להתמודד טוב יותר ממה שהם חשבו.

מתנדבים בגינה קהילתית באשקלון, צילום: אורטל ברנר

המסע בנוי כך שהוא משלב עולם תוכן עשיר עם עולם

רגשי מעמיק. עובדה זו זימנה שיחות עומק ושאלות שאלות בנושאים חשובים הרלוונטיים לעולמם של התלמידים. ניכר כי רמת השיתופיות והפתיחות, הערכים והרגש, עולה ממעגל למעגל. אני מאמינה כי יציאה חוץ בית ספרית ארוכת טווח ואינטנסיבית כזו מזמנת למידה אמיתית על זהות, על היסטוריה, על מורשת ועל יהדות. ונוגעת ברבדים מגוונים וחשובים בחברה הישראלית. החיבור לשטח, לאדמה, ההליכה במסלולים השונים, המפגש עם אוכלוסיות שונות בחברה הישראלית - כל אלו מחזקים ומלמדים הלכה למעשה ערכים חינוכיים חשובים של הכרת הארץ, אהבת הארץ ואהבת האדם.

סופשבוע במסע, אכסניית רבין, צילום: בית אקשטיין

החוויה של התלמידים מהמסע הייתה מעצימה, מצמיחה ובלתי נשכחת. טרם היציאה, הציב כל תלמיד לעצמו מטרה אישית לצד מטרה קבוצתית. תלמידים שחששו לישון מחוץ לבית, שלא הרבו להשמיע את קולם, שהיה להם קושי ליצור חברויות העידו כי יצאו מאזור הנוחות שלהם במהלך המסע והתמודדו עם האתגרים האישיים שלהם בדרך מופלאה ומעוררת השראה.

משובשת וחסרת ודאות של גל הקורונה האחרון. המסע קוצר ביום אחד, ועל אף זאת, שמחנו כי למרות הכול המסע אכן יצא לפועל! היינו מאושרים נוכח העובדה שכל הנוגעים בדבר ראו את החשיבות שביציאה למסע דווקא בתקופה מורכבת ועשו כל שביכולתם לאפשר את קיומו של המסע.

בוקר ראשון במסע, צילום: אורטל ברנר

יצאנו למסע בסוף חודש ינואר. בתחילת פברואר האחרון, חזרו לראשונה תלמידי בית אקשטיין כפר מל"ל, בהתרגשות גדולה, מהמסע הישראלי. לאחר כמה מפגשי עיבוד עם התלמידים ועם הצוות, אני שמחה לשתף כי מסע זה יצר חוויית הצלחה משמעותית בבית ספרנו - לתלמידים ולאנשי צוות כאחד.

החוויה של התלמידים מהמסע הייתה מעצימה, מצמיחה ובלתי נשכחת. טרם היציאה, הציב כל תלמיד לעצמו מטרה אישית לצד מטרה קבוצתית. תלמידים שחששו לישון מחוץ לבית, שלא הרבו להשמיע את קולם, שהיה להם קושי ליצור חברויות העידו כי יצאו מאזור הנוחות

ניכר כי צוות המורים ואנשי החינוך שליוו את המסע חוו חוויה לא פחות עוצמתית ומשמעותית מהתלמידים. מרבית המורים אשר ליוו את התלמידים מכירים אותם עוד מהיותם תלמידים בכיתה ז', אך למסע שכזה כוח לאפשר לראות את התהליך החינוכי מעוד זוויות, להתרגש איתם, לתמוך בהם, להקשיב להם, ללמוד מהם ולעבור עימם את המסע

ברמה הקבוצתית, אין ספק כי המסע ליכד וחיזק את הקשרים החברתיים בין התלמידים השונים ובכך הרחיב את מעגל החברים של כל תלמיד ותלמידה. תלמידים רבים שיתפו שהאינטנסיביות של המסע והשיתופים במעגלים השונים אפשרו להם להיפתח לתלמידים חדשים, ליצור חברויות חדשות אשר לא מתאפשר ליצור אותן ביומיום בבית הספר. אנחנו כבר מרגישים כי הם חזרו אחרת לבית הספר וכי המסע היה עוד כלי גיבושי לשכבה ובזכותו היא סיימה את השנה הרבה יותר מלוכדת ומחוברת.

ניכר כי צוות המורים ואנשי החינוך שליוו את המסע חוו חוויה לא פחות עוצמתית ומשמעותית מהתלמידים. מרבית המורים אשר ליוו את התלמידים מכירים אותם עוד מהיותם תלמידים בכיתה ז', אך למסע שכזה כוח לאפשר לראות את התהליך החינוכי מעוד זוויות, להתרגש איתם, לתמוך בהם, להקשיב להם, ללמוד מהם ולעבור עימם את המסע. אין ספק כי מחנכים אשר מלווים את המסע מתחילתו ועד סופו זוכים לשעות חינוך רבות ומשמעותיות בפלטפורמה שהיא שונה מהשגרה בבית הספר, וכמו כן זוכים לחיזוק הקשר החשוב שבין מחנך לתלמידים. במילים אחרות, מדובר בשיקוף חשוב ומרגש לעשייה החינוכית היומיומית.

אפשר וחשוב להפיק מהמסע מסקנות ורעיונות ולהמשיך לשמר ולפתח אותם במרחב הבית ספרי ברבדים שונים. אני ממליצה בחום למחנכים ולמחנכות להצטרף למסע כזה ולבחור להתמסר במעגלים ובשיתוף החוויה של להיות, פשוטו כמשמעו, היא המעוררת באנשי הצוות

תחושה חווייתית ומלמדת. כמו כן, אני ממליצה לא לפסוח על תהליך הכנה קפדני, ארוך טווח ומותאם, עם התלמידים ועם צוות בית הספר. לתהליך ההכנה יש ערך מוסף משמעותי ויש לו חלק גדול בהצלחת המסע. אין לנו ספק כי היציאה למסע זה פתחה לפנינו דלת לאבן דרך משמעותית נוספת במסע ההתבגרות, החברתי, הרגשי, הלימודי, החינוכי והערכי של התלמידים שלנו. אני מלאת הוקרה והערכה על הזכות הגדולה שניתנה לנו ומקווה כי תלמידינו ותלמידים נוספים מהחינוך המיוחד ישתתפו במסעות מעין אלו.

"תמונת מחזור", מסע ישראלי תשפ"ב, צילום: בית אקשטיין

התחלה חדשה - גבוה בשתי רגליים על הקרקע

ערן גלזר*

צילום: המרכז הארצי לפיתוח מנהיגות אריאל

מ' מטפסת ונעצרת. נותרו לה שלוש מטרים מתוך שבעה עשר. היא מראה סימני שבירה ומסמנת שהיא רוצה לרדת. ואז נעמדת ג' חברתה מתחת למתקן ומתחילה לצעוק ולעודד אותה. שני חברים נוספים מצטרפים, והקולות מהדהדים בסביבה הקרובה. "דוואי, דוואי", תמשיכי, אל תוותרי. מ' מביטה אליהם, מסתובבת וממשיכה לטפס. אחרי שתי דקות היא ניצבת על המשטח בשיא הגובה. אין גאה ממנה.

הפעילות היא של קבוצה מכפר נוער. למעלה משלושים נערות ונערים. רובם הגיעו לישראל רק בשבועות האחרונים אחרי שנמלטו מאוקראינה בעיצומה של המלחמה שרוסיה פתחה בה.

בחודש אפריל 2022, הגיעה פנייה למרכז הארצי לפיתוח מנהיגות אריאל מכפר נוער בדרום הארץ. רכז השכבה רצה לברר אם יש אפשרות

שתלמידי הכפר יגיעו למרכז. "הקליטה שלהם בארץ מורכבת, ואנחנו רוצים לארגן אירוע מיוחד של גיבוש והתמודדות עם אתגרים", הייתה לשון הפנייה. לרכז היכרות מוקדמת עם המרכז באריאל ולכן ידע שחוויה כזאת תתרום מאוד להתחלה של תלמידיו.

הרגשנו שהפנייה נושאת מסר משמעותי במיוחד בשבילנו. מדובר בתלמידים שעלו ללא הוריהם לישראל, המצויים עדיין בהשפעת הימים הקשים והאירועים שמהם נמלטו לפני כמה שבועות. ברור היה לנו שנקבל על עצמנו את המשימה. היה עלינו לארגן ימי פעילות מיוחדים שישולבו בהם מתקני גובה ופעילות בגובה נמוך. כך נוכל לאפשר היכרות טובה שלהם את עצמם וטעימה שלהם מהתמודדות עם אתגרים אישיים וקבוצתיים שאנחנו רואים בהם חלק מההווה הישראלית.

בקי¹, מדריכה במרכז שעלתה מחבר העמים בילדותה,

*מנהל המרכז הארצי לפיתוח מנהיגות באריאל. מכהן בתפקיד יושב ראש התאחדות הצופים והצופות בישראל (בהתנדבות). בעבר ריכז פרויקטים במועצת תנועות הנוער בישראל. 'בקי קצנבלוגן היא מדריכה במרכז הארצי לפיתוח מנהיגות אריאל. בקי כתבה עבודת מחקר בלימודיה בחוג לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה באוניברסיטת אריאל בנושא "חוויות העקירה של הפליטים האוקראיניים לצד ההסתגלות בישראל". תודה לבקי על השיתוף בחוויותיה מהדרכת הקבוצות.

בתרגיל ההיכרות שאנחנו עושים לפני כל פעילות, הסתבר לנו שזו הזדמנות ראשונה לחלק לא קטן מהתלמידים להכיר את חבריהם מעבר להיכרות מוקדמת של שמותיהם. התרגיל, שנמשך בדרך כלל כמחצית השעה, התארך כמעט לשעה מלאה, כאשר כל תלמיד סיפר משהו על עצמו ואחרים שאלו אותו שאלות. המוטו שמלווה אותנו בפעילות במרכז הוא "שמעתי - ושכחתי, ראיתי - וזכרתי, עשיתי - והבנתי."

תיארה את המפגש עם אחת הקבוצות: "מיד בהתחלה ראינו שלא מדובר בקבוצה רגילה. הם היו מאד מנומסים. לא כמו הישראלים הוותיקים שבטוחים שהכול מגיע להם. ישבו בשקט באוהל והקשיבו להנחיות שהעברנו. דיברתי איתם ברוסית והיה להם מאוד נוח עם החיבור המידי ביננו."

צילום: המרכז הארצי לפיתוח מנהיגות אריאל

לאמונה גם דרך העלאת דוגמות ועקרונות ממורשת התנ"ך. כך, למשל, דוד (לימים, דוד המלך) שהגיע כנער רועה צאן לשדה הקרב ובחר לא לקחת שריון וחרב אלא להישען על הכלים הבסיסיים שהיו טבעיים לו. למעשה, נשען דוד על משאבים שהכיר ועל האמונה שבערה בו. בעלייה למתקן, המשתתף בוחן את יכולותיו ואת האמון שהוא נותן בעצמו ובשותפיו לקבוצה. המשימה מאפשרת למשתתפים לבחון את עצמם ולחזק את זהותם האישית כאשר הם מתמודדים עם קושי ומתגברים עליו.

צילום: המרכז הארצי לפיתוח מנהיגות אריאל

פעלנו עם הקבוצות במתקנים שבהם התקשורת בין המדריכים לקבוצה מצומצמת וההנחיות ברורות מאוד. המדריכים האחרים דיברו עם הקבוצות שלהם באנגלית, ומרבית התלמידים הבינו. כשהיו בעיות תקשורת, סייע הצוות מכפר הנוער בתרגום.

בשיחות הסיכום והעיבוד שלאחר הפעילות במתקנים, ציין אחד התלמידים שזו הייתה חוויה חדשה בשבילו. הוא התמודד עם משימה, עם אתגר, ובהתחלה חשב שאין לו סיכוי להצליח. המדריך היה צמוד אליו ולא נתן לו להישבר, וזאת מערכת יחסים חדשה שלא הכיר קודם לכן בינו לבין איש צוות שאינו מכיר.

אחד המדריכים מצוות כפר הנוער אמר שהבחירה בפעילות זאת התגלתה כמתאימה מאוד לקבוצה. זו ממש יציאה מהשגרה, וכל אחד יכול לקבוע לעצמו מטרה ולעמוד בה או לפחות לנסות. הוא ציין שיוכלו לחזור ולהזכיר אירועים שחוו במרכז כשישוחחו עם התלמידים בהמשך ויוכלו לתת דוגמות כיצד ביצעו יחד משימה שדרשה שיתוף פעולה וכיצד טיפסו למעלה וביצעו את "קפיצת האמונה" - גם נערות ונערים שחששו ממנה מאוד.

"קפיצת האמונה" מחברת את המשתתפים לאחד העקרונות המנחים של המרכז: חיבור אישי וקבוצתי

במרכז הארצי לפיתוח מנהיגות, אימצנו לפרויקט את השם "התחלה חדשה". אנחנו מאמינים שבפעילות אצלנו, הנערות והנערים לומדים להכיר את חבריהם,

...**"ראינו כמה זה מחבר ביניהם. ההתמודדות הייתה עם אתגר של ביצוע משימה לא פשוטה. לא רק הביצוע עצמו היה מיוחד, גם העידוד והקריאות למי שעל המתקנים"**

כאשר מתארים למשתתפים את דוד הנער שעומד לבדו אל מול גולית הענק ומוצא את הדרך להביס אותו. לפעמים המציאות מסובכת ולעיתים התקשורת מורכבת. כך כשבאה קבוצה שמרבית משתתפיה דוברי רוסית בעיקר. המדריכים שלנו יודעים להסתדר עם מעט מילים ובהרבה דוגמה אישית והדגמות שמחליפות את הדיבורים.

לעיתים, ללא מילים מתקבלות הבנה מלאה של ההתמודדות, הצלחה וגאווה. כך תיארה בקי את המסלול שעשתה אחת התלמידות: "נערה אחת אמרה: אני מחפשת את עצמי ואני לא בתקופה טובה. טיפסה למעלה וכשהגיעה למשטח העליון הרימה בשמחה את שתי ידיה באוויר והביטה בנוף. כשירדה, באה לחבק את המדריכה. ללא מילים."

"לך עליו עלה עליו עכשיו..." כתב אהוד בנאי בהמשך השיר "יוצא לאור".

אנחנו רואים בהפעלתם של נערות ונערים שהגיעו לאחרונה לישראל מאוקראינה זכות של ממש. נענינו ונמשיך להוביל בשמחה פעילויות שתהיינה אבן דרך במסע הציוני של נערות ונערים שהגיעו לישראל ושעושים בה את צעדיהם הראשונים.

צילום: המרכז הארצי לפיתוח מנהיגות אריאל

המפגש עם אתגרי המרכז לפיתוח מנהיגות ראוי שיהיה חוויה משמעותית. יצירת קשר נכון עם הנערים והנערות, עידוד, חיזוק וליווי בביצוע המשימה יספקו בסיס איתן להצלחה ולתחושת סיפוק, להיכרות משמעותית עם חבריהם ועם צוות המדריכים בכפר הנוער וצעד נוסף בחיבור להוויה הישראלית, שתהיה יום אחד לחלק מההוויה שלהם.

לו יהי

את מדריכיהם ובמיוחד את עצמם. לצד ההיכרות, הם לומדים על יכולותיהם האישיות ועל היכולת להאמין בחבריהם (לסמוך עליהם). זה שלב משמעותי בפעילות במרכז: ההכרה בעובדה שאתה יכול לסמוך על חבריך במהלך התנסות אתגרית לא פשוטה וההיכרות שלך עם יכולותיך בפעילות שאינה חלק משגרת יומך. הנערות והנערים מתבקשים להציב לעצמם מטרה ולהתקדם אליה. כך כשהם מטפסים לבדם וכך כשהם עוברים מנקודה לנקודה על מתקן גובה עם חבריהם ובשיתוף פעולה מלא איתם.

בקי תיארה בהתלהבות את ההצלחה של הפעילות: "בעיניי זה היה רעיון מדהים. ראינו כמה זה מחבר ביניהם. ההתמודדות הייתה עם אתגר של ביצוע משימה לא פשוטה. לא רק הביצוע עצמו היה מיוחד, גם העידוד והקריאות למי שעל המתקנים."

"השביל הזה מתחיל כאן", כתב אהוד בנאי בשירו "יוצא לאור". אין אשליות. לא לנו ולא לצוות בכפר הנוער. המסע בשביל של העלייה לארץ ושל החיבור לחברה הישראלית אינו טיול קליל של בוקר. זה שביל שיש בו מהמורות ואתגרים, משברים וניצחונות קטנים. ואנחנו, במרכז, רוצים להיות אבן דרך. להיות מקום של מתן אפשרות להתחיל בהיכרות מעמיקה עם החברות והחברים. מקום של שבירת תקרת זכוכית אישית. מקום של קבלת החלטה שמתמודדים עם אתגר ועבסיוע של מדריך או מדריכה מתגברים על הפחד ועולים מעלה.

בתרגיל ההיכרות שאנחנו עושים לפני כל פעילות, הסתבר לנו שזו הזדמנות ראשונה לחלק לא קטן מהתלמידים להכיר את חבריהם מעבר להיכרות מוקדמת של שמותיהם. התרגיל, שנמשך בדרך כלל כחצי שעה, התארך כמעט לשעה מלאה, כאשר כל תלמיד סיפר משהו על עצמו ואחרים שאלו אותו שאלות.

המוטו שמלווה אותנו בפעילות במרכז הוא "שמעתי - ושכחתי, ראיתי - וזכרתי, עשיתי - והבנתי". אנחנו רוצים לאפשר למי שמגיע אלינו התנסות מעשית והתמודדות אמיתית.

בקיום הפעילות, ניסינו להתחבר ל"התחלה החדשה" של נערים ונערות שנמלטו מאימת המלחמה ושנמנסים להתרומם ולבנות את חייהם כאן - איתנו, ובמידה קטנה גם בעזרתנו. לתפיסתנו, זה הייעוד שלנו: להיות כתובת למשימה לאומית ולשרת בהגינות את הצורך החברתי והחינוכי שמציבים בפנינו.

היום, לקראת שנה חדשה, ראוי להרהר במשמעות של "התחלה חדשה" לחבריה שנאלצים להיפרד ממשפחותיהם ולהתחבר למציאות מורכבת. "דרך חדשה" באה לידי ביטוי גם בפיתוח אמונה בדרך שבה אנו הולכים, במטרה ובאנשים שסביבנו. כפי שראינו, עקרונות אלה באים היטב לידי ביטוי ב"קפיצת האמונה",

להנגיש את ההכנות לקראת טיול משפחתי

רוני פארן*

מאלבום המשפחה. צילום: עמותת לטם

כבר הרבה זמן שאתם רוצים לצאת לטיול כל המשפחה יחד. סוף כל סוף הגיע היום המיוחל, ואתם מארגנים תיק, מארגנים ארוחת בוקר, מארגנים את הילדים ויוצאים לדרך. נכון, בין לבין היה גם קצת בכי, ואולי קצת לחץ, אבל הי - אתם בדרך, עשיתם את זה!

בילדותו כאשר היה בן שמונה. רז, שגדל במרחבים מגיל צעיר, אוהב מאוד את היציאה החוצה, ומאז התאונה התמודד בדרכים שונות עם המגבלה שלו:

בעשרים השנה האחרונות יצאתי עם המשפחה לחופשה אולי פעמיים או שלוש, ובאחת הפעמים אפילו הייתי צריך לחתוך באמצע בשביל להתאשפז. התחושה היא שלפעמים עדיף להישאר בבית מאשר להתעסק עם כל הכאב ראש הזה.

אם זאת יציאה לבית מלון - כמובן שצריך לבדוק שהוא נגיש. אני מתנייד עם רכב נכים גדול וצריך לוודא שיש לו חניה נוחה... וכמובן שצריך להזמין חדר בנפרד בשבילי ובשביל המטפלים הזרים. בסך הכול זו לא תחושה שאני מתפנק בחופשה - אלא להפך.

יציאה לטיול בחוץ יכולה להיות אפילו עוד יותר מורכבת ומצריכה הרבה תכנון והכנות מקדימות. צריך להתכונן מראש על יום מסוים ושעות מסוימות, למצוא מסלול נגיש, להתארגן ולבדוק מראש שיש חניה גדולה להחנות בה את הרכב. אנחנו מבררים מראש באינטרנט וגם דרך חברים עם מוגבלות שהכי טוב לשאול אותם. לפעמים עושים אפילו סיור הכנה ואחד ההורים נוסע כדי לראות אם המקום מתאים.

שני המטפלים וההורים צריכים להגיע ולהתכונן שעתים קודם - לארגן ציוד רפואי, לחשוב על מקרי

אבל מה אם תגיעו ותגלו שהרכב שלכם לא יכול לעבור ולהגיע לתחילת המסלול? ומה אם תגלו ששכחתם בבית את המטען של כיסא הגלגלים או אולי את מכונת ההנשמה הרזרבית? ומה אם, ומה אם...? כל כך הרבה "אם" ו"אבל" יש לפני טיול ובמהלכו למשפחה מיוחדת, משפחה שאחד מבניה מתמודד עם קושי פיזי, בריאותי, קוגניטיבי או כל צורך מיוחד אחר. מה אז? איך מצליחים בכל זאת לצאת לטיול וליהנות ואילו הכנות הדבר מצריך?

בכתבה זו, ננסה להנגיש את חוויית היציאה לטיול של משפחה מיוחדת ולהעניק טיפים שונים - זאת מתוך סיפורם האישי של אנשים המתמודדים עם מגבלה.

את רז רוטמן, בן המושבה יקנעם, אני מכירה כבר המון שנים ותמיד המפגש איתו לבבי ופתוח, מפגש שמשאיר אותי משתאה. רז, בן 28, מורה דרך במקצועו, מתנייד בכיסא גלגלים ממונע, משותק ומונעם בעקבות תאונת דרכים שעבר

רכות פרויקטים במרכז נגייש להכיר של עמותת לטם.

»»

בעשרים השנה האחרונות יצאתי עם המשפחה לחופשה אולי פעמיים או שלוש, ובאחת הפעמים אפילו הייתי צריך לחתוך באמצע בשביל להתאשפז. התחושה היא שלפעמים עדיף להישאר בבית מאשר להתעסק עם כל הכאב ראש הזה.

««

חירום אפשריים, למצוא תקע חשמל בשביל כיסא הגלגלים. באחת הפעמים באמצע הטיול, מכונת הנשמה קיבלה מכה והפסיקה לעבוד, ומצאתי את עצמי ללא אוויר במשך חצי שעה עד שהגענו לתחנת דלק - לכן צריך לחשוב מראש גם על מכונת הנשמה רזרבית. לפעמים יש בעיות ויסות של חום וקור - אני יכול להרגיש שאני חוטף מכת חום ואז צריך לחזור מיד לרכב או הביתה ולקצר לכולם את הטיול.

טיול בנחל השופט מאלבום המשפחה. צילום: עמותת לטם

אסתי, אימא של רוז, הוסיפה: יציאה לחופשה למשפחה עם מוגבלות זה פרויקט שצריך להתכונן אליו נפשית, ארגונית וכלכלית.

קודם כול צריך להכין לפני כן את בני המשפחה והילדים האחרים - יש מקומות שנצטרך יותר סבלנות, יש מקומות שנצטרך להתאים את עצמנו למוגבלות של רוז - הליכה יותר איטית, המתנה בזמן שהוא יורד מהרכב וכשמארגנים את הציוד שלו. הילדים הבריאים לומדים עם השנים להתאים את עצמם לילד הנכה. לפעמים צריך להתפצל, הורה אחד הולך עם הילד הנכה והמטפל הזר, וההורה השני מעסיק את שאר הילדים. בטיולים שנתיים בבית הספר רוז היה מצטרף לחלק מהיום למקומות שהרכב שלו יכול להגיע - למשל בטיול בנגב הוא הצטרף לצריף בן גוריון.

הפציעה מאוד הגבילה את רוז ואותנו כמשפחה, ומנעה ממנו הרבה חוויות שלפני כן הוא מאוד אהב. הילד עם הצרכים המיוחדים הוא חלק מהמשפחה ומגיע לו לטייל, בין אם לבד, עם בני המשפחה, או עם הכיתה. חשוב גם לדעת מתי להתפצל כדי לא למנוע מהילדים האחרים את חוויות הילדות החשובות האלו. כל טיול כזה מצריך ישיבה של יומיים שלושה כדי לתכנן את הטיול, לבדוק נגישות, לינה, סוג הטיול ומזג האוויר.

אישה נוספת שנפגשתי איתה היא לילי גלדווין, גם היא מהמושבה יקנעם. אישה לבבית ונעימה אשר מתמודדת עם קושי אחר לגמרי.

טיול בהר געש מעל משמר העמק. צילום: אלבום משפחתי.

לילי גילתה בגיל 28 שהיא חולה במחלת עיניים גנטית נדירה, שגורמת לאורך השנים לצמצום שדה הראייה ולעיתים גם לעיוורון מוחלט. באותו זמן, היו לילי כבר שני ילדים, והיא הייתה במהלך לימודי וטרינריה. אתם יכולים לנחש שהגילוי חולל מהפך בחייה: אט אט, הבינה לילי שהיא צריכה לעשות שינוי בחיים, ולאחר כשנתיים היא עשתה הסבה והלכה ללמוד חינוך מיוחד בהתמחות של עיוורים ולקווי ראייה. היא עבדה כמורה משלבת במשך 15 שנה ובנוסף עסקה בהסברה לצוותים חינוכיים בניסיון להנגיש את החוויה של אדם לקוי ראייה.

עם הזמן, נאלצה לילי לוותר על הנהיגה ברכב, עברה להתנייד בסיוע מקל, וכיום היא מתניידת

מביעה את הצרכים שלי, ואפילו הנכדים מכירים ויודעים איך לעזור ולהנגיש. בארוחות משפחתיות מי שיושב לידי צריך להנגיש את הצלחת ואת מה שיש מסביב. זה מפתח גם למשפחה את היכולת לחיות עם אדם עם מוגבלות.

ביציאה לטיול כולם משתדלים להתחשב ושואלים אם אוכל להשתתף ואם זה מתאים לי. אם יש אנשים שעוזרים ומנגישים - לאדם העיוור אין בכלל בעיה. בטיול אני שואלת הרבה שאלות ומבקשת שיתארו לי איך הדברים נראים, שיתנו לי להריח ולגעת, וכמובן שיגידו אם יש מדרגות וקטעים מאתגרים. תיאור קולי מאוד עוזר.

במקומות שאני מכירה אני יכולה להסתובב לבד, אבל בנסיעה למקומות חדשים צריך לתכנן את המסלול מראש ולדאוג למלווה שיהיה בכל תחנה.

העיקר הוא שכדי להיות עצמאית אני חייבת הנגשה. אני לא רוצה להרגיש חבילה שעוברת ממקום למקום ובין מלווים שונים, ולכן ליווי עם תיאור קולי זה מה שנותן לי תחושה של עצמאות."

כל מגבלה ואתגריה, כל מגבלה ואופייה המיוחד. מסיפורם של רז ולילי למדנו כי היציאה לטבע, על אף המשאבים הרבים שהיא עלולה לדרוש, היא אפשרית - ואף חיונית. משפחה מיוחדת לומדת כיצד לעזור לכלל חבריה, להתאים ולהנגיש, וגם לומדת לדעת מתי אפשר להתפצל ולהעניק לכל אחד את המרחב שלו. אין לשלול מאדם את האפשרות לצאת לטבע, והאחריות לכך אינה יכולה להיות מוטלת רק על בני המשפחה - אלא היא שייכת לכולנו כחברה.

הפציעה מאוד הגבילה את רז
ואותנו כמשפחה, ומנעה ממנו
הרבה חוויות שלפני כן הוא מאוד
אהב. הילד עם הצרכים המיוחדים
הוא חלק מהמשפחה ומגיע לו
לטייל, בין אם לבד, עם בני
המשפחה, או עם הכיתה. חשוב
גם לדעת מתי להתפצל כדי לא
למנוע מהילדים האחרים את
חוויות הילדות החשובות האלו.
כל טיול כזה מצריך ישיבה של
יומיים שלושה כדי לתכנן את
הטיול, לבדוק נגישות, לינה, סוג
הטיול ומזג האוויר.

בעזרת כלב נחיה - "יותר ידידותי בשביל עצמי וגם בשביל הסביבה". כיום יש לילי ארבעה ילדים ותשעה נכדים והיא מנהלת יחידות אירוח בביתה שבמושבה יקנעם.

"כשאתה לא יודע איך להתייחס לאדם עם המוגבלות זה מאוד קשה לדעת האם לגשת או לא, איך לעזור, האם לעשות משהו. הדיבור על כך מאוד עוזר וזה מאוד חשוב. עם המשפחה שלי אני מדברת המון,

נחל השופט, מסלול מונגש צילום: אדיר-מתן אוזן, מתוך אתר פיקיוויקי

איך פותחים טיול

ירון קרבצ'יק*

האיגוד הילמות בהדרכה

ילדי בית ספר ט' בלודז' הטיול שנוי צילום: יד ביד מתוך: אתר פיקנוויקי

הטיול השנתי מזמן שינוי גדול במסגרת שהתלמיד פועל בה: במקום ארבע קירות, יש ארבע רוחות שמיים; במקום כיסא, יש סלע גדול; במקום שיעורים במרווחים קבועים, יש הפסקות שלא ברור מתי יגיעו וכמה זמן יימשכו; ובמקום לסיים את היום בצוהריים, האירוע ממשיך עמוק לתוך הערב והלילה.

חדש, גם בתחילת טיול נפיג חששות, נסביר מה יהיה, נתווה את הפן החברתי של הטיול וכמובן ניתן הוראות והנחיות בטיחות. גם אם נעשתה כבר הכנה בכיתה לקראת הטיול, סביר להניח שהיא נעשתה בסביבה של כיתה ובאותם כלים שבהם אנחנו משתמשים בהוראה ביומיום (מצגת, הרצאה, עבודה בקבוצות וכו'). יש מדריכים שעוזרים לתחנת פתיחה מייד עם הירידה מהאוטובוס, ויש כאלה שמעדיפים להתחיל בקטע הליכה קצר כדי ליצור ניתוק בין שלב הנסיעה לשלב הטיול. כך או כך, אסור לוותר על פתיחה מסודרת של היום. היא יכולה להתבצע על ידי מורה, על ידי מדריך חיצוני או בשילוב של שניהם. לדעתי, פתיחה טובה ליום טיול צריכה להיות מורכבת מארבעה חלקים:

הפגה - התלמידים נמצאים אחרי נסיעה, לעיתים ארוכה. הם זקוקים לחילוף עצמות, בעיקר אם לא פתחנו את היום בקטע הליכה. משחק קצר המשלב תנועה יאפשר לתלמידים לזוז קצת לפני שמתחילים בפעילות פיזית עצימה יותר. בשלב זה, כבר יבלטו כל אלה שחווים סוג של קושי פיזי או רגשי, וראוי לשים לב אליהם ולטפל בהתאם. לטעמי, רצוי להשתמש במשחקים שיש בהם אלמנט מצחיק (לעשות קולות או תנועות מוזרות) כדי ליצור אווירה טובה וכדי לאפשר לתלמידים להשתחרר גם בהיבט הרגשי ולא רק הפיזי. אני מעדיף להימנע

רבים מהתלמידים מתנהגים אחרת בשטח. חלקם מביעים חרדה או חוסר שביעות רצון, אחרים מתלהבים מהאפשרות לא לשבת שעות ארוכות בכיתה, להחליף את הקירות במרחבים פתוחים. יחסי הכוחות בכיתה משתנים מעט וסדר חברתי חדש מתחיל להיווצר. כמחנכים, חשוב שנבין שהקבוצה העומדת לפנינו בתחילת המסלול היא קבוצה חדשה, בעלת מאפיינים שונים במקצת משל זו שאנחנו מכירים בכיתה. התלמידים שלפנינו, גם אם הם מכירים זה את זה מתחילת השנה או משנים קודמות, הם פחות מכירים את חבריהם ואת עצמם כקבוצה מטיילת. השינוי הזה, כמו כל שינוי, מזמן לנו אתגרים וגם הזדמנויות. חשוב להיות מודעים אליהם ולנצל אותם. האווירה שתהיה ביום הטיול הזה תלויה במידה רבה בצורה שבה נפתח את היום. ממש כמו בשיעור ראשון בשנה במקצוע

* מורה ומנחה לשל"ח וידיעת הארץ, חבר צוות הפיתוח באגף של"ח

הנחיות הבטיחות צריכות להינתן לתלמידים כבר לפני הטיול, בשיעור ההכנה. עם זאת, חובה לציין אותן גם לפני היציאה למסלול. אין זה אומר שעכשיו צריך לתת לתלמידים מגילה ארוכה של הנחיות. יש להתמקד בשלוש-ארבע הנחיות מסוימות הרלוונטיות למסלול ולא מעבר לכך

בשלב זה ממשחקים הכוללים תחרות, אך זה עניין של טעם אישי. אם רוצים לקיים תחרות, רצוי שהיא תהיה בין כל הכיתה למשימה, לדוגמה: קפיצה בחבל של כל תלמידי הכיתה יחד או ניסיון להקפיץ כמה שיותר כדורים בלי שייגעו ברצפה. רצוי להימנע ממשחקים שבהם תלמידים נפסלים ונשארים בצד בזמן ששאר תלמידי הכיתה ממשיכים במשחק.

מעגל נעליים, צילום: יקיר דשן

התמצאות במרחב - הגדרה מאיפה באנו ולאן אנחנו הולכים. השימוש במפה כלשהי הוא חובה בעיניי. יותר מדי תלמידים מתחילים יום טיול בלי לדעת אם הם בדרום או בצפון. צריך להציג את הדרך שעשינו, את האזור שבו אנו נמצאים ואת התוכנית להיום ברמה המותאמת לגיל המטיילים. זה מפיג את מרחב הזרות וחוסך חלק (קטן לצערי) מהשאלות שעוד יצוצו בהמשך.

תלמידים בנוף. צילום: מיכה בן יצחק

הוראות בטיחות - הנחיות הבטיחות צריכות להינתן לתלמידים כבר לפני הטיול, בשיעור ההכנה. עם זאת, חובה לציין אותן גם לפני היציאה למסלול. אין זה אומר שעכשיו צריך לתת לתלמידים מגילה ארוכה של הנחיות. יש להתמקד בשלוש-ארבע הנחיות מסוימות הרלוונטיות למסלול ולא מעבר לכך. הוראות בטיחות נוספות ניתן לתלמידים בנקודות רלוונטיות במסלול, לדוגמה: לפני ירידה מסוכנת או לפני מעבר כביש. אין לתת הוראות בטיחות באוטובוס!!

משימה להמשך - תלמיד פעיל הוא תלמיד מעורב יותר ונוטה להפריע פחות. כדאי לתת לתלמידים משימה כלשהי שתעסיק אותם במהלך ההליכה. זאת יכולה להיות חידה לחשוב עליה, משהו לחפש בנוף (לדוגמה: לעקוב אחר סימוני השבילים או למצוא צמח מסוים) או סתם נושא להרהר בו. אפשרות אחרת היא משימה חברתית: אפשר להפעיל את התלמידים במשחק דרך במהלך המסלול או להנחות אותם לאסוף מידע מחברים במהלך המסלול בעזרת פתקים או בעזרת שאלות מנחות.

אולי נראה לכם שתחנת הפתיחה אורכת זמן ועמוסה, אך אפשר להתייחס לכל מרכיביה בפחות מעשר דקות. אין בה הזמנה ל"חפירה", אלא נגיעה בכמה נקודות משמעותיות. אם מדריך חיצוני מדריך את הטיול, רצוי לבצע איתו תיאום ציפיות ולוודא שלפחות רוב המרכיבים של תחנת הפתיחה אכן קיימים.

כמו שאין הזדמנות שנייה לרושם ראשוני, כך ויתור על תחנת הפתיחה עלול לפגום בחוויית הטיול. לעומת זאת, פתיחה מוצלחת יכולה לתת רוח גבית טובה לכל היום ולהעניק לתלמידים חוויה מוצלחת ומעשרה.

מעגל שלי"ח, צילום: יקיר דשן

לחשב מסלול מחדש

אייל ניומן*

מיומנויות השדה

לפני שנים מספר, הוזמנתי לפגישה ולאיומן עם אנשי צוות בכיר באוניברסיטת טוקיו. המפגש התקיים ביום שבת, וכיוון שאני שומר שבת, תכננתי ללכת ברגל מבית חב"ד שבו לנתי עד לאוניברסיטה. לא בדקתי מה המרחק מבית חב"ד לאוניברסיטה (אולי בשל ביטחון עצמי מופרז), הערכתי שאלך שניים שלושה קילומטרים לכל היותר עד לאוניברסיטה.

מפה טופוגרפית ומצפן, צילום: אייל ניומן

ומכין "סיפור דרך" המציין את כל מה שנמצא במסלול הניווט וזוכר אותו בעל פה. כתבתי "סיפור דרך" ארוך והיתולי על המסלול שהיה עלי לצעוד בו ושיננתי את כולו. לאחר חמש שעות של הליכה רצופה ושל שוטטות ברחובות טוקיו, צלחה דרכי והגעתי ליעד בזמן הנדרש לפגישה.

עוצרים להתאים מפה לשטח, צילום: אייל ניומן

כשהגעתי בצוהרי יום שישי לטוקיו, הסתברה לי גודל הטעות. מדובר היה בהליכה של 18 קילומטרים במטרופולין הגדול בעולם (35 מיליון תושבים)! חמורה מכך הייתה העובדה שלא יכולתי לקחת מפה או כל אמצעי דיגיטלי לניווט בשל קדושת השבת. היה עלי לנווט 18 קילומטר בעיר עצומה בגודלה, ברחובות חסרי שילוט באנגלית. באותם רגעים, שקלתי לבטל את הפגישה. חוסר הנעימות נוכח ההכנות של אנשי סגל האוניברסיטה הוא שגרם לי לא לבטל. אז מה עשיתי בסופו של דבר, תשאלו אתם הקוראים? עשיתי כפי שהיה עושה כל מפקד בצה"ל שהיה בקורס ניווט: פותח מפה

* מורה לשל"ח וידיעת הארץ, מדריך הישרדות ושדאות בצה"ל ובמשרד החינוך

של מפקדים בצה"ל בתחום הניווט, אני יכול להעיד שהמערכת הצבאית מודעת היטב לחשיבות שבלימוד ובתרגול מיומנות הניווט. תרגול המקנה פיתוח יכולת לתכנן יציאה לשטח, להבין את השטח, לדעת מאין באת ולאן אתה הולך. ובכלל - הניווט מעודד הובלה ומנהיגות, קבלת החלטות והתמודדות איתן.

למעשה, בפעולת הניווט יש חוויה יסודית ובסיסית של אדם הבוחר לצאת אל הלא נודע ולהתמודד. לעיתים יאלץ להתמודד עם טעויות, לעיתים עם התברברויות בשטח, אך הדבר היפה בניווט הוא שבכל המקרים ועל אף כל החששות, הנווט מגיע בסופו של דבר לנקודה כלשהי. אומנם לא תמיד ליעד שאליו ביקש להגיע, אבל גם זו יכולה להיות חוויה משמעותית ומלמדת (ראו למשל את המקרה של קולומבוס). בכל אופן, התמודדות וקבלת החלטות הן בלתי נמנעות, מוחשיות מאוד ובונות רובד נוסף של עצמאות ושל יכולת קבלת החלטות בתנאי שטח. מחקרים רבים מראים שאנשים המנווטים ומטיילים בטבע הם לרוב אנשים בריאים המצליחים להתמודד טוב יותר עם אתגרים. תחום הניווט הוא רחב ויש בו קטגוריות שונות המאפשרות למגוון גדול של אוכלוסיות לקחת חלק בפעילות.

ניווט ספורטיבי

ניווט ספורטיבי מיועד לאוהבי פעילות ספורטיבית. זהו ענף ספורט עממי או תחרותי המשלב ניווט באמצעות מפה ומצפן עם ריצת שטח. על גבי המפה שהמתחרים בענף זה מקבלים, מסומנות כמה תחנות ביקורת שבהן יש לעבור על פי סדר מסוים בזמן הקצר ביותר. ענף ספורט זה נפוץ במיוחד בארצות סקנדינביה ונחשב שם כספורט לאומי. בישראל, קיימים מועדונים בית ספריים של משרד החינוך המשתתפים בתחרויות.

תדריך לפני יציאה לניווט, צילום: אייל ניזמן

כל אדם העוסק במיומנויות הניווט ובלמידה רוכש למעשה מסוגלות עצמית לנוע ממקום למקום בבטחה באזורים שונים ובמקומות שמעולם לא ביקר בהם. בנוסף, ואולי חשוב יותר, יכולת זאת מקנה לאדם המנווט הכרה וביטחון בכך שהוא מסוגל להוביל את עצמו מנקודה אחת לנקודה הבאה ללא אמצעים טכנולוגיים דיגיטליים, אלא על סמך ניתוח פני השטח, על סמך בחירת מסלול ההליכה ועל סמך ביטחון בביצוע משימת ההליכה

אז מה זה בכלל ניווט? ניווט הוא פעילות שבה יש למצוא תוואי, דרך להגיע מנקודה אחת אל נקודה אחרת. כיום קיימים תחומי ניווט שונים, כגון: ניווט ימי, ניווט טופוגרפי, ניווט עירוני, ניווט ספורטיבי ועוד.

אם בעבר השתמשו המנווטים אך ורק במפות, היום מקובל מאוד שימוש באמצעים שונים וטכנולוגיים כדי לנווט. קיימות כמה אפליקציות אשר נכנסו לחיינו ונהיו לחלק בלתי נפרד מהניווט היומי שלנו, כדוגמת "ווזיז", "עמוד ענן" ועוד. מטרתן, כאמור, לעזור לנו לבצע את הניווט מקודה אחת לאחרת. השימוש שלנו באפליקציות אלו גורם לכך שהמיומנות הבסיסית והמקובלת של ניווט בעזרת מפה או שינון של מסלול הולכת ונעלמת ואנו נהיים תלויים יותר

ויותר באפליקציה. האפליקציות התיינה רלוונטיות כל עוד יש לנו סוללה במכשיר וקליטה ויכולו לשמש תחליף סביר למפה ולמצפן, כלי העזר הבסיסיים המקובלים בניווט בשטח.

כל אדם העוסק במיומנויות הניווט ובלמידה רוכש למעשה מסוגלות עצמית לנוע ממקום למקום בבטחה באזורים שונים ובמקומות שמעולם לא ביקר בהם. בנוסף, ואולי חשוב יותר, יכולת זאת מקנה לאדם המנווט הכרה וביטחון בכך שהוא מסוגל להוביל את עצמו מנקודה אחת לנקודה הבאה ללא אמצעים טכנולוגיים דיגיטליים, אלא על סמך ניתוח פני השטח, על סמך בחירת מסלול ההליכה ועל סמך ביטחון בביצוע משימת ההליכה. דברים אלו נראים אולי טריוויאליים, אבל כאחד האמון על הכשרה

קיים מגוון רב של אפשרויות תרגול בנושא ניווטים. כל אדם, בהתאם ליכולותיו ולידיעותיו בתחום, יכול לאתגר את עצמו. עם זאת, לא אסיים את פינתנו בלא כלום!

לפניכם תרגילים מספר בהתאם לרמה של הנווטים:

לקבוצה של תלמידים צעירים - יש לחלק את הקבוצה לחוליות. כל חוליה תטמין מעטפה במקום מסוים ביישוב שבו רוצים ללמד את יסודות הניווט ולאחר מכן תשרטט מפה שתוביל קבוצה אחרת לנקודה שבה המעטפה הוטמנה. לאחר הניווט, חשוב לציין את הנקודות שסייעו להגיע ליעד בקלות או שעיכבו את ההגעה.

למתחילים - יציאה לשטח והתאמת המפה לשטח בזיהוי פרטי נוף ובאומדן מרחקים.

למתקדמים - ניווט במקטע או במסלול על בסיס תרגול הזיכרון וסיפור דרך בעל פה (מעוניינים ברף אתגר גבוה? מוזמנים לנסות זאת באזור הררי בארץ שעוד לא טיילתם בו).

ניווט המבוסס על שימוש במפה טופוגרפית המתארת את פני השטח, את התבליט (הר, שלוחה, גיא וכו') ואף את פרטי התכסית שעל פני השטח (צומח, מבנים וכו'). לניווט הטופוגרפי צרכנים שונים, כגון: מטיילים טראקרים, יחידות צבאיות, סיירים העוסקים בדיעת הארץ וכל אוהבי הארץ, הכרת הארץ וידיעתה דרך הרגליים. כאדם שאחז מפה במהלך מסע בשביל ישראל או בניווט צבאי בנגב, אני יכול להעיד כי ברגעים קשים ובקטעים של חוסר ביטחון, זה מעודד מאוד לעצור לשנייה ולהירגע תחת צלו של עץ כשהרוח מלטפת, לשתות מים ואז להצליח לחבר בין המידע שהמפה מספקת לבין הנגלה לנו בשטח. חוויות קטנות אלה יוצרות חיבור מיוחד בין אדם למקום, חיבור שיוצר קשר אישי ואינטימי בין אדם לארץ, לקרקע ולנוף. למעשה, כבוגר חוגי סיירות, אני יודע שניווט קצר יכול להיות חוויה מחברת בין אדם למקום לעיתים יותר מאשר סיור ארוך ומפורט. ניווט טופוגרפי נלמד במסגרות שונות, כגון: תנועות נוער, של"ח, חוגי סיור וכמובן בצה"ל בקורסי פיקוד וביחידות מיוחדות.

בהצלחה!

תדרוך במהלך ניווט, צילום: אייל ניומן

בוסתן ספרדי בארץ לעולם לא

איתי פלינט*

בזווית אחרת

בשכונת אוהל משה בירושלים, סמוך לעץ התות שהשיל את עליו לקראת החורף הקרב ובא. פתאום חזרנו לשגרה ויצאנו החוצה, פתאום פגשתי את חסרות הבית וחסרי הבית ושאלתי את עצמי איפה היו לאורך התקופה האחרונה ומי דאג שיאכלו, שיתחסנו או שיטופלו במקרה שחלילה חלו. שאלתי את דיוויד, שכבר שנים ישן על ספסל, מה שלומו. בפעם האחרונה שדיברנו זה היה על כך שעיריית ירושלים שמה ברזל באמצע הספסל שיהיה כידית ובעיקר כדי להרוס את המיטה של דיוויד ושל חבריו. דיוויד, כהרגלו, ענה לי בחיוך ענק: "אחי, ירושלים, הכול כאן בית אחד, שכנים טובים דאגו לנו, ואנחנו דאגנו לחתולים, ורק הרעש היה חסר." סיימנו את השיחה בחיבוק גדול וקבענו לחמוס בשבוע הבא.

דיוויד יצא מהגן לבקר חבר, ופתאום הופיעה לה קבוצה רועשת ובראשה מדריכה, והיא - בהתלהבות של אחרי חודשים בבית - הסבירה על הבוסתן הספרדי, על יצחק נבון וכמובן, איך לא, על יוסי בנאי, על סימון ומואיז הקטן.

"היי איתי, מה קורה? לא ראיתי אותך שנים..."

"בוא, סיימת י"ב שנה שעברה - שנים זה לא."

"תגיד, אתה עדיין בבית ספר?"

"ברור, אני פיטר פן בארץ לעולם לא - לא מתבגר ונשאר בבית ספר כל החיים."

רבים מאיתנו נתקלים בבושי מעין זה במשך שנות עבודתנו בשל"ח. המחשבה שאם סיימתי תיכון אז גם המורה שלי סיים היא תוצר של חוסר מחשבה לרגע ותוצר של רצון כן שתעזוב את ההוראה ובעיקר ניסיון לפתח שיחה אחרי שלא נפגשנו "שנים".

אחד הדברים המדהימים שיש לנו הזכות להיות חלק ממנו הוא השילוב בין תהליכי הטבע לבין עבודת החינוך והמפגש בין תהליכים אלו כמשל לחיים עצמם.

לפני שנתיים, בין סגר לכתר קורונה, מצאתי את עצמי כעובד חיוני בגן עץ התות, הבוסתן הספרדי

* מורה ומנחה לשל"ח במחוז ירושלים.

ברור, אני פיטר פן בארץ לעולם
לא - לא מתבגר ונשאר בבית
ספר כל החיים...

לא יודעת מה יותר.
משהו אחר...

ברור, אני פיטר פן בארץ לעולם לא - לא מתבגר
ונשאר בבית ספר כל החיים...

התלמיד נקרע מצחוק וסיפר לי שבדיוק ראה את
ההצגה עם אחותו אז יש לו מושג במה מדובר. לפני
שנפרדנו, שאלתי: "מה איתך? איפה אתה היום?"
"עוד שנייה מתגייס ו... וואלה, אני חייב להגיד לך
שעכשיו זה בא לי בטוב."
"באמת?" שאלתי, "למה?"
"תראה, היום, שנה אחרי שסיימנו אני מבין אותך."

"כבר מתחיל מפחיד," עניתי והוא צחק, "ברור, כי
אתה זוכר איך קיללנו אותך עשרה דורות אחורה
בעלייה להר שלמה ואמרת לנו כל מיני משפטים
שרק עיצבנו יותר. באותו רגע לא ידעתי לאן זה לוקח
ולאן זה ייקח, אבל שתדע לך שזה משפיע, אתה מבין
יותר טוב לאן אתה הולך ולמה אתה חי כאן."

נפרדנו בחיבוק גדול והמשכתי בדרכי, חוזר לסמטאות
ילדותי, כמו ששר יוסי בנאי, ומבין מה רצה יצחק
נבון בבוסתן הספרדי ולמה חשוב לספר על מואיז,
על יוסי, על סימון ועל דיוויד, מה מחבר את כולנו אל
העץ הזה ואל השורשים הללו. איך נפליג לכאן ולשם
בחיים, נתקדם ולא נדע לאן ומדוע? אם ארגיש כך,
אזכר בשיעור הפחות מוצלח, בהדרכה הלא קשורה
לחיים, ואזכור את אשר התחלנו בו, את ההתחדשות.
גם אם העברתי הדרכה מסוימת מאה פעמים, אחשוב
איפה אני מחדש לי ומה אני רוצה להוסיף הפעם, מי
עומד ועומדת מולי, איפה היו אתמול בלילה והאם
אכלו בכלל משהו...

וואו, כל זה מעץ תות ומשלכת. בחייאת, הלכת רחוק
איתי...

יש בזה משהו. החיים שלנו תותים, אבל תותים
טובים בעונה אחת. לפני הזמן - הם מרים, לאחר
הזמן - רקובים. בזמן עצמו יש מהם בכמות מסוימת,
ולא כל אחד ואחת יאהבו אותם. המטרה שלנו היא
לשלב את ההבנה הזו בתהליך הגדול: לדעת לתת,
לדעת לשחרר, לדעת לאפשר לגדול לבד, ולדעת
שאם צריך - אני, את, אתה, אנחנו כולנו כאן בשביל
(בשני המובנים).

תמיד אמרו לי שלסיים אני לא יודע, אז אתן לנעמי
שמר את הכבוד ואאחל לכל אחד ואחת "שיפה ושונה
תהא השנה אשר מתחילה לה היום".

והקבוצה...

טוב נו, איך נאמר בעדינות: אין לה מושג מיהו
יוסי בנאי, על מואיז לא שמעו ועל יצחק נבון
ידעו במעורפל. וכמילות המשפט הראשון בשיר,
"ולפעמים כשאני כך לבדי...", השאירו את המדריכה
לבדה.

ארץ לעולם לא או בוסתן ספרדי? אני חוזר לסמטאות
ילדותי ושואל את עצמי מה קורה כאן, לאן הרוח
נושבת ולאן העלים ממשיכים אחרי השלכת.

התבוננתי בעלי עץ התות הנושרים אט אט. כל אחד
בגוון אחר, כל אחד בגודל שונה, האחד מראש העץ
והשני מלמטה למטה. חשבתי על התלמיד שפגשתי,
חשבתי על תפקיד המחנך והמחנכת להיות כגזע איתן,
להשקות ולאפשר לפרוח, לדעת שיש גוונים שונים
ומעגלים שונים, לדעת שבבוא העת העלה יחלוף עם
הרוח למקום אחר ושבשנה הבאה תבוא עוד כיתה
ועוד תלמיד או תלמידה ועוד מילה שתוביל אותם
אל האופק והם שונים והן שונות, וגם אני, אנחנו
כולנו, משתנים וממשיכים לתת בכל שנה. יצחק נבון
עלה בראשי במילותיו הידועות: "מורים, מחנכים, הם
בעצם... מהנדסי הנפש, מעצבי דמות האדם. תפקיד
לא קל, הוא אינו מסתיים בין יום, או בין שנה. זו
פעולה ממושכת".¹ פעילות ממושכת, ואנחנו רק חלק
ממנה, אנחנו נותנים ונותנות את אשר נוכל ומייחלים
לכך שהכלים יהיו כלי קיבול משמעותיים לחיים של
משמעות.

ארץ לעולם לא? פיטר פן? קצת לא רציני, אבל נראה
שפיטר פן ידע גם הוא לחולל תהליכים. המשפט
"למות, זו תהיה חוויה נפלאה",² נשמע אולי קצת
טיפשי, אבל התמונה שוב עולה מולי, השלכת
המרהיבה שהיא בעצם מוות של תקופה, מוות של
עלים שלא יחזרו אל העץ, חוויה חדשה. וכמו ששרנו
כשהיינו ילדים את שירה של לאה נאור:

סוף זה תמיד התחלה של משהו אחר.

טוב יותר?

רע יותר?

מתוך: " דברי נשיא מדינת ישראל מר יצחק נבון בוועידה הבינ"ל של מחנכים למלחמה
בגזענות, באנטישמיות ובהפרת זכויות האדם", 10 לנובמבר 1980
1 מתוך הספר פיטר פן מאת: ג'יימס מתיו ברי

על חצב ועל הגשמת חלומות

זאביק זמין*

בזווית אחרת

להנציח באמצעות המצלמה, שני מוטיבים של התחלות - זריחה ופריחת החצב. "בזווית אחרת" - אפשר ללמוד מהם משהו לקראת השנה החדשה.

בצילום, איחדתי בין זריחת השמש לחצב ומיקמתי את השמש בתחתית הגבעול - משל הייתה הפקעת שלו. בנוסף, בבחירה למקם את החצב אל מול מקור

צילום צללית של חצב גרם לי להפליג בדמיון בעקבות שירה המפורסם של נעמי שמר ולהגיע לתובנות מעניינות. מוזמנים להצטרף...

בוקר אחד, בעת ניווטים בגבעות מודיעין, דקות ספורות לאחר זריחת החמה - זה קרה. דומה כי התקצבו ובאו להם יחדיו ברגע אחד קטן, שהצלחתי

האור, "אילצתי" את המצלמה שבנייד להתרכז ברקע
הבהיר ולהשאיר את האובייקט, החצב, מוחשך.

טכניקה זו מוכרת בעולם הצילום בשם צילומי צללית
או סילוואט. לעיתים הם פשוט יצאו לכם ללא כוונה,
אבל להלן כמה טיפים לתכנון צילום צללית שברוב
הפעמים יצליחו ליצור תמונה שדווקא הפשטות
והניגודיות שבה הם אלו שיעשו אותה למיוחדת.¹

כאמור, הרעיון הבסיסי הוא להציב את האובייקט אל
מול מקור אור כלשהו, אך להתרכז ברקע הבהיר כך
שהאובייקט יהיה מוחשך.

נושא הצילום - כל אובייקט יכול להיות לצללית, אבל
לקבלת תמונה מעניינת, שמספרת סיפור, מומלץ
לבחור בנושא בעל צורה "חזקה". הצלליות מסתמכות
על קווי המתאר של האובייקט, ולכן בחרו באחד בעל
קו מתאר ברור וחזק. אם אתם מצלמים אנשים או
בעלי חיים, מומלץ לצלם אותם בפרופיל. אם יש
בתמונה שלכם כמה אובייקטים, נסו להפריד ביניהם
כך שלכל אחד מהם יהיה קו מתאר ברור משלו.

פלאש - האובייקט לא אמור להיות מואר. אם המצלמה
שלכם מכוונת על פלאש אוטומטי, בטלו אותו.

מקור האור - בדרך כלל, אנחנו משתדלים להאיר
את האובייקט שאנו מצלמים. בצילומי צללית,
נעשה בדיוק אחרת ונמקם את מקור האור מאחורי
האובייקט. זה יכול להיות השמש או כל מקור אור
אחר.

קומפוזיציה - כדאי למקם את האובייקט כך שיבלוט
בחזית התמונה ושהרקע מאחוריו יהיה בהיר. רקע
טוב ביותר הוא שמיים בהירים.

המיוחד בצילום צללית הוא האפשרות שלך, הצלם,
לייצר תמונה שמעבירה דרמה, מצב רוח. תמונה
שאינה מספרת את הסיפור השלם (שכן האובייקט
המרכזי שלה מוחשך), אלא כזו שמסוגלת להפעיל
את הדמיון של המתבונן בה.

לעיתים, יוצא לי להתבונן בתמונה שצילמתי ולעשות
איתה מעין "מעגל שלי" כ, כלומר: להפליג בדמיון
בעקבותיה ולהגיע לתובנות מעניינות.

זה בדיוק מה שקרה לי גם הפעם.

החצב הוא צמח מיוחד במינו. שלא כמו רוב הצמחים
העשבוניים, שמוציאים עלים ורק לאחר מכן פורחים
ומייצרים את הדור הבא, החצב הופך את הסדר: קודם

**המיוחד בצילום צללית הוא
האפשרות שלך, הצלם, לייצר
תמונה שמעבירה דרמה, מצב
רוח. תמונה שאינה מספרת את
הסיפור השלם (שכן האובייקט
המרכזי שלה מוחשך), אלא כזו
שמסוגלת להפעיל את הדמיון
של המתבונן בה**

מוציא את הפריחה ורק לאחר סיומה הוא מוציא את
העלים.

דבר זה נשמע קצת מוזר בעולם הטבע - קודם לייצר
פרחים וזרעים ורק אז לייצר מזון? אלא שבזכות
הפעולה ההפוכה הזו, החצב מנצל את סוף הקיץ ואת
הסתיו היבש, שאז שאר הצמחים אינם פורחים, ובכך
הוא מצליח להימנע מתחרות על מאביקים. הדבר
מתאפשר בזכות הבצל שלו, שנמצא באדמה ושואגר
מים וחומרי מזון שייצרו העלים בחורף ושנשמרו עד
לעונת הפריחה בסתיו.

נעמי שמר, כלת פרס ישראל לזמר העברי, תיארה
באחדים משיריה תופעות טבע ותכונות צמחים
והעתיקה אותם לחיינו. כך היא עמדה על תופעה
מיוחדת זו של החצב בשירה "כמו חצב":

כמו חצב להתבצר
במעבה האדמה
ולחכות לסיומה
של העונה הכי חמה
ואחר כך להיתמר
וכעמוד עשן לבן
שמועה טובה להעביר
שהחגים כבר באוויר

וכמו ענן להתגשם
מעל חלקת שדה ריקה
ולהביא לרגבים
את הבשורה הירוקה

¹ הטיפים מעובדים מתוך מאמרו של טל עזר "איך לצלם צלליות מרהיבות?", בא במיל.

פעם לא לשכוח לאן אתה הולך, לא לאבד קשר עין עם היעד".

לסיכום, אין זה מספיק רק ללמוד מהחצב כיצד לשרוד את חילופי העונות, אלא חשוב - בעיקר לקראת תחילתה של שנה חדשה - לזכור והזכיר לעצמנו כי הגיע הזמן לבקוע, להיתמר ולהגשים את הפוטנציאל של הרעיונות והחלומות שנמצא בקרבנו.

שנה טובה!

חצב מצוי. מתוך ויקיפדיה

דומה שהשיר "כמו חצב" עוסק בקשר שבין האדם לבין הטבע ובכך שכל עונה בטבע מייצגת גם עונה בנפש שלנו וצריכה לעורר בנו משהו פנימי בתוכנו. הכותרת של השיר, "כמו חצב", גורמת לי לחשוב לרגע על החצב הטמון לו בתוך האדמה, נסתר מעין כול. האם הוא יודע שהעונה החמה עומדת להסתיים ושהוא עומד להיתמר ולבקוע אל חיים חדשים מחוץ לאדמה?

האם כאשר אנחנו במצב כמו חצב, אי שם במעבה אדמה כלשהי שסוגרת עלינו, אנו מודעים לכך שהינה אוטוטו זה מגיע? שעוד מעט נבקע, שניתמר, שנתגשם?

המילה "גשם", קשורה במילה "התגשמות" - הענן מגשים את עצמו בהורדת הגשם.

כדאי לשים לב שנושא השיר של נעמי שמר אינו הענן. היא כותבת "כמו ענן", ובעצם מתכוונת אלינו. לבני האדם. היא למעשה אומרת שכמו שהענן יכול להתגשם - כך גם בנו יש פוטנציאל לרעיונות ולחלומות שאנו צריכים להגשים.

וכמו שהזריחה מבשרת על תחילתו של יום חדש, כך גם כעת, לקראת תחילתה של העונה הגשומה - עולות השאלות איפה אני? איזו בשורה אני מביא לעולם?

כדי לענות על שאלות אלו, כדאי להתבונן בנוסח התפילה שאנו אומרים בתחילתה של העונה הגשומה: "משיב הרוח ומוריד הגשם". הגשם, שאנו כל כך מייחלים לבואו, לא מופיע כך סתם. יש שלב משמעותי מאוד שחייב לבוא קודם לגשם. שלב הרוח. שניהם, הרוח והגשם, קשורים זה בזה. כמו שהענן לא יגיע אלינו ללא רוח, כך גם ההתגשמות במעשה תגיע רק אם הייתה קשורה לפני כן לעולם של רוח - במשמעות של נשמה וחיים, של שאיפות וחלומות.

דומה שהדבר החשוב ביותר הוא לחלום. לחלום על מה שאנחנו רוצים לעשות. להיות. להשיג.

לחלום על החותם שאנו רוצים להטביע.

הרב יונתן זקס זצ"ל הביא בספרו "רעיונות משני חיים" ציטוט מאת המשורר ייטס: "בחלום - מתחילה האחריות". הרב זקס הסביר: "אינני בטוח שאני יודע למה הוא התכוון, אך בזאת אני בטוח - שבחלום מתחיל היעד. החלומות הם הפתח לחשיבה על העתיד, הם מצביעים לנו על הכיוון של מסענו. אף

מובילים את החינוך האקלימי בישראל

טל מדר*

בנובמבר 2021, יצאה לדרך תוכנית חינוכית ראשונה מסוגה בישראל. התוכנית ביקשה למצב את החינוך כקומה נדרשת בהתמודדות החברתית והלאומית עם משבר האקלים. הבחירה הטבעית לתת לתנועות הנוער להיות החלוצות והמובילות הוכיחה את עצמה כאשר בטווח של פחות משנה נהיה הנושא של חינוך אקלימי ושל התמודדות עם סוגיות מורכבות הקשורות בו לחלק משגרת הפעילות השוטפת בתנועות הנוער. האתגר הגדול הוא להעמיק ולהרחיב עוד בפעולה זו ולתרום לתהליכי פיתוח חינוכיים שמתחילים כעת גם במערך החינוך הפורמלי בישראל.

בתחילת חודש מרס 2019, קיבל העולם כולו תזכורת חיונית וחשובה לכוח הנועורים: נערה אחת, בת 16 בלבד, הצליחה לסחוף מיליונים מכל העולם לקריאה אל מנהיגות העולם בדרישה להפסיק להתעלם מהאחריות של האדם לכדור הארץ ולפעול בנחישות ובבידידות כדי להבטיח את העתיד שלה ושל בני דורה.

הקולות וגלי המחאה הגיעו גם לישראל, וגם כאן החלו נערים ונערות לפעול יחד ולחוד ברוח התנועה העולמית, בדרישה להשפיע על הסביבה להכיר במשבר ולקיים פעולות למניעתו. היה זה זרז חשוב בחיזוק מגמות שהחלו כבר לפני שנים מספר בתנועות הנוער בתחום סביבה וקיימות, בין היתר בתוכניות משותפות עם המשרד להגנת הסביבה.

החשיפה של החניכים להיבטי סביבה וקיימות במשך שנים והמחאה העולמית הגבירו את הדרישה להעמיק בפעילות של תנועות הנוער בנושא. כך קרה שכבר בשנת 2020 קבעו חברי השומר הצעיר שנושא הוועידה השנתית שלהם יהיה צדק סביבתי, ולאחר הוועידה החלה התנועה לבסס את הנושא כעיסוק מוביל לשנים הבאות. בנוער העובד, בצופים ובמכבי הצעיר, החלו להגדיר את פיתוח תחום הקיימות כחלק מתפקידי המטה.

על רקע זה ועל רקע החלטת השרה להגנת הסביבה הגב' תמר זנדברג לפעול במהלך כהונתה באינטנסיביות לבליתמו של משבר האקלים בישראל, התבקשה מועצת תנועות הנוער להציע תוכנית חינוכית. בשיתוף המשרד להגנת הסביבה, נכתבה ויצאה אל הפועל תוכנית לחינוך אקלימי לפעילות תנועות הנוער וארגוני הנוער שבמת"ן.

ההבנה של השרה שיש להשקיע בחינוך בין הפעולות הנדרשות להתמודדות עם משבר האקלים הייתה בשורה של ממש, והזיהוי וההכרה של השרה כי הזירה

הנוער, ובשלב השני הצטרפו עוד 16 ארגוני ילדים ונוער. הפעולות השונות יצרו אדוות השפעה בכל שדרת הפעילות התנועתית, וכמובן גם בקהילות הסובבות, בזמן קצר מאוד.

ראשית יישומה של התוכנית הייתה בבירור ערכי ועובדתי של הנושא, תהליך שבוצע על ידי כל תנועה פנימה ברגישות ובאחריות רבה. הבירור אפשר בחירה בדרך שבה דיון באקלים ובקיימות ישתלב בליבת חזון התנועה ובפעילות התנועתית. בשלב שני, החלו התנועות לבחון באומץ ובעומק את כוחן להפחית את טביעת הרגל האקולוגית שלהן, גם במחיר של שינוי מהותי במסורות תנועתיות

ובשילוב תוכן חדש במפעלים ובפעילות בסניפים. דגש מיוחד הושם בעידוד יוזמות אקטיביסטיות של נערים ונערות שנועדו להעלאת המודעות הקהילתית למשבר האקלים וליצירת מרחבי פתרונות מגוונים לשינוי המציאות.

הצלחתה של התוכנית נבעה, בין היתר, מכך שהתבססה על החוזקות ועל הכוחות המיוחדים הקיימים בתנועות הנוער:

- כוחה של התנועה להיות גורם המניע מאות אלפי נערים ונערות ליזום ולבצע פעולות אקטיביסטיות לאורך זמן, על בסיס תפיסת עולם ועל בסיס תפיסה של אחריות לחברה. פעילותן של תנועות הנוער מתמקדת בטיפוח נוער למנהיגות הפועלת מתוך תפיסת עולם בוחנת וביקורתית.

- מנהיגות נוער היא שמובילה את השינוי שהיא מבקשת לבסס במציאות החיים של הקהילה, של החברה ושל המדינה. הפעילות התנועתית מאפשרת התנסות ומימוש רעיונות במרחב מציאות שיש בו הלימה בין דיבור לבין מעשה. משום האווירה התומכת בדרישה לשינוי הרגלים אישי ומשפחתי, בבחינת נאה דורש - נאה מקיים, הביאה התחייבותן של תנועות הנוער

החינוכית הבלתי פורמלית בתנועות נוער ובארגוני נוער היא הטובה ביותר אפשרה לבצע את קפיצת המדרגה האדירה בעיסוק בנושא שנעשתה בתנועות הנוער בשנה האחרונה.

כך, בזמן קצר ביותר ובזכות השותפות הוותיקות מהמשרד להגנת הסביבה, הגב' זיוית לידנר והגב' שרית לוי גרוסו, ובזכות השותפים שלנו במינהל חברה ונוער, גב' קרן ליפשיץ זיתון ומר אמיר רימון, יצאה אל אור העולם תוכנית להתמודדות עם משבר האקלים, ומשתתפים בה עשרות אלפי חניכים בתוכניות למנהיגות נוער. למן היום הראשון של יישום התוכנית, הצטרפו אליה כל 13 תנועות

להפחתת טביעת הרגל האקולוגית שלהן בעשרה אחוזים לפחות לביצוע שינויים ולעיצוב הרגלים מחדש.

הגשמה - לתנועות ניתנה האפשרות המשאבית לתמוך במעבר מפעולה חינוכית במוטיבציה להשפיע ליישום מעשי של ממש בתוך הקהילה.

נכון לכתיבת שורות אלו, קרוב ל-500 יוזמות פועלות בכל הארץ במטרה לחזק ולהגביר את המודעות הקהילתית למשבר האקלים ולהציע מרחבים ורעיונות ישימים לשינוי ההרגלים הנדרש. אך אולי הנתון המרגש ביותר הוא שהתוכנית פועלת בכלל המגזרים והזרמים במדינת ישראל - זאת משום תפיסת האחראיות של כולם למצב ומשום השותפות העמוקה של כולם בחברה. היכולת להגיע לכלל קהלי היעד נובעת מהימצאותן התנועות בכל מקום ובקרב אוכלוסיות שונות. החירות והאוטונומיה שהתוכנית בהגדרתה מאפשרת לתנועות לצד עבודה משותפת ואינטנסיבית בשולחן עבודה משותף אפשרו לכל ציבור לגעת בתחום בלי להרגיש מאוים או מלאכותי.

לצד הגאווה הגדולה שאנו מרגישים כשאנו מביטים בהישגים שהושגו בשנה החולפת, ברור לכולנו יותר ויותר כי זוהי רק ההתחלה, שהאתגר הוא מתמשך, וכי תהליך הגברת המודעות בתקווה לשינוי הוא משימה יומיומית שעל התנועות להידרש אליה. בפתחתן של

ראשית יישומה של התוכנית הייתה בבירור ערכי ועובדתי של הנושא, תהליך שבוצע על ידי כל תנועה פנימה ברגישות ובאחריות רבה. הבירור אפשר בחירה בדרך שבה דיון באקלים ובקיימות ישתלב בליבת חזון התנועה ובפעילות התנועתית. בשלב שני, החלו התנועות לבחון באומץ ובעומק את כוחן להפחית את טביעת הרגל האקולוגית שלהן, גם במחיר של שינוי מהותי במסורות תנועתיות ובשילוב תוכן חדש במפעלים ובפעילות בסניפים.

מחלקות לנושא האקלים והקיימות בתנועות הנוער יש הבטחה לשינוי עמוק - שכבר קורה ושעוד עתיד להתרחש. העומדים כיום בראש מחלקות האקלים והקיימות נדרשים להמשיך למקצע את עצמם ואת שדרת החינוך וההדרכה בנושא ולוודא שהפרקטיקות והפעולות שמתבצעות הולמות את יעדי התוכנית ואת יעדי הפחתת טביעת הרגל.

ומה נכון לנו להמשיך?

אנו נדרשים לחזק, להטמיע ולבסס את עולמות התוכן והידע בתנועות כולן ולבסס יותר מרחבי אקטיביזם לפעילות נוער בנושא. בימים אלו, אנחנו עמלים עם שותפים מהמשרד להגנת הסביבה, ממכללת בית ברל ומק"ל על פיתוחה של אפליקציה ראשונה מסוגה בישראל, ואולי בעולם כולו. יש למה לצפות!

עיסוק בסוגיית משבר האקלים ועתיד כדור הארץ מחייב צניעות ואחריות. אנחנו חייבים להיזהר ולהימנע משיח של האשמה, של חרדה ושל תחושת רפיון. התוכנית לטיפוח מנהיגות נוער להתמודדות עם משבר האקלים היא התשובה לשאלות מה אני וסביבתי יכולים ונדרשים לעשות ומה אני צריך וחייב לדרוש מנבחרי הציבור בארץ ובעולם לעשות. בתקווה שעתיד טוב יותר הוא אפשרי ושכוחנו לפעול כדי שכך יקרה.

על חידוש ועל שינוי בטבע ובסביבה במקורות ועל משמעותם למטייל

חנוך כליל החורש*

לְמַדְנִי, אֱלֹהִי, בְּרַךְ וְהַתְּפַלֵּל
עַל סוּד עֲלֵה קָמַל, עַל נֹגַהּ פְּרִי בִשְׁל, ¹
עַל הַחֲרוּת הַזֹּאת: לְרֵאוֹת, לְחוּשׁ, לְנֹשֵׁם, ²
לְדַעַת, לְיַחַל, לְהַכְשִׁיל! ³

סופו של יום ותחילתו של חדש, שקיעה בפארק הלאומי קיסריה, צילום: דויד ורדי, מתוך: אתר פיקיוויקי

בכל בוקר ובכל יום במהלך השנה, נאמרת תפילה ייחודית - שזכתה לכותרת ברכת יוצר אור - על יצירת האור ועל מקומו בתופעת החידוש בעולם:

בְּרוּךְ אַתָּה ה', אֱלֹקֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם, יוֹצֵר אור ובוֹרֵא חֶשֶׁךְ. עוֹשֵׂה שְׁלֹם ובוֹרֵא אֶת הַפֶּל. הַמְאִיר לְאֶרֶץ וְלְדָרִים עֲלֶיהָ בְּרַחֲמִים. וּבְטוּבוֹ מְחַדֵּשׁ בְּכָל יוֹם תְּמִיד מַעֲשֵׂה בְּרֵאשִׁית.

נשים לב: ציון עובדת השתנותם של גרמי השמיים אינו בא רק לתאר את כוח האל בבריאה בהנעתם. **כוחו של האל**, על פי תפיסת היהדות, הוא דווקא הכוח להתחדש ולשנות. אנו, בני האדם, שיש בנו מעט מכוחו של האל,³ נדרשים לפעול בעולם על ידי כוח ההתחדשות שבנו ולהיות נושאי בשורת החידוש לעולם כולו.

היציאה לטבע, מזמנת למטייל הזדמנות לבחון ולחוש את השינויים ואת החידושים החלים בו. מתן תשומת הלב למכלול ההליכים המשתנים בסובב יכול לשמש כלי חינוכי משמעותי בכמה היבטים. מטרת כתבה זו היא לסקור את המשמעות של השינוי ושל החידוש בטבע ובסובב כעולה ממקורות היהדות ולהציע כמה דרכי פעולה להדגשת נושא זה בטיולים.

ההתחדשות במחשבה היהודית

מהו הדבר הבולט ביותר בטבע הסובב הגורם לנו להרגיש את ההתחדשות? נראה כי התשובה לכך היא גרמי השמיים - השמש, הירח והכוכבים. בכל דקה, גרמי השמיים משנים את המופע שלהם בסביבה, עובדה שהייתה מקור לחידוד האמונה באל ובכוחו. בספר תהלים, למשל, אנו קוראים בפרק המדבר על עוצמת האל בבריאה תיאור זה:

הַשָּׁמַיִם מְסַפְּרִים כְּבוֹד אֱל, וּמַעֲשֵׂה יָדָיו מְגִיד הַקְּרִיעַ.
יוֹם לְיוֹם יִבְיַע אִמְר, וְלַיְלָה לְלַיְלָה יִחְוֶה דַעַת.
אֵין אִמְר וְאֵין דְּבָרִים, בְּלִי נִשְׁמַע קוֹלָם.²

הפסוקים אומרים שכוחו של האל בבריאה מודגש במהלך היום והלילה. גם בתפילת השחר, הנאמרת

*ממונה של"ח וידיעת הארץ במחוז חיפה

¹מתוך 'שירי סוף הדרך' מאת לאה גולדברג.

²תהלים יט, ב-ה.

³וראו: תהלים ח, ב-ז (בדילוגים): "ה' אֲדַנִּינוּ מֵה אֲדִיר שִׁמְךָ בְּכָל הָאֶרֶץ אֲשֶׁר תִּנְהַה הוֹדֵךְ עַל הַשָּׁמַיִם... כִּי אֲרָאָה שְׁמִיךָ מַעֲשֵׂי אֲצַבְעֶיךָ יָרַח וְכּוֹכָבִים אֲשֶׁר כּוֹנְנָתָה... וְתַחֲסֶרְהוּ מֵעַט מְאַלְהֵיִם וְכָבוֹד וְהַדָּר תַּעֲטֶרְהוּ, תִּמְשִׁילֵהוּ בְּמַעֲשֵׂי יָדֶיךָ כֹּל שְׁתֵּה תַחַת רַגְלָיו".

הירח מהולדתו ועד מילואו, צילום: מארק טגטוף, מתוך: אתר unsplash

כלבנה דרך שמי הלילה של האומות. ובכל מקום בו תעברו, תכריזו את בשורת ה"חידוש".

"בכל מקום בו תעברו" - אולי כאן מוטל עלינו הציווי לשאת את בשורת החידוש בטיולים, שבהם אנו עוברים ממקום למקום.⁵

ההתחדשות בטבע והחובה להכיר את הטוב הנובע מכך יתיב (ישב) רבן גמליאל וקא דריש (והיה דורש את הפסוק): עתידים אילנות שמוציאין פירות בכל יום שנאמר "ונשא ענף ועשה פרי" - מה ענף בכל יום, אף פרי בכל יום!

ליגלג עליו אותו תלמיד אמר והקתיב: "אין כל חדש תחת השמש?"
אמר ליה: בא ואראך דוגמתם בעולם הזה.
נפק אחוי ליה צלף (יצא והראו צלף).⁶

סיפור זה מתאר התחדשות על בסיס יומי שחכמי התלמוד היו ערים לה, והדגמה על התחדשותו של שיח הצלף הקוצני. מסיפור זה ניכר כי גם עולמם של חכמינו הקדמונים לא היה עולם של חוכמה שבין כותלי בית המדרש. הם הכירו היטב את הטבע ואת הסובב וידעו לצאת לשטח להמחיש לתלמידיהם את דבריהם וללמד אגב כך לקח, משמעות ואפילו מוסר.

השתנות הטבע, במיוחד בתקופת האביב, במהלך חודש ניסן, לא יכולה שלא לעורר את האדם המטייל להיות מודע לה. התעוררות זו מוצאת את ביטויה בהלכה ייחודית, שעניינה: **ברכת האילנות.**⁷

על כן, ביהדות יש חשיבות רבה מאוד לקביעת המועדים, המבוססת על קביעת מועד ההתחדשות המחזורית. ראש חודש מוזכר לראשונה בשיאו של סיפור יציאת מצרים:

"החדש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה"⁴

ומפרש שם רש"י: "הראהו לבנה בחידושה, ואמר לו: כשהירח מתחדש, יהיה לך ראש חודש".

המילה "חודש" שורשה הוא כמובן **חד"ש**. מעיקרה, היא מציינת את הירח עצמו בהתחדשותו, כלומר: כאשר הוא מתחיל להיראות מחדש. ממשמעות זו הייתה המילה "חודש" לציון היום שבו נראה מולד הירח, ואחר כך לציון פרק הזמן שבין מולד אחד למשנהו.

קידוש החודש, על פי המסורת שבידינו, הוא **המצווה הראשונה שנצטווינו בה כעם בתורה.**

רש"י הירש, בפירושו לתורה על הפסוק הנ"ל, הדגיש את המהלך העמוק של קידוש החודש בתוך עצמנו פנימה. פרשנותו נובעת מהכתוב המדגיש את המלה "לכם" פעמיים בפסוק: **"החדש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה"**:

במצרים, קרא ה' למנהיגיהם לעתיד של עמו, הראה להם את סהר הלבנה הנאבק לצאת מאפלה לאור חדש, ואמר: "זאת תהיה הדוגמה שלכם!" **כשם שהלבנה מתחדשת על פי חוקי הטבע, כך גם עליכם להתחדש, אך מרצונכם החפשי.** כל פעם שמופיעה הלבנה החדשה, תנו לה להזכיר לכם, **לחדש את נעורכם מתוך רצונכם החופשי.** וכפי שאני מחדש אתכם, ואתם מחדשים את עצמכם, כך תחלפו

⁴ שמות יב, ב.

⁵ מעניין שגם בברכת הלבנה, הנאמרת בכל חודש, אנו מוצאים את עניין ההתחדשות העצמית בנוסח הברכה: **ברוך אתה ה', אלקינו מלך העולם, אשר במאמרו ברא שחקים וברוח פיו כל צבאם. חק וזמן נתן להם שלא ישנו את תפקידם. עשירים ועשירים בטעמים שונים ומשובחים, שאפילו אינם לאכילה בלבד. ועל כן אנו אומרים ומודים בברכה זו "שלא חסר בעולמנו להתחדש כמוֹתה."**

⁶ שבת ל ע"ב.

⁷ **ברוך אתה ה', אלקינו מלך העולם, שלא חסר בעולמנו כלום, וברא בו בריות טובות ואילנות טובות, להנות בהם בני אדם."** ברכה זו, באה לעורר בנו, מתוך התבוננות ברגעים היפים של תהליכי ההתחדשות בטבע, את הכרת הטוב על פירות נאים, עשירים בטעמים שונים ומשובחים, שאפילו אינם לאכילה בלבד. ועל כן אנו אומרים ומודים בברכה זו "שלא חסר בעולמנו כלום" - אפילו דברים שאין בהם צורך קיומי!

חוסן נפשי בהתחדשות בטבע

מה הקשר בין יציאה לטבע ובין התבוננות בתהליכי ההתחדשות שבו לבין חוסן נפשי? בסקירה רחבה ומעניינת (הכוללת הפניה למחקרים) של גליה טיאנו רונן ושל ד"ר רונית שלו, הובאו היבטים הנוגעים בהתחזקות החוסן הנפשי בטויל בטבע ובהתבוננות בהליכי השינויים שבו.⁸ היציאה אל הטבע הסובב, בהכנה ראויה ובהקצאת הזמן הדרוש לכך, מביאה את המטייל להתבונן בתהליכי השינוי ובאתגרים שקיימים במרחב הפתוח. זאת אגב הפנמה מתמדת כי:

אנחנו חלק מהטבע. התבוננות בטבע מפגישה אותנו עם תהליכים של השתנות מתמדת, הישרדות, מחזוריות, וכן עם התחדשות בטבע שסביבנו ובקרבתנו... המפגש עם עץ אשר שורשיו צומחים מחדש לאחר שריפה, או האופן בו שורשיו עוקפים את הסלע העומד בדרכם, פותח מרחב חדש לשיח על דרכי ההסתגלות לתנאים משתנים במציאות ועל ההתמודדות האישית במצבים של דחק ומחסור.⁹

מסוימת, כדי שנוכל לפקוח עיניים סקרניות ולהביט על העולם כאילו אנו רואים אותו לראשונה. זוהי מעין 'תודעת מתחיל' שבה הכל נדמה חדש.¹⁰

יישום בטוילים שלנו

הצפייה בתהליכי השינוי בסובב צריכה להיות מחזורית (לפקוד מקום מסוים במרחב הפתוח אחת לכמה זמן) וסבלנית. חשוב לתעד כל מפגש כזה (בצילום תמונה או וידיאו, ברישום או בציור). יש חשיבות רבה במדידה של דברים (למשל, להצטייד בסרט מדידה או בצילום שלצידו קנה מידה). המעקב צריך להפעיל כמה שיותר חושים: מישוש, ריח, טעם (היכן שאפשר) ואפילו שמיעה.

לאחר הטויל, בסיכום הפעילות, יש לתת למשתתפי הטויל זמן להתייחס לתצפיותיהם ולשתף את הקבוצה במשמעותם האישית להם. לבסוף, מומלץ להכין פינת ההתחדשות בבית הספר או בקהילה, שבה יוצגו הממצאים והתובנות מהליך ההשתנות (בליווי קטעים וציטוטים משירים, מפסוקים וכיו"ב).

פריחת חבלבל אחרי השריפה בכרמל, צילום: אורן פלס, מתוך: אתר פיקיוויקי

שוב נתחיל מחדש מילים: נתן יונתן
שוב נתחיל מחדש, שכלם מתחילים;
החורש, האוסף, המשורר, העלים
הנופלים עם הרוח, פניני הטללים
וקגל החוזר אל חופיו התלולים.

כמובן, ההתבוננות צריכה להיות על כל הסובב, לא רק על הצומח. בחוף הים אנו עדים לשינויים בחול, במים ובסלעים. הסובב משתנה גם סביב קן נמלים פעיל, במצוק סלע שנחשף עקב עבודות פיתוח ועוד. בסיכום מאמרן, הכותבות מציינות: "ההמלצה היא לא רק לצאת לטבע - אלא להתמקד באופן בו אנו מפנים תשומת לב... התבוננות כזו דורשת מאיתנו האטה

⁸ מומלץ לקרוא את המאמר המלא שהופיע בגיליון נתיבים לחוסן ותהליכי צמיחה בפסיכותרפיה, חלק א, בעריכת ד"ר אלינער פרדס, אפריל 2021. המאמר נמצא ברשת באתר "[בטיפולנט](#)".

⁹ שם
¹⁰ שם

משולחנו של כדור הארץ

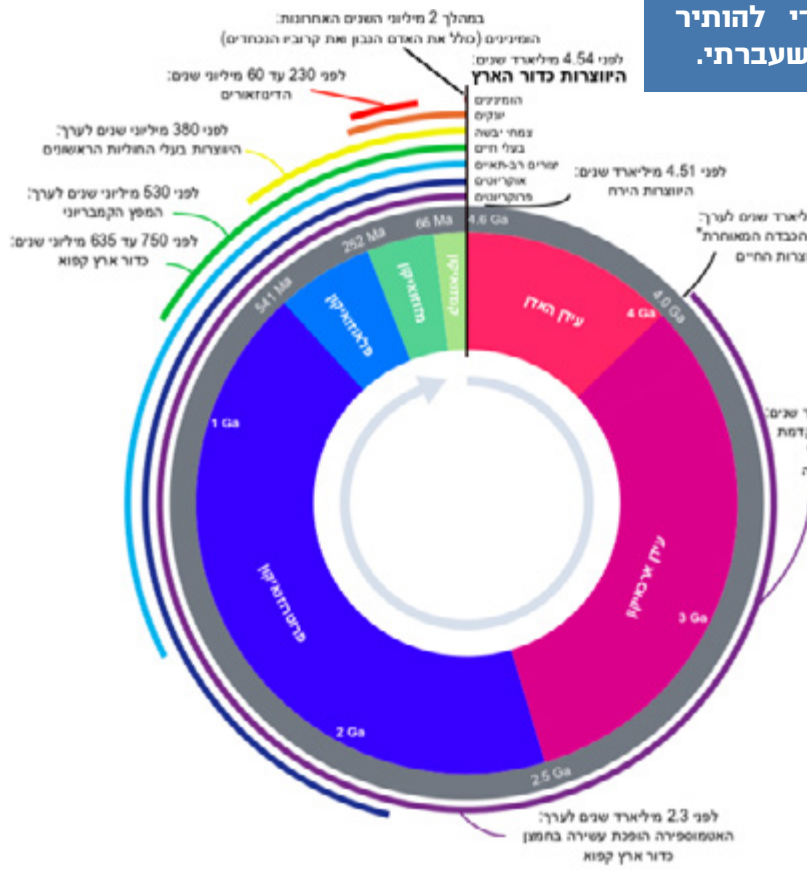
(יומן אישי חשיפה ראשונה)

גיא יוניוב *

מלצג שעת כדור הארץ בפתח תקווה. צילום: דר' אבישי טייכר, מתוך אתר פיקיויקי

יומני היקר, החלטתי להתחיל לרשום יומן אשר יתאר מעט מקורותיי במהלך השנים, מהיום שבו נוצרתי, וזאת כדי להותיר תיעוד לחיי ולתהליכים שעברתי.

חשוב לי מאוד להשאיר כאן מסמך זה, שכן תחושתו בשנים האחרונות היא שאני מתקרב למצב שבו לא אוכל עוד לשאת על גבי את כל הנפלאות שעדיין נשארו כאן... (כדור הארץ, יומן אישי) נתחיל במעט פרטים: כדור הארץ

"נולד" לפני כ-4.5 מיליארד שנים, בתחילה כענן של גזים ושל מחשבות. בשלב מסוים, החלה התמצקות והתקררות. לאחר ההתקררות, החלה "הפגזה" של כל מיני חומרים מן החלל. ככל הנראה, "הפגזות" אלו הן שהביאו אל כדור הארץ את המים וגם את הבסיס לחיים שנמצאים בו היום.

המשכו של תהליך זה הוביל בסופו של דבר לצורת הכוכב המוכרת לנו היום.¹ השינויים בצורת כדור הארץ לא פסקו, וגם היום יש תזוזת לוחות והתייבשויות של מקורות מים. תהליכים של צמיחה ושל שינוי מתקיימים כל העת לצד תהליכים של שקיעה ושל בלייה.

מאפיין חשוב מאוד של כדור הארץ הוא המחזוריות. בני האדם היטיבו לנצל מחזוריות זאת כדי להגדיר זמן: סיבוב מלא של כדור הארץ סביב עצמו הוא יממה; סיבוב שלם שבו הוא מקיף את השמש נקרא שנה. הגדרות אלו ואחרות יצרו את עונות השנה. בנוסף להתנהלות המחזורית של עונות השנה, מתקיימות גם מחזוריות של המים בטבע ומחזוריות של חיים ושל חומרים שנמצאים כאן, על פני כדור הארץ. החיים על פני הכדור שימרו סוג מסוים של מחזוריות, שהתאפיין באיזון בין היצע וביקוש (לא שלא היו הפרות באיזון זה) ושאפשר המשך קיום לכלל המערכות כאן.

העולם בידינו צילום: אילן שחורי, מתוך אתר פיקיוקי

בשניים האחרונות, האיזון הופר בצורה גסה. ההפרה המתמשכת הובילה כבר להיכחדות מיני בעלי חיים, מובילה לשינוי באיכות האוויר על פני כדור הארץ, פגעה באיכות מי השתייה ואף פגעה באיזון של מזג האוויר. אם הפרה זו למשך באין מפריע, היא תוביל לקריסת כלל המערכות שעל פני הכוכב. אומנם מאז ומעולם הייתה מחזוריות במזג האוויר, אך כיום מחזוריות זאת מואצת על ידי פעילות של הגורם האנושי.

"היום אספר לכם על אחת מהפרות האיזון שמשפיעה על מי שאני ועל מה שאני נושא על גבי. אומנם הגעתי לגיל שבו חשים גלי חום, אך גלי החום ושינויי

האקלים המשמעותיים שאני מרגיש הם מה שבני האדם מגדירים כיום כמשבר אקלים. בואו ואסביר לכם מה הבעיה ומה אולי אפשר לעשות כדי לשפר את המצב." (מיומנו של כדור הארץ)

במהלך התפתחות כדור הארץ, נוצרה סביבו אטמוספירה המורכבת מגזים שונים: אוזון, חנקן, פחמן דו חמצני, אדי מים ועוד. במהלך היום, קרני השמש החודרות את האטמוספירה מחממות את פני השטח של כדור הארץ, את היבשות ואת הימים. כאשר השמש שוקעת, החום נפלט ועולה חזרה אל האטמוספירה. חלק ממנו יוצא ממנה וחלק נשאר ונכלא בגזי החממה (כל גז הוא בעצם גז חממה). בצורה זאת נשמר איזון של הטמפרטורות, החום הוא סביר והטמפרטורות אינן קיצוניות, זהו בעצם אפקט החממה שמתקיים בטבעיות כבר שנים רבות (רבות מאוד).²

עם המהפכה התעשייתית, לפני למעלה ממאתיים שנה, הופר איזון זה. במפעלים שהוקמו החלו לייצר גזי חממה בצורה מוגברת על ידי פליטת גזים אל האטמוספירה. הגזים הללו הם תוצר לוואי של התעשייה ושל המפעלים, של המכוניות ואף של תעשיית גידול הבקר למיני לצורך מזון (חלב ובשר). ריבוי גזי החממה באטמוספירה מביא לכך שפחות חום משתחרר החוצה ויותר חום נכלא בתוך כדור הארץ. תופעה זו מוכרת כיום בשיח כ"התחממות גלובלית". אז מה הבעיה בהתחממות גלובלית, אתם שואלים? מדובר בהפרה נוספת של האיזון שהתקיים במשך כל השנים. איזון בטמפרטורות חשוב לצומח ולבעלי החיים להמשך שגרת חייהם. כאשר אחד מאלו נפגע, זה מוביל לפגיעה באחר. כשיותר חם יותר אזורים נהיים מדברים, יש פחות מים ופחות אוכל, ובעקבות זאת פחות חיים...

הגורם האנושי מפר את האיזון הקיים ובכך מוביל לפגיעה אנושה בעצמו. משאבים הולכים ומתמעטים, אזורים הראויים למחייה משנים את איכויותיהם, כמות המזון שאפשר להפיק מתאי שטח מסוימים הולכת וקטנה, כמות המים הנדרשת לקיום חיים על פני הכדור הולכת ומתמעטת.

אז מה ביכולתנו לעשות כדי לשפר את המצב?

השינוי צריך להתחיל אצל כל אחד מאיתנו. בכל יום, יש להפעיל שיקול דעת בנוגע לכל שימוש שאנו עושים במשאבים הקיימים בכדור הארץ. עלינו למחזר מים לטובת השקיה, ובכלל עלינו למחזר! אנו צריכים לצרוך תוצרת מקומית ובכך לחסוך שינוע של

¹כדור הארץ, איך הוא נוצר ואיך החלו החיים עליו", סוכנות החלל הישראלית, שוחזר ב-6.7.2022, <https://did.li/K8vCN>.

²"מה זה גז חממה", מכון דוידסון, שוחזר ב-6.7.2022, כתובת: <https://did.li/gjYfT>.

מקיימים סבב בין חניכי הקבוצה. כל אחד מספר מה לדעתו היה התהליך שהביא ליצירת הפריט שאסף ואילו פעולות נעשו בתהליך הייצור של הפריט.

לאחר שמרבית חברי הקבוצה השתתפו בסבב, יש לשנות את השאלה: כעת המוצר התקלקל ויש להיפטר ממנו. מה צריך לעשות כדי להיפטר ממנו?

(אם הקבוצה עונה תשובות דלות, כדאי להביא אותם הרחוב את תשובותיהם באמצעות רמזים, כגון: שהבאת המוצר כללה ייצור אריזה, בניית משרד פרסום, ייצור משאיות על כל הכרוך בכך, סלילת כבישים וכו').

2. סיכום במעגל - יש לחזור על עיקרי הדברים שנאמרו. את הפעולות שציינו חברי הקבוצה אפשר למיין לפי המחיר שכדור הארץ משלם עליהן:

- ריקון משאבים
- פגיעה במקורות מים
- פגיעה במערכות שמאפשרות חיים: יערות הגשם, בעלי חיים שמסייעים לייצור מזון
- הרס בתי גידול
- הכחדת מינים ומערכות אקולוגיות
- התחממות
- לכלוך ופסולת
- זיהום אוויר

האם המחיר שווה את זה? האם אפשר לוותר על מוצרי צריכה מסוימים או לייעל תהליכי ייצור ושיווק, גם במחיר התייקרות של מוצרים?

הגדרה:

קיימות היא דרך שבה בני האדם משתמשים במשאבי כדור הארץ לרווחתם כך שהם מאפשר לאותם משאבים להתקיים לאורך זמן ולהתחדש לטובת הדורות הבאים.

המרכז לחינוך סביבתי בפארק המיחזור חירייה. צילום: ישראל פרקר, מתוך אתר פיקיוקי

*מורה לשל"ח וידיעת הארץ, מחוז ירושלים

בשניים האחרונות, האיזון הופר בצורה גסה. ההפרה המתמשכת הובילה כבר להיכחדות מיני בעלי חיים, מובילה לשינוי באיכות האוויר על פני כדור הארץ, פגיעה באיכות מי השתייה ואף פגיעה באיזון של מזג האוויר. אם הפרה זו תימשך בלא מפריע, היא תוביל לקריסת כלל המערכות שעל פני הכוכב

מוצרים ממקום למקום, להימנע מפעילויות העשויות לשחרר גזי חממה, להשתמש באנרגיה ירוקה, לצרוך פחות בשר וחלב, להימנע מכל פעילות העשויה לזהם מקורות מים ועוד פעולות קטנות שכל אחד מאיתנו יכול לעשות בדל"ת אמותיו שעשויות לשמור על הכדור הגדול.

טורבינות רוח, מצפה נח כנרתי מעל מנחמיה. צילום: זאב שטיין, מתוך אתר פיקיוקי

"אם כל אחד יגלה אחריות ויהיה מודע לכך שיש לו יכולת השפעה עליי ועל כל מי שנמצא על גבי, זה יהיה תחילת השינוי המבוקש. עשו היום למען המחר. שלכם, כדור הארץ."

להלן הצעה לפעילות:

שיעור מבוא לקיימות - מחזור חיים שלם של מוצר (30 דקות) / שמואל בר שי*

1. איסוף פרטי פסולת (אפשר לעשות בשטח או בכיתה) למשל: שיפוד שהיה בשטח, כלי חד פעמי, בקבוק או כל דבר שמוצאים. אפשר גם לקחת פריט מורכב יותר, כמו הטלפון הסלולרי של המדריך או של מורה.

מתודה בשדה

אורית שניט*

אוסף פעילויות כחרחב הפתוח חתולים שנה באווירה משפחתית

שוב מגיעה לה שנה, והכול מתחיל מהתחלה, הטבע כמנהגו נוהג - יש הקומלים ויש שפורחים, יש שחולפים ויש שמתמקמים, יש מי שמתחיל ומי שמסיים ויש כאלו שתמיד יהיו כאן, הם אינם הולכים לשום מקום, נשארים יחד בבית.

הפעם נעסוק במשפחה ובהתחלות, נגלה נקודות ממשק בין הטבע למשפחה, איך הטבע שומר על הפרטים שחיים בו, ניחשף לבית אחד מיני רבים שבו מתחילים חיים, נבין מה בו מצליח לשמור על הצמחים נטועים בקרקע, נגלה פרטים חדשים על אנשים קרובים יותר וקרובים פחות ונכניס צבע חדש לכבוד ההתחלה החדשה על טהרת מרכיבים מהטבע. אז בואו נצלול, נצא, נכיר ונהנה כי אין כמו לסייר במרחב הפתוח ולפגוש אגב הליכה או בעצירה במוכר וזכור ולהכיר דברים לעומקם.

קרובים אבל רחוקים

המשתתפים לזוגות או לשלושות ונותן להם את נספח "דברים שלא ידעת עליי", והם משוחחים על השאלות בקצב שלהם ולפי בחירתם.

נספח "דברים שלא ידעת עליי" *לכנס*

אפשר לחלק את כרטיסיית השאלות מראש או להציף שאלה אחרת בכל פעם. *כאמ*

מלכה להכיר לעומק אנשים קרובים - בני משפחה וחברים

גיל מנחם כיתות וי"א

מקום פעילות

בכל מקום שנבחר לאורך הדרך, בתחנת עצירה, במרחב הפתוח, בנסיעה

ד"ר הפעילות

1. המדריך מבקש מהקבוצה להתחלק לזוגות או לשלישיות.

2. בכל פעם, המדריך קורא שאלה מנספח "דברים שלא ידעת עליי", וחברי הקבוצה משוחחים עליה ביניהם. אפשרות אחרת: המדריך מחלק את

דברים שלא ידעת עליי באלו נדברתי...

25. במי אתם הכי מקנאים ?	13. הדבר שהכי מפנק אתכם	1. חלום שהיה לכם
26. האם אתם מפחדים מגבהים ?	14. על מה הייתם מעדיפים לוותר	2. זיכרון מהגן, מבית הספר, מהצבא
27. מה הדבר הכי אמיץ שעשית בחייך?	15. לשנה - על מאכלים מלוחים או מתוקים ?	3. מקרה עצוב שקרה לכם
28. מה הדבר הכי נדיב שעשית למען מישהו אחר?	16. מהי פעילות הפנאי הכי כיפית בעיניך?	4. מישוהו משמעותי שהשפיע עליכם
29. האם אתם יודעים לתפור?	17. מהו השיר האהוב עליך ביותר?	5. מה הכי חשוב לכם להשיג בחיים?
30. דברים שאתם עושים שעושים לכם טוב	18. איזה בילוי אתה הכי אוהב ?	6. חוויה ששינתה את תפיסתכם את העולם או את ההתנהלות בו
31. כמה מתוך הזמן הפנוי שלנו מוקדש לדברים שעושים לכם טוב?	19. האם אתם צופים בסרטים מצוירים?	7. משהו שהייתם משנים בחיים שלכם
32. אם היית בעל חיים, איזה בעל חיים היית?	20. האם אבדת פעם בטיוול ?	8. מה אתם אוהבים לעשות כתחביב?
33. שנה מהיום - איפה תהיו? מה תעשו?	21. מה הדבר שהכי כיף לך לאכול בבוקר?	9. את מי הייתם לוקחים לאי בודד ? למה?
	22. כמה שפות אתם יודעים לדבר?	10. מה הכי מעציב אתכם?
	23. דבר שהייתם משנים בעצמכם מעדיפים בריכה או ים ?	11. מה הכי משמח?
	24. ההופעה הראשונה שהלכתם אליה	12. הדבר הכי אמיץ שעשית ?

מעגל שלי"ח

מלכה
להכיר כמה שיותר עצמים המצויים במרחב הפתוח בכלל ובעונת הקיץ בפרט

גיל מוחלף
כיתות וי-יא

מקום פתוח
בכל מקום, מומלץ באוויר הפתוח

- דרכי הפיתוח*
1. המדריך משוחח עם הקבוצה על אודות משפחות בטבע, שואל איזה בעלי חיים שהם מכירים חיים כמשפחות, למשל: שועלים, צבאים, שועלים, יעלים, בזים, שפני סלע, חוגלות, חסידות.
 2. המדריך שואל: מה המשפחה מעניקה לחבריה?

- (בהתייחסות למשפחות של בעלי חיים)
3. המדריך עורך דיון קצר בנוגע לדמיון ולשוני שבין משפחות בעלי חיים למשפחות בני האדם.
 4. המדריך מבקש מהמשתתפים לחשוב מה המשפחה שלהם בשבילים (מקור ביטחון, תמיכה, חוזק וכו').
 5. אחרי שהמשתתפים משתפים בקצרה על אודות המשפחה שלהם ועל אודות מה שהיא מעניקה להם, המדריך עורך סיכום בדבר חשיבות המשפחה לדם ומקביל בינינו לבין בעלי החיים.

משפחה בתחילת דרכה - עפצים

מהו הבית הראשון שלכם שאתם זוכרים? איך הוא נראה? איפה הוא היה? האמת שלא משנים גודלו, צבעו או מיקומו. משנה שהוא העניק לכם מקום לצמוח ממנו. כך הם העפצים! עפצים מה, אתם שואלים? בפעילות ניחשף לעפצים, נזהה אותם ונחקור את מהותם. מוכנים?

מתחדשים לקראת השנה החדשה - מכניסים צבע מהטבע

לקראת השנה החדשה וההתחלה שהיא מביאה איתה, חשבתי שיהיה נחמד להוסיף לה צבע, שהיא תהיה ססגונית, שמחה וחדשה. הידעתם שהטבע טומן בחובו מרכיבים רבים שאפשר להפיק מהם צבע? בפעילות ניצר צבע מחומרים טבעיים המצויים בהישג יד.

שומרים עלינו ועל המשפחה - הסוואה בטבע

אחד הדברים החשובים בחיינו שמעניקים לנו עוגן ומקום בטוח המקבל אותנו כפי שאנחנו הוא המשפחה - חשוב לשמור עליה ועל חבריה בריאים ושלמים. בטבע קיימים מינים שמצליחים לשמור על עצמם בזכות היטמעות. מסווים את עצמם על ידי צבעים ומרקמים ובכך מוודאים הישרדות. בפעילות זו, נבין מה היא הסוואה, נכיר סוגי הסוואה שונים ונתנסה בה.

זה מה שמשאיר אותנו כאן - שורשים ונצרים

אדם יכול לחקור את הארץ, לטייל בעולם, לחוות חוויות גדולות, להסתובב פה ושם - אבל תמיד הוא יחזור הביתה, אל המשפחה שלו, היא עוגן בשבילו. הבית הוא השורש, הוא הבסיס, הוא מחבר, מעניק חיים ומאפשר. גם לצמחים יש שורשים וגם הם משמשים עוגן ובסיס לצמח. בפעילות נכיר אותם מקרוב וננסה לברר איזה סוגי שורשים קיימים ומה משמעותם לצמח.

לפני שמתחילים - מכירים

פני שמתחילים את השנה, את הפעילות, את הסיור, את הטיול, את המפגש... אני ממליצה לעצור רגע ולערוך באמצעות משחק היכרות עם האנשים "שלנו" - משפחה, שותפים, חברים לקבוצה, חברים בחבורה ועוד. חפשו נקודות דמיון ושוני ביניכם לבינם. מי יודע, אולי תגלו דבר מה מפתיע, אולי משעשע, אולי תלמדו משהו חדש, תיהנו.

קרובים אבל רחוקים

עד כמה אתם מכירים את האנשים שאיתם אתם מבליים ביומיום שלכם - משפחה וחברים? כמו שלא תמיד אנחנו מודעים לסיביבה הפיזית הקרובה אלינו, כך אנחנו לא תמיד מכירים לעומק את המשפחה ואת החברים שלנו. זה הזמן לעצור לרגע ולשוחח עם אותם אנשים במגוון נושאים, להקשיב, ללמוד, להבין, להיחשף, לקבל השראה, להיות מופתעים - או שלא - ולשתף.

ניחוחות מהשדה*

כרם גפנים צילום:לב גיורא מתוך: אתר פיקיווקי

חביתת רשלה

חצרכים

- 100 גרם רשלת השינה
- בצל
- חלה
- שן
- ביצים

ציוד

- קערה לערבוב
- חכת
- גזייה (רק חבוטר חתפסל אותה).
- צלחת

דרך ההכנה

1. קורעים את עלי הרשלה
2. מוסיפים את החומרים לקערה לפי סדר אשכ ערבוב: קחה, ביצים, שן וחיס (עג לקבלת כליטה לא מיחית).
3. מחממים חכת ויוצקים לתוכה עליה עק.
4. מטגנים על אש בינונית שלא יישרף.
5. הופכים את העלה לצד השני ולבסוף מורידים לצלחת.
6. עורמים

כתיאכון

*לקוח מתוך קובץ בישולי שדה, ערכו וכתבו צוות מדריכי קורס שלי"ח וידיעת הארץ קיץ תשנ"ו: עמירה ישראל, צפריר אכד, נילי אלדר, חנוך כליל-החורש, יגאל לוי, איל ברוך ואבי עוז

טורטיות (טאקוס) חקסיקניות

מצרכים

- 2 כוסות קמח לבן
- 1/4 כוס קמח תירס
- 1 כפית אבקת אפיה
- 1 כפית מלח
- 50 גרם מרגרינה
- 2/3 כוס מים

דרך ההכנה

1. כוחשים בקערה גדולה את הקמח, קמח התירס, אבקת האפיה והמלח.
2. חותכים את המרגרינה לחתיכות קטנות, מוסיפים לקערה וכוחשים את הכל לתערובת פירורית גסה.
3. מוסיפים את המים תוך כדי בחישה עד לקבלת תערובת אחידה שמישה.
4. יוצרים מהתערובת, בידיים רטובות, 12-14 כדורים חלקים בקוטר 16-18 ס"מ, ומניחים למשך 15 דקות.
5. מרדדים על משטח מקומח כל כדור לעיגול דקיק בקוטר 16-18 ס"מ ומחלקים כל עיגול לארבעה חולעים.
6. מחממים מחבת לחום בינוני-גבוה ומטגנים את עיגולי הבצק (ללא שמן!) אחד אחד, עד שעל פני הטורטיות יעלו בועות ותחיתן תהיה מעט. נא לא לחשוש אם הבועות נחרכות. הופכים ומטגנים את הצד השני.

ציוד

- קערה גדולה
- מעד אחד או יותר
- מערוכים
- צלחת גדולה
- מחבת
- שזייה (רק מבושר מתפצל אותה)

מדריכי קורס של"ח וידיעת הארץ קיץ תשנ"ו: עמירה ישראלי, צפירי אכד, נילי אלדר, חנוך כליל-החורש, יגאל לוי, איל ברוך ואבי עוז מתוך: "לחם טרי"; מאת דבורה הריס וסו לרקיס

תפוח אדמה אינדיאני

*תמונות מאתר pixabay

מצרכים

- תפוח אדמה
- ביצה
- מלח

ציוד

- סכין
- כפיות
- נייר כסף
- מחלקיים
- מעד

דרך ההכנה

1. מדלתיקים מדורה כך שיווצרו גחלים.
2. חותכים את תפוח האדמה ב-2/3 טובהו.
3. יוצרים בחלק הגדול של התפוח חלל בעצרת כפית.
4. יוצקים ביצה לחלל שנוצר ומחליחים מעט.
5. סוארים את תפוח האדמה בעצרת החלק הקטן.
6. עוטפים את תפוח האדמה בנייר כסף ומניחים בגחלים.

חידודי התחלות

מאיר אסא*

1 השלם את מילות השיר: "מה אתה עושה כשאתה קם בבוקר...", מילים ולחן: שלום חנוך

2 מה הרקע להמצאת גלאי המתכות על ידי אלכסנדר גהראם בל?

3 מה המיוחד בשדה התעופה בניו ארק אשר בניו יורק?

4 מהו הספורט הראשון שהתקיים על הירח?

5 מי היה הנשיא הראשון שכיהן בארץ שתי קדנציות?

6 מי היה הקיסר הראשון של האימפריה הרומית?

7 היכן הוקמה מעלית הקיטור הראשונה?

8 באיזה יישוב מתחיל שביל ישראל בצפון?

9 איזה עיתון נקרא בראשיתו "חדשות מהארץ הקדושה"? (עיתון הארץ)

10 מהי קבוצת ההתיישבות הראשונה שהוקמה בארץ? (קבוצת דגניה, ב-1909)

11 מה מקור השם של היישוב יסוד המעלה?

12 מי האדם הראשון שנרצח בתנ"ך?

13 מה המצווה הראשונה בתורה?

14 היכן מוזכרת העונה סתיו בתנ"ך?

15 כיצד נקרא בית הספר התיכון הראשון בתל אביב?

16 כיצד נקרא בית הקולנוע הראשון בתל אביב?

17 באיזו עיר כיהנה לראשונה בישראל אישה בתפקיד ראש עיר?

18 היכן בארץ הונף דגל ישראל בפעם הראשונה?

19 היכן בארץ הוקם בית ספר עברי ראשון?

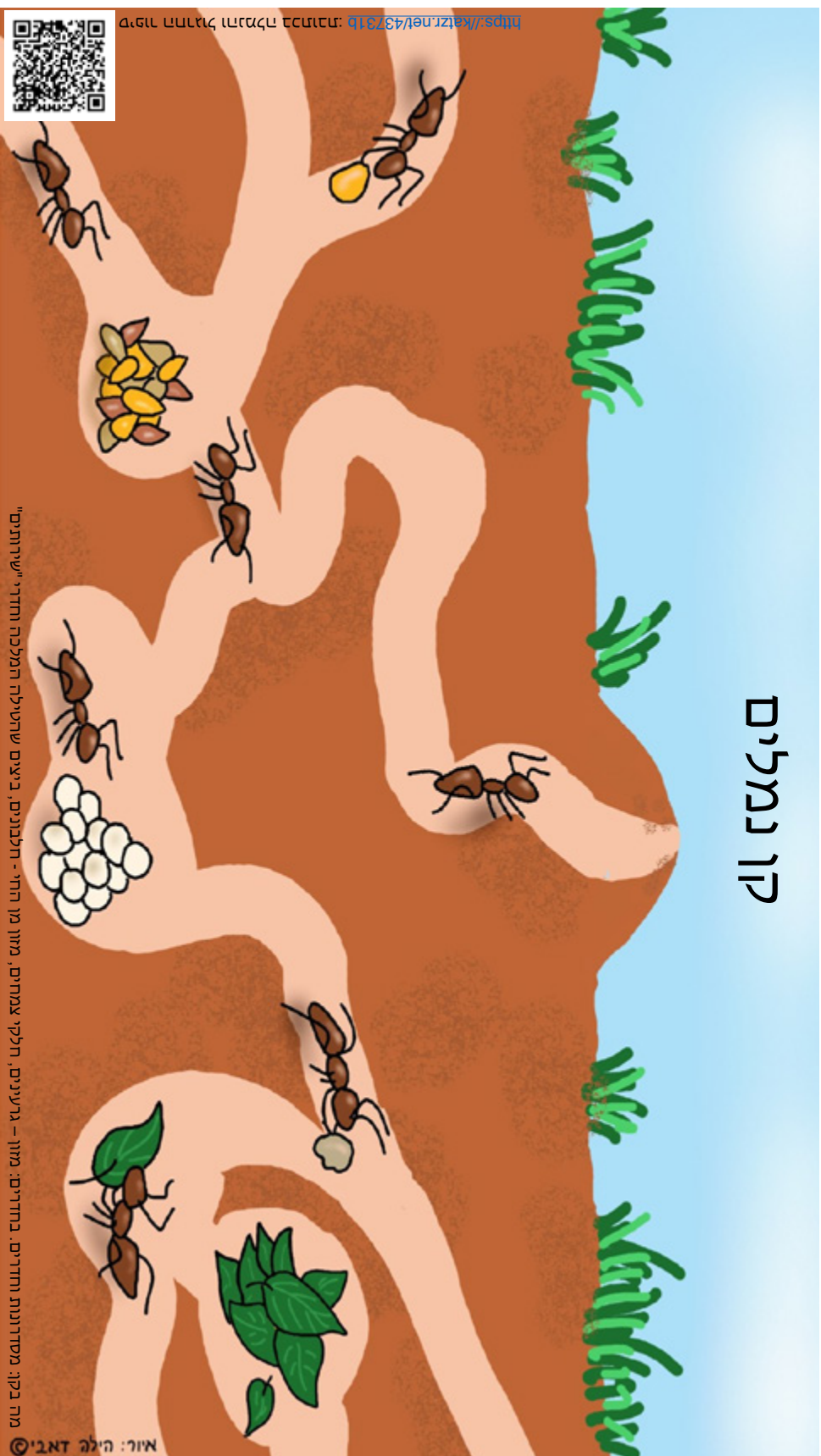
20 היכן בארץ הוקם גן ילדים העברי ראשון?

21 מה הקשר בין פועה לדגל הדין באילת?

12' גילם של ילד זה נקבע לפי גובהו וקטן יותר או יותר מאשר גובהו של ילד אחר. מהו גובהו של ילד זה?
17' מהו גובהו של ילד זה?
20' מהו גובהו של ילד זה?
61' מהו גובהו של ילד זה?
81' מהו גובהו של ילד זה?
71' מהו גובהו של ילד זה?
91' מהו גובהו של ילד זה?
51' מהו גובהו של ילד זה?
41' מהו גובהו של ילד זה?
31' מהו גובהו של ילד זה?
21' מהו גובהו של ילד זה?
11' מהו גובהו של ילד זה?
01' מהו גובהו של ילד זה?
6' מהו גובהו של ילד זה?
8' מהו גובהו של ילד זה?
7' מהו גובהו של ילד זה?
9' מהו גובהו של ילד זה?
5' מהו גובהו של ילד זה?
4' מהו גובהו של ילד זה?
3' מהו גובהו של ילד זה?
2' מהו גובהו של ילד זה?
1' מהו גובהו של ילד זה?

*רכז קורס רכזי טיולים, שלי"ח מחוז מרכז

קו נמלים

תנועה / קאזיט / 437310 : תמונות בכתובת: <https://kazit.net/437310> יצירה ורישום לוגו לטובה

התמונות הן יצירות של המחלקה לטבע ומדע, בראשות שרון שטרן, תלמידי - חלוצים, מוזיאון תל אביב - תלמידי - חלוצים, בראשות שרון שטרן, תלמידי - חלוצים, מוזיאון תל אביב - תלמידי - חלוצים

איור: הילה דנצי

שנייה השליש:
הם האלף וארבע האלפים

